

Arh. GHEORGHE PATRAȘCU

*

ARHITECTURA ȘI TEHNICA POPULARĂ

EDITURA TEHNICĂ
BUCUREȘTI, 1984

Autorul mulțumește tuturor celor care l-au ajutat la realizarea lucrării :

- arhitectului Peter Derer, pentru imboldul inițial ;
- conducătorului Muzeului Tehnicii Populare din Sibiu, muzeograful Cornel Bucur ;
- muzeografei Marcela Necula, de la Muzeul Brukenthal din Sibiu, pentru surse bibliografice ;
- cercetătorului șef Henri Raulin, de la Centrul de Etnologie Francez ;
- cercetătoarei Nada Vuletic, de la Muzeul de Etnografie din Belgrad.

Pentru materiale referitoare la colecții de arhitectură populară :

- Muzeul Tehnicii Populare din Sibiu ;
- Muzeului Etnografic al Transilvaniei din Cluj-Napoca ;
- Muzeului Satului din București.

Notă

Pentru obiectele de arhitectură ce aparțin unor muzee etnografice din țară s-au folosit următoarele prescurtări :

Muzeul Satului, București M.S.

Muzeul Tehnicii Populare, Sibiu M.T.P.

Muzeul Etnografic al Transilvaniei,

Cluj-Napoca M.E.T.

Pentru obiectele de arhitectură ce aparțin unor muzee etnografice din străinătate, menționarea lor s-a făcut prin note.

Obiectele de arhitectură fără nici o mențiune se găsesc „în situ”.

Materialul grafic, desene și fotografii, a fost realizat de autor. Releveele au fost obținute din materialul bibliografic sau prin relevare directă de către autor.

The Production Framework in Folk Architecture

This work aims at achieving a study of Romanian folk architecture by trying to penetrate the fundamental problems of this remarkable phenomenon of popular culture. The fact that we had to limit ourselves to just one of the factors that exert an influence on folk architecture, namely the economic activity, was imposed by the relative lack of importance which the mentioned subject was granted with. The author intends to further analyse other aspects of folk architecture in the light of different factors, this work being just a first step in this direction. Within the work we shall find however unavoidable references to some general problems such as typologies or space conceptions in folk architecture.

The problems dealt with in this paper refer mainly to Romanian folk architecture, but the author also tries to achieve a comparative study referring to architectural expressions in some European cultures with a view of outlining both the specific characteristics and the elements of universal value which have governed folk creation within this field.

The first two chapters try to define the field dealt with in the work, to explain some terms, to justify the aim of this paper and to approach the subject from a historical point of view. The next three chapters treat the subject with detailed references to architectural objects which belong both to the Romanian village civilization and some European civilizations.

The peasant's activities have exerted a great influence upon his dwelling and the construction of his house and the areas devoted to the practice of different activities and trades have been part of the life in the village. They complete the image of the traditional village collectivity giving a whole view of the production mode together with the tools and facilities and establishing more accurately the stage of evolution of folk civilization.

Prefață

Arhitectura populară românească a perpetuat pînă aproape de zilele noastre elemente remarcabile ale unei culturi de o mare forță de expresie. Fenomenele pe care le trăim, legate de industrializarea accelerată a țării, de schimbarea condițiilor de viață în mediul rural, au adus dovezile materiale ale vieții tradiționale din satul românesc în faza de dispariție, fiind înlocuite cu structuri care tind din ce în ce mai mult să poarte tiparele civilizației moderne.

În aceste condiții, acțiunile de protecție a ultimelor monumente de arhitectură populară ce s-au mai păstrat „in situ” precum și cercetarea ar trebui să se intensifice, profitînd de ultimele contacte directe cu o lume care i-a dispărea inevitabil. România a cunoscut o mișcare remarcabilă în acest domeniu dacă o raportăm la multe țări europene, dar există totodată și aspecte insuficient abordate. Imensa experiență constructivă acumulată de arhitectura populară prin munca a zeci de generații anonime de țărani constructori se cere mai deplin relevată.

Lucrarea își propune un studiu al arhitecturii populare românești în context european, încercînd o pătrundere spre unele probleme fundamentale ale sale, legate de influența ocupațiilor asupra spațiului construit. Limitarea strictă la unul dintre factorii de influențare a arhitecturii populare, și anume la cel al activității economice, a fost impusă de relativa lipsă de importanță acordată subiectului enunțat. Pe parcursul lucrării se vor face însă inevitabil referiri și la probleme generale, de genul tipologiilor sau al concepțiilor spațiale în arhitectura populară.

Istoria culturii și civilizației unui popor nu poate fi cunoscută fără studiul modului de producție, deci al muncii și uneltelor omului, al creațiilor realizate prin ele. Dacă în privința instalațiilor, a mijloacelor de producție, există studii etnografice de specialitate, în general particularizate, pentru cadrul construit care le adăpostea nu există studii sistematice. Ocupațiile țaranului și-au pus amprenta asupra locuinței și construcțiilor gospodăriei sale, iar spațiile destinate practicării unei ocupații, unui meșteșug, făceau parte integrantă din viața satului: Ele întregesc imaginea colectivității sătenești de tip tradițional, stabilind mai exact nivelul ei de evoluție.

Problemele dezbătute privesc arhitectura populară românească, dar se face și o încercare de studiu comparativ, cu referiri la manifestări arhitecturale ale unor culturi etnografice europene, cu scopul evidențierii caracterelor specifice dar și a elementelor de factură universală ce au guvernat creația populară în acest domeniu. S-a făcut aceasta în virtutea unei unități culturale europene incontestabile, ca expresie a fondului de tradiție, moștenit de la culturi străvechi ce s-au influențat reciproc.

Prin prisma evoluției spațiilor destinate adăpostirii activităților economice în arhitectura populară, se vor face referiri atît la spațiile destinate locuirii cît și asupra modului de organizare a gospodăriilor țărănești.

Primele două capitole încearcă o delimitare a sferei abordate, lămurirea unor termeni, o justificare a demersului făcut precum și o abordare a subiectului din punct de vedere istoric.

Prin tradiție, ocupațiile și, în special, unele meșteșuguri, prin caracterul lor de activități individuale sau de familie, au fost legate de funcțiunea de locuire a gospodăriei. În funcție de specificul activității, de gradul de evoluție, spațiile destinate activității economice au îmbrăcat forme de la o contopire totală cu spațiul de locuit pînă la independență față de gospodărie. Urmărind această evoluție, următoarele trei capitole tratează subiectul propus cu referiri de detaliu la construcții aparținînd atît arhitecturii populare din România cît și altor arii geografice.

Referirile vizînd arhitectura populară românească se fac mai ales la epoca sa de maturitate, considerată ca atîngînd apogeul expresivității, cuprinsă între a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și sfîrșitul secolului al XIX-lea, dos desigur că se vor face referiri și la perioada „arhaică” a construcțiilor originare sau la cea mai recentă a contaminării prin contactul cu civilizația modernă¹. Pentru culturile etnografice europene se au în vedere în general aceleași perioade, ținînd seama de apogeul evoluției fiecăreia. Nu s-a respectat un raport cronologic strict între obiectele concrete ce intră în discuție comparativă, avînd în vedere tendința spre atemporalitate a culturilor populare. Se urmărește mai puțin evoluția istorică, cît cea tipologică a spațiilor arhitecturale menționate.

Deoarece economia bazată pe mijloace de producție tradiționale este într-o fază de accentuat regres, lucrarea are ca bază de documentare colecțiile unor muzee etnografice, atît din țară cît și din spațiul european. Aceste colecții, prin faptul că au selectat piesele cele mai reprezentative, iar în unele

¹ Etapele parcurse de arhitectura populară românească, corespund propunerii făcute de Paul Petrescu în : Arhitectura țărănească de lemn din România. Editura Meridiane, București, 1974, p. 59.

cazuri au un profil economic, tehnic, acoperă aproape în întregime problematica propusă. Acolo unde acest lucru nu a fost posibil s-a apelat, fie la obiective aflate „in situ”, fie la surse bibliografice.

Nevizînd un studiu monografic sau exhaustiv s-a încercat relevarea a cîte ceva din frumuseţea arhitecturii populare româneşti, a filonului său naţional şi a valenţelor sale universale.

Lucrarea se adresează arhitecţilor, studenţilor arhitecţi, etnografilor, cărora le oferă un punct de vedere al arhitectului, precum şi publicului interesat în probleme de arhitectură şi etnografie.

Cultura şi arhitectura populară. Ocupaţiile şi arhitectura populară

Termenul „cultură populară”, utilizat în mod curent, poate fi definit prin prisma filozofiei culturii drept cultură minoră. O cultură de tip minor, reprezintă totalitatea valorilor materiale şi spirituale create de o formaţiune sau grup social, caracterizat de o anumită psihologie colectivă, în procesul vieţii sociale, de-a lungul timpului. Ea este creată prin prisma anumitor structuri ce caracterizează oamenii din cadrul colectivităţii respective, care vizează în special categoriile inconştiente ale spiritului uman, anumite „structuri copilăreşti” ale omului. Prin opoziţie, o cultură de tip major sau monumentală vizează mai mult categoriile conştiente ale spiritului uman şi este creată prin prisma „structurilor mature” ale omului². O cultură este minoră sau majoră în funcţie de psihologia creatorilor şi colectivităţii. O dată cu cultura majoră începe creaţia dirijată, ca efect al voinţei creatoare, dar ea nu este nicidecum o fază de apogeu, de maturitate a unei culturi minore. În cadrul aceluiaşi context spaţio-temporal, pot coexista o cultură majoră şi una minoră, dar în acelaşi timp cele mai remarcabile culturi de tip major au beneficiat şi s-au clădit pe structurile unor puternice culturi minore.

Civilizaţia populară trebuie privită ca nivel de dezvoltare, ca stare a vieţii sociale, materiale şi spirituale a unei formaţiuni sau grup social, creator de cultură populară.

Studiul culturilor populare poate deveni o palpitantă acţiune de dezvoltare a resurselor culturale încă latente ale unei colectivităţi, ale unui popor. Arhitectura populară, ca expresie directă a culturii respective sub forma sa materială, „a nevoilor şi a valorilor ca şi a năzuinţelor şi idealurilor unui popor”³, trebuie desigur să ocupe un loc important în cadrul unei astfel de acţiuni. Arhitectura populară poate dezvălui idealurile spaţiale ascunse ale unui popor, ale unei colectivităţi ce intră cu o pondere esenţială în definirea a ceea ce Blaga înţelege prin „matricea stilistică” şi „orizontul spaţio-temporal” ale unui popor.⁴

Este în general acceptată teza conform căreia o cultură de tip minor are cele mai mari şanse de a dura perioade istorice mari, uneori mii de ani şi deci poate fi mesagera cea mai fidelă a năzuinţelor şi idealurilor originare ale colectivităţii. Arhitectura noastră populară este o inestimabilă păstrătoare de tradiţii, poate mai mult decît arhitectura cultă, mai lesne influenţată de conjunctura istorică. Într-un context geografic favorabil, care mai ales a împiedicat eventualele influenţe violente, arhitectura populară românească a avut şansa să perpetueze pînă aproape de zilele noastre forme de o mare forţă de expresie. În cadrul construcţiilor populare există o categorie a anexelor şi instalaţiilor de tehnică populară care au rămas aproape întotdeauna şi mai în afara tendinţelor de prefacere decît locuinţa şi care, prin primitivismul funcţiunii şi arhaismul tehnicii de construcţie, pot foarte lesne să sugereze construcţiile unor epoci foarte îndepărtate.⁵

Forţa şi specificitatea culturii noastre populare provine desigur din firea şi natura poporului român, ce constituie o entitate suficient de particulară în contextul european. În acelaşi timp trebuie să nu se piardă din vedere apartenenţa ei la sud-estul european, zonă etnografică de puternică expresivitate precum şi unele afinităţi certe cu lumea central-europeană.

O cultură „minoră” oferă omului apropierea de natură, de condiţia sa originară, iar arhitectura populară ilustrează elocvent intimitatea acestei legături. Sînt puţine manifestările de arhitectură care pot egala arhitectura populară românească în organicitatea concepţiei constructive, care întruneşte funcţionalul şi esteticul în exprimări care, deşi urmează legile generale ale artei de a construi, manifestă o extraordinară varietate.

Tipologia construcţiilor populare pare să fi fost determinată de trei factori majori:⁶

— constrîngerile programului, adică situl, activitatea economică, diferenţierile economice şi sociale; convenienţele sociale ; mijloacele de execuţie

— componentele arhitecturale, adică concepţia planimetrică, volumetria generală ;

² Lucian Blaga. Trilogia culturii. Editura pentru literatură universală, Bucureşti, 1969, p. 263 — referirile se fac bine înţeles nu la structuri biologice ci la unele psihologice, culturale. Mocanu Titus. Morfologia artei moderne. Editura Meridiane, Bucureşti, 1973, p. 24 ; 37—41. Termenii : cultură majoră şi cultură minoră introduşi de Lucian Blaga sînt controversaţi.

³ Paul Petrescu. Arhitectura ţărănească de lemn din România. Editura Meridiane, Bucureşti, 1974, p. 14

⁴ Lucian Blaga. op. cit. p. 105—107.

⁵ Vezi şi : Andrei Pănoiu. Din arhitectura lemnului în România. Editura Tehnică, Bucureşti, 1977, p. 89—100.

⁶ Jean Cuiseniev. L'art populaire en France. Office du Livre, Fribourg, 1977, p. 21.

— procedeele de construcție, adică materialele și tehnicile.

Avînd în vedere această diversitate a factorilor de influențare a arhitecturii populare, studiul este abordat prin prisma activității economice, dar, în virtutea principiului unității și corelației între acești factori, se vor face referiri la toți ceilalți.

Influența factorului economic asupra arhitecturii populare este evidentă. Ocupațiile țărânului și-au pus amprenta asupra locuinței și construcțiilor gospodăriei sale, iar spațiile destinate practicării unei ocupații, a unui meșteșug, făceau parte împreună cu uneltele și instalațiile tehnice propriu-zise din imaginea satului tradițional. Meșteșugurile populare au avut un rol major în evoluția generală a societății feudale și precapitaliste. Prin adoptarea de tehnici noi, prin înlocuirea forței umane cu reaua apei, a vîntului sau animalelor, s-a obținut o remarcabilă creștere a producției cu influență directă asupra evoluției societății.

În colectivitățile satești arhaice structura ocupațiilor era complexă și oarecum nediferențiată. Economia rurală obliga țărânul să-și producă singur cea mai mare parte a bunurilor de care avea nevoie. Chiar și în zonele de timpuriu specializate, țărânul desfășura activități complementare necesare pentru a asigura autonomia gospodăriei sale. El desfășura uneori și activități meșteșugărești specializate în folosul reciproc al unei obștii restrînse sau al feudalului. Activitățile economice se desfășurau la nivel individual, nedepășind în general acțiuni posibil de realizat în cadrul familiei. Individul reprezentînd o „universalitate nediferențiată”⁷, el cultiva pămîntul, creștea animalele, construia casa și anexele gospodăriei, desfășura activități casnice și unele meșteșuguri și în același timp era poet și cîntăreț. În acțiunile sale țărânul beneficia uneori de ajutorul obștii într-o colaborare restrînsă și mutuală.

Adăpostind grupul familial și căminul în jurul căruia s-a organizat viața cotidiană, casa țărănească a fost de asemenea locul unor activități economice diverse, chiar și în momentul în care evoluția societății a condus la delimitarea mai strictă a ocupațiilor și a condus la fenomenele de specializare. Dezvoltarea meșteșugurilor a avut un rol esențial în evoluția economiei rurale cu repercusiuni firești asupra cadrului construit. Dacă inițial locuința a fost suficientă pentru adăpost și spațiu de exercitare a unei părți a activităților economice, treptat evoluția societății, perfecționarea lentă a mijloacelor de producție au impus apariția din ce în ce mai masivă și diversă a anexelor gospodăriei, de la depozite și grajduri pînă la adăposturi pentru instalații de tehnică populară.

Modul de organizare a gospodăriei corespundea tipului de activități ce se desfășurau în cadrul ei, nivelului de evoluție socială. Într-un anumit mod era organizată gospodăria unui agricultor-crescător de animale care necesita multe anexe și altfel cea a unui pescar care eventual practica ocupația în cadrul unei obștii, deci nu avea nevoie de anexe proprii. Gospodăria morarului, care își asigura existența exclusiv din exploatarea morii, era diferită de cea a unui olar ce practica sporadic meșteșugul, în restul timpului cultivînd pămîntul. Această diversitate era prezentă cu toată forța tradiției și tendința ei de a perpetua structuri moștenite, de unificare în arii restrînse (corespunzînd orizontului tipic culturilor populare) a tipologiei de organizare a gospodăriilor și a construcțiilor.

Construcțiile populare ținînd de categoria anexelor și a instalațiilor de tehnică populară subordonate criteriului funcționalității, deși uneori trebuiau să răspundă unor necesități inedite, au adoptat din punct de vedere al tehnicilor de construcție soluții verificate de-a lungul generațiilor. Noutatea a intervenit în general în rezolvarea de detaliu a adaptării la necesitate. Aceasta nu presupune că arhitectura populară de acest gen nu a evoluat de-a lungul unor etape apreciable de timp. Această evoluție a fost rezultatul unor acumulări lente și a preluării cu consecvență a ceea ce era pozitiv în experiența anterioară. În privința modificării unor astfel de structuri proprii culturilor etnografice nu trebuie să se negligeze influența permanentă, uneori discretă, alteori mai puternică, suferită din partea unor culturi majore.

Estetica construcțiilor populare legate de activitățile economice a rezultat tocmai prin subordonare funcționalității, sensul lor fiind de a satisface o necesitate materială, de aici rezultînd însă și „frumosul”. Prin expresia lor spontană aceste construcții transmit peste timp ceva din motivele și temele străvechi legate de arta de a construi.

Lucian Blaga afirma într-un studiu fundamental pentru cultura românească : „Nu s-a creat pînă astăzi un stil arhitectonic monumental românesc, dar aceasta nu e neapărat necesar spre a putea vorbi despre duhul arhitecturii, care se relevă pe deplin și într-o simplă casă țărănească sau într-o bisericuță îngropată sub iarbă și urzici”⁸. Poate că acest stil monumental românesc, poate că o școală românească de arhitectură profund originală ar fi existat mai pregnant dacă am fi vorbit mai multe despre „duhul arhitecturii” relevat de casa țărănească. Desigur, nu trebuie minimalizate eforturile unor generații de arhitecți începînd cu Ion Mincu sau, mai tîrziu, Petre Antonescu, care au reușit să creeze așa-numitul curent „neoromânesc”, dar care a avut suficiente limite legate mai ales de neglijarea

⁷ Lucian Blaga. op. cit., p. 272.

⁸ Lucian Blaga. op. cit., p. 128.

importanței arhitecturii civile feudale, dar mai ales a celei populare, pentru spiritualitatea românească, precum și de tributul dat unor mode ale epocii și în special „Artei 1900”. Deși mai târziu aceste aspecte au fost sesizate preocupările pentru o arhitectură națională au fost sporadice iar realizările singulare.

În arhitectura românească contemporană există o mișcare destul de importantă ce caută legătura cu tradiția, specificul național, dar din păcate bazată în general pe o superficialitate de interpretare formalistă a unor elemente ce țin cel mai frecvent de decor și uneori chiar de elemente ale unor manifestări etnografice târzii din plin contaminate de influențe străine spiritului românesc original. Forța arhitecturii noastre populare nu a fost încă pe deplin relevată, deși pe la începutul secolului chiar Le Corbusier remarcă modernitatea arhitecturii noastre populare.

În condițiile evoluției actuale a societății, a conflictului om-natură, în plină epocă tehnicistă, studiul de tip morfologic al arhitecturii populare mai poate da soluții uneori surprinzătoare de regăsire a sensului arhitecturii contemporane.

Evoluția spațiului construit destinat activităților economice

Nivelul culturii populare este produsul unei sensibilități spirituale colective și al unei psihologii colective spontane (inconștiente). Fondul tradițiilor este stratul celor mai adânci și mai secrete rădăcini prin care își trage seva colectivitatea respectivă. Încercînd o definire a arhitecturilor premergătoare aceleia pe care o cercetăm, respectiv arhitectura populară românească și în special problema spațiului destinat ocupațiilor, nu facem altceva decît o încercare de pătrundere spre aceste rădăcini. Desigur că numai un studiu general al tradițiilor premergătoare la nivelul tuturor factorilor de cultură ar putea da o imagine complexă a influenței fondului tradițiilor asupra arhitecturii populare. O astfel de acțiune apare ca foarte tentantă, dar ar depăși sfera propusă și ar implica desigur un studiu profund și laborios.

Arhitectura populară românească, ca parte a culturii populare, a apărut în mod firesc odată cu formarea poporului român, iar evoluția sa este una dintre oglinzile firești ale evoluției poporului român ca entitate stabil constituită. Începuturile trebuie însă căutate cu mult timp înainte;

Spațiul închis, construit cu rol de adăpost pentru odihnă, a apărut ca o necesitate în condițiile schimbărilor de climă, ale evoluției biologice a omului, survenite în perioade preistorice. În evoluția sa, omul a trecut rînd pe rînd prin stadiile de : culegător, vînător, pescar, agricultor și crescător de animale⁹, meșesugar¹⁰. Foarte de timpuriu, acest spațiu acoperit a primit și utilizări legate de practicarea unei ocupații.

1. Ipoteză de reconstituire a adăpostului descoperit la Ripiceni-Izvor, Botoșani, aparținînd epocii paleolitice (după arh. Monica Mărgineanu-Cîrstoiu).

Pe teritoriul României consemnăm în paleolitic prima „construcție” atestată de săpăturile arheologice de la Ripiceni-Izvor, Botoșani, cu destinație și de „atelier”¹¹. Adăpostul de la Ripiceni era, se pare, un loc uscat, locuit în perioada sezonului cald sub cerul liber, cu o protecție contra vîntului din piei de animale, montate pe un schelet din colți de mamut. Acest loc, populat de o colectivitate de vînători de mamuți, folosea ca adăpost, dar și ca loc pentru confecționarea armelor din silex, care cerea o muncă atentă și utilizarea focului. În mod firesc, d’în cele mai vechi timpuri, ocupațiile au putut influența modul de concepere a spațiului construit.

Mezoliticul (circa 10 000—5 500 î.e.n.) este caracterizat, pe teritoriul României, de o pătrundere a populației spre zonele de munte, în legătură cu una din ocupațiile primordiale ale epocii, vînătoarea, precum și de apariția primei diviziuni a muncii prin practicarea agriculturii, care va avea ca efect apariția pe scară largă a locuinței stabile.

În cursul neoliticului timpuriu teritoriul României a cunoscut culturi sedentare succesive puternice, începînd cu cultura Criș (circa 5 500 î.e.n.) cînd consemnăm construcții stabile, la început bordeie și apoi colibe. Migrațiile diverselor grupuri umane în direcții incerte, precum și considerabile lacune fac ca datele despre aceste vremuri, mai ales în domeniul construcțiilor, să fie foarte precare. Se pare însă că se manifestau două tendințe, una de factură orientală și alta de factură central-europeană. Neoliticul mijlociu (4 500 — 3 700 î.e.n.) consemnează locuințe de suprafață, executate din paianță, cu acoperiș în două pante, ridicate uneori pe platforme din lemn, piatră sau piloți, precum și bordeie. Locuințele de tip Boian erau situate pe promotorii apărate de șanțuri, constituind așezări mai adunate, polarizate de casa obștei. Locuința de la Tangîru, Ilfov¹², aparținînd fazei Vidra a culturii Boian

⁹ În prima și a doua mare diviziune a muncii.

¹⁰ În prima și a doua mare diviziune a muncii.

¹¹ Alexandru Păunescu. Complexe de locuire musteriene descoperite în așezarea de la Ripiceni-Izvor (jud. Botoșani) și unele considerații privind evoluția tipului de locuință paleolitică. În Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, tomul 29, iulie-sept., 1978.

¹² Dinu Antonescu. Locuința din Muntenia. Folclor și continuitate. În : Revista „Arhitectura” nr. 1, 1979, p. 62.

(sfârșitul primei jumătăți a mileniului al IV-lea î.e.n.), avea o singură încăpere rectangulară, relativ mare, cu vatră centrală, aici desfășurându-se toate activitățile casnice. Spațiul camerei se prelungea cu o prispă acoperită, flancată de două ante pe latura mică unde se găsea și intrarea. Pereții erau ridicați pe un schelet din pari bătuți în pământ, consolidați cu scinduri și o împletitură din nuiile acoperită pe ambele fețe cu o lipitură din lut amestecat cu paie. Acoperișul din paie sau stuf în două ape avea un sprijin intermediar celor două timpane, un par gros în centrul încăperii, lângă vatră. Dintr-o perioadă mai târzie, aparținând tot culturii Boian, locuința de la Petru Rareș, Ilfov¹³ (a doua jumătate a mileniului al IV-lea î.e.n.) marchează un moment important în evoluția spațiului construit pe teritoriul României. Se menține prisma, care este mai amplă, cu colonadă așezată pe una din laturile lungi ale camerei rectangulare. Dimensiunile sale o indică ca loc cert de desfășurare a unor activități casnice și meșteșugărești. În același timp, pe cealaltă latură lungă, planul se amplifică cu unele anexe gospodărești, probabil adăpost pentru animale mici și unelte. Pereții anexelor erau dintr-o împletitură de nuiile, sprijiniți oblic de pereții casei, ce erau din pari verticali cu împletitură din nuiile, lipită cu lut, iar parțial din chirpici. În neoliticul târziu (până la circa 2500 î.e.n.) continuă evoluția spațiului construit. Locuințele aparținând așezării de la Blejești, Teleorman, aparținând culturii Gumelnița (sf. mileniului al IV-lea î.e.n.) semnalează din nou pridvorul, ce va juca un rol atât de specific în arhitectura populară românească.

2. Locuință neolitică descoperită la Tangîru. Planul reconstituirii (după arh. Dinu Antonescu) :

1 — vatra ; 2 — prisma.

3. Locuință neolitică descoperită la Petru Rareș, Ilfov. Planul reconstituirii (după arh. Dinu Antonescu).

1 — cameră cu vatra ; 2 — prisma ; 3 — spațiu gospodăresc.

Neoliticul a promovat tehnici și concepții de construcție, care vor fi perpetuate de către civilizația populară până aproape de zilele noastre. Despre spațiile destinate ocupațiilor nu se poate spune prea mult deoarece dovezile materiale ale acestor epoci sînt prea puțin bogate în detalii, mai ales datorită perisabilității materialelor de construcție. Este însă cert că ele nu au depășit faza confundării cu spațiul destinat locuirii, deși meșteșuguri străvechi se practicau încă din mezolitic. Olăritul s-a practicat în Europa încă de pe la 8000 î.e.n., la început ceramica fiind nersă. Mai târziu ceramica arsă a impus o anexă meșteșugărească frecventă, cuptorul care în general era independent de locuință.

4. Locuință neolitică descoperită la Petru Rareș. Vedere.

Culturile arhaice din zone foarte întinse ale Europei, deși foarte variate, au cunoscut totuși o relativă unitate în privința unor aspecte generale, printre care și concepția asupra spațiului construit, ca urmare a unor prea puțin cunoscute și posibile origini de cultură comune sau a unor influențe prin migrații, la fel de relativ cunoscute. Analiza sumară a unor așezări neolitice și din epoca bronzului din afara spațiului carpato-dunărean poate da o imagine mai amplă a rolului jucat de ocupații în cadrul spațiului construit. Concluziile în privința problemelor care ne interesează pot fi extrapolate, dar cu prudență și la alte zone geografice ale Europei.

În cadrul așezării Sipplingen din zona Bodensee (lacul Constanța), aparținând neoliticului târziu (cca 2200 î.e.n.), mîlul lacului a păstrat în condiții de excepție urmele unor construcții ce au putut fi reconstituite în detaliu¹⁴. În cadrul societății formată din agricultori, pescari și vînători, specializarea unor membri în producerea de bunuri, pe care le executau cel mai bine, pentru întreaga societate a dus la apariția meșteșugurilor¹⁵. Așezarea de tip lacustru era construită pe piloți, aproape de malul lacului, era înconjurată cu palisadă de apărare și era legată de mal cu o punte apărută de un mic turn. Construcțiile masate spre mal, orientate cu intrarea în direcția de unde nu bătea vîntul, erau construite pe platforme de lemn, susținute pe piloți și compactate cu împletituri de nuiile și lut. Platformele erau legate între ele prin pasarele de legătură, iar incinta închidea spre lac un port pentru pirogi. Structura caselor era dintr-un schelet de lemn de tip primitiv, iar pereții de umplutură din nuiile împletite, compactate cu lut. Locuințele aveau în general două încăperi cu acces frontal, prima fiind destinată gătitului, iar a doua dormitului și, eventual, practicării unui meșteșug. Cînd vremea era frumoasă meșteșugul se practica și pe platforma din fața casei. S-au identificat locuințe în cadrul cărora se practica țesutul, olăritul, cioplitul pietrei și prelucrarea lemnului¹⁶. Atît construcțiile, cît și inventarul lor lasă impresia folosirii unor tehnici meșteșugărești avansate pentru epoca respectivă.

5. Planul așezării lacustre de la Sipplingen. Bodensee (c. 2200 î.e.n. reconstituită parțial în muzeul de la Unteruhldingen de prof. Hans Reinert) :

¹³ Dumitru Berciu. Contribuții la problema neoliticului în România în lumina noilor cercetări. Editura Academiei, București, 1961, p. 420. Dinu Antonescu. op. cit., p. 62.

¹⁴ Dumitru Berciu. Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre. București, 1967, p. 113.

¹⁵ Reconstituirea se găsește în cadrul muzeului în aer liber de la Unteruhldingen, Bodensee, iar reconstrucția a folosit și rezultatele altor săpături. Vezi : Hans Reinert. Pfahlbauten am Bodensee. Verlag von August Feyel, Überlingen, 1980, p. 5—24.

¹⁶ Meșteșugul era practicat în general ca a doua ocupație.

1 — palisandă ; 2 — pantă de acces ; 2 — poartă de Intrare ; i — drum de strajă ; 5 — port pentru pirogi ; 8 — casa căpeteniei ; 7 — casa olarului ; 8 — casa țesătorului ; 9 — casa pietrarului ; 10 — casa lemnarului ; 11 — sală comună.

6. Casa căpeteniei și a olarului din așezarea Sipplingen :

1 — cuptor ; 2 — masă ; 3 — vatră ; 4 — pat ; 5 — masa olarului ; 6 — rastel pentru oale ; 7 — rastel.

7. Planul unor case de meșteșugari din așezarea Buchau, Oberschwaben (1100—800 î.e.n. reconstituite în muzeul Unteruhldingen de prof. Hans Reinerth) :

1 — vatră ; 2 — masa olarului ; 3 — rastel pentru oale ; 4 — cuptor pentru ars oale ; 5 — pat ; 6 — război de țesut ; 7 — masa de lucru ; 8 — cuptor pentru topit metal ; 9 — loc pentru turnat bronz.

Epoca bronzului, o dată cu noul meșteșug de turnare a bronzului, impune, prin perfecționarea uneltelor de prelucrare a lemnului, tehnica construcțiilor din birne orizontale (blockbau). Așezări de tipul celei de la Buchau (1100—800 î.e.n.), descoperită în stare bună de conservare sub straturile de turbă ale mlaștinilor Feedersee, Oberschwaben, probează aceste afirmații¹⁷. În cadrul așezării, care era tot de tip lacustru, pe lângă pescuit, vânătoare și agricultură, se practica meșteșuguri precum : turnarea bronzului, olăritul și țesutul. Remarcabilă era casa căpeteniei, construită din birne așezate orizontal, încheiate în cheutori simple. Era constituită dintr-o încăpăre mai mare, înaltă, fără tavan, acoperită în două pante cu papură, cu un deflector pe coamă pentru eliminarea fumului, iar în față o încăpăre mai mică și mai scundă, cu acces frontal, acoperită în trei ape cu tavan intermediar. Camera mare era destinată locuirii și dormitului, iar cea mică gătitului și țesutului. Casa turnătorului de bronz era construită tot din birne orizontale și avea o singură încăpăre. Operațiile de turnare se desfășurau pe platforma din fața casei, unde se găsea și cuptorul pentru topit metalul.

8. Reconstituire parțială a așezării Buchau. Vedere.

Pe teritoriul României debutul perioadei bronzului este caracterizat de migrații ale unor popoare din nordul Mării Negre și centrul Europei pe la 2500 î.e.n., care, prin asimilare cu populațiile locale, duc la formarea grupului lingvistic și etnic al tracilor. Triburile de păstori se impun în general având ca rezultat creșterea caracterului războinic al așezărilor și dezvoltarea economiei de tip pastoral. Bineînțeles, s-au practicat în continuare ocupațiile epocilor anterioare : agricultura, vânătoarea, pescuitul, și s-au afirmat tot mai mult meșteșugurile în general de tip casnic și de cele mai multe ori ca o a doua ocupație. Un rol deosebit l-a avut turnarea bronzului. Din punct de vedere al tehnicilor de construcție se impun construcțiile din birne orizontale (cununi), încheiate simplu, autoportante, începe să se folosească piatra la fundații și înprejmuiri și se folosesc în continuare tehnicile împletiturii din nuiele cu lut pe schelet de pari și chirpiciul.

În epoca timpurie a fierului (1150—750 î.e.n.) predomină tot economia de tip pastoral. Fenomenul care demonstrează acest lucru este frecvența asociere a locuinței cu adăposturile pentru animale. Din punct de vedere al tipologiei construcțiilor și al structurii ocupațiilor nici epocile mijlocie și târzie a fierului nu aduc noutăți, decât din punct de vedere al așezărilor mari, care încep să capete caracter de cetate. Construcțiile erau de tip bordei și de suprafață, cu pereți fie în sistemul birnelor orizontale, fie din împletituri de nuiele cu lut. Reducerea și prelucrarea fierului conduce la îmbunătățirea tehnicilor de construcție pentru uneltele de cioplire și la folosirea lui la îmbinările și accesoriile pentru locuințe.

Din dovezile arheologice lăsate de civilizația geto-dacă se pot reconstitui construcțiile de tip rural ale acestor epoci. Organizarea locuirii în structuri rurale era tipică societății geto-dacice, tendință ce va fi perpetuată și de civilizația populară viitoare. Dăvele dacice erau locuite de o minoritate privilegiată ce făcea parte sau servea aparatul conducător. Ele constituiau totodată un refugiu în caz de primejdie pentru populațiile din sfera lor de influență. Casa dacică a fost reprodușă și pe columna lui Traian. În una dintre variantele sale, dar există rezerve asupra veridicității totale a acestei reproduceri. Construcțiile îmbrăcau trei forme : bordeiul semi-îngropat, coliba patrulateră sau rotundă, din țărui, și împletitura din nuiele sau stuf, lipită cu lut, și casa în cununi orizontale încheiate cu cep sau cuie de lemn, răspândite în general în funcție de forma de relief. S-au semnalat și case cu pridvor și chiar locuințe cu etaj, parterul din piatră adăpostind probabil anexe, iar etajul din birne orizontale spațiile de locuit. Ansamblul getic, descoperit la Popești, Ilfov¹⁸ (sec. II-I î.e.n.) vădind influențe elenistice, probează evoluția marcată de construcțiile epocii. Locuința, aparținând unei căpetenii locale, construită într-o tehnică comună și epocilor mai vechi, cu excepția acoperișului care se pare că era parțial din

¹⁷ Casa țesătorului era pregnant marcată de acest meșteșug care constituia pentru epoca respectivă o tehnică de avangardă și care asigura practicantului ei o poziție privilegiată în societate. S-au descoperit două războaie verticale și două rame pentru împletit rogojini. În cazul olăritului remarcăm că nu era cunoscută roata olarului iar vasele erau uscate la umbră și arse în afara așezării.

¹⁸ Așezarea este reconstituită în cadrul muzeului de la Unteruhldingen în baza săpăturilor de la Buchau, folosind și rezultatele unor săpături din zona Bodensee. Vezi : Hans Reinerth. op. cit. p. 25—40.

țiglă, este interesantă mai ales din punctul de vedere al planului De formă dreptunghiulară, avea trei încăperi, dintre care cea centrală, mai îngustă, destinată intrării, iar celelalte două locuiri, una dintre ele avînd și o vatră centrală. Încăperea cu vatră pare să fi folosit activităților casnice, eventual practicării unor activități meșteșugărești, în sprijinul acestei ipoteze venind și faptul că spațiul ei se prelungește în exterior cu o prispă acoperită, dezvoltată pe două laturi ale încăperii. Configurația planimetrică sugerează casa țărănească tipică și foarte frecventă pînă către zilele noastre, cu tindă și două camere, una pentru activități zilnice, cealaltă pentru locuit sau cameră „frumoasă”.

În zona alpină polarizatoare a civilizației dacice, la Rudele și Malcia,¹⁹ s-au identificat construcții din lemn, cu acoperiș din șindrilă sau paie, așezate pe temelii din piatră, de formă ovală, de dimensiuni apreciabile, de pînă la 16 m diametrul mare. Aceste construcții, care aveau probabil cerdac de jur-împrejur și două încăperi, prima ovală, iar a doua interioară primei, patrulateră sau absidală, li se atribuie cu unele rezerve funcțiunea de stîină.

Civilizația romană, care după cucerirea Daciei a avut o influență covârșitoare asupra civilizației autohtone chiar și în zonele neincluse în provincia romană, a influențat mai puțin construcțiile rurale. Eforturile ei s-au concentrat asupra civilizației urbane care înflorește în această perioadă. Influența mediteraneană se face simțită în timpul cuceririi romane pe teritoriul actual al României, mai puțin în Moldova și cu excepția Dobrogei, care a cunoscut-o cu mult timp înainte prin civilizația grecească. Romanii au impus o organizare economică solidă Daciei și deci și o vitalizare a producției de tip rural, agricolă, de creștere a animalelor sau meșteșugărească. Atelierul de olar descoperit la Cucușeni-Butnărești, Neamț²⁰ (secolele II-III e.n.), aparținînd dacilor liberi, carpii, poate da o imagine a nivelului atins de activitatea meșteșugărească în această perioadă. Era un bordei oval, cu adîncimea de 2,4 m, cu acces printr-un gîrlci în trepte, avea, lateral, două cuptoare pentru ars oale și era acoperit probabil la suprafață peste niște pereți scunzi din chirpici cu un acoperiș conic. Atelierul de la Cucușeni probează importanța olăritului pe teritoriile locuite de daci, unde trecerea de la practicarea lui ca meșteșug casnic la meșteșug independent se face încă din secolul al IV-lea î.e.n.

9. Locuință getică descoperită la Popești, Ilfov. Planul reconstituirii (după arh. Dinu Antonescu). 1 — tindă ; 2 — încăpere ; 3 — încăpere cu vatră ; 4 — pridvor

10. Construcție denumită „stîină” descoperită pe dealul Malcia, Hațeg. Planul (după arh. Dinu Antonescu).

11. Atelier de olărie descoperit la Cucușeni-Buinărești, Neamț (secolul II—IV e.n.). Planul săpăturilor executate de Gheorghe Bichir. Schiță simplificată : 1 — cuptorul 1 ; 2 — cuptorul 2 ; 3 — pietricele și cioburi pisate (materie primă) ; 4 — cărbune ; 5 — zonă în care s-au descoperit unelte pentru prelucrat ceramica ; 6 — lut prelucrat.

Fig. 2. Reconstituire interioară a atelierului de la Cucușeni-Butnărești (după E. Mironescu).

Chiar și după colonizarea Daciei cultura materială tradițională persistă mai ales în mediul rural, în zonele de munte și păduri și, bineînțeles, în zonele dacice neocupate. Locuința își păstrează formele anterioare atît ca plan cît și ca tehnică de construcție.

După retragerea romană și sub influența popoarelor migratoare viața urbană decade. Mediul rural oferă în conjunctura epocii dominată de nesiguranță, condiții de viață mai sigure. Prin retragerea vieții sociale și economice din orașe către sate are loc și un transfer de elemente tipic urbane din perioada romană către mediul rural. Elementele civilizației dacice îmbogățite de puternica civilizație romană se configurează în acest mediu în expresii noi. Locuința din Bucșani, Dîmbovița²¹ (secolele IV-V e.n.) aparține acestei 13 epoci de sinteză a culturilor geto-dacice și provincial romană. 14 De mici dimensiuni, are un plan aproape pătrat, cu pereții ridicați din montanți verticali, sprijiniți pe o talpă și încheiați sus, probabil cu o cosoroabă. Între montanți erau împletite nuielile, lipite cu lut pe ambele fețe. Acoperișul, din paie în două pante, era prelungit în fața intrării peste patru stîlpi constituind un pridvor cu aspect de foișor central la nivelul terenului. Spațiul mic al locuinței necesita în mod firesc o extindere spre exterior, destinată în special activităților gospodărești. Urmele arheologice îl indică ca probabil loc de muncă pentru un olar și loc pentru țesut.

13. Locuință din perioada de sinteză a culturilor geto-dacică și romană, descoperită la Bucșani, Dîmbovița. Planul reconstituirii (după arh. Dinu Antonescu) : 1 — încăpere ; 2 — vatră ; 3 — spațiu gospodăresc, acoperit („foișor”).

14. Locuința din Bucșani. Vedere a reconstituirii.

În perioada următoare, pînă către secolul al XIII-lea, locuința evoluează lent, dar cunoscînd

¹⁹ R. Vulpe. Așezări getice din Muntenia. Editura Meridiane, București, 1977, p. 40.

²⁰ Hadrian Daicoviciu. Dacii. Editura Academiei, București, 1966, p. 139. Autorii săpăturii tîrîie acestor construcții funcțiunea de stîină eventual stîină regală. După cum arată Dinu Antonescu în : „Casa dacică și influențele ei” din revista „Arhitectura” nr. 4, 1976, p. 54, considerarea lor drept clădiri de cult pare cel puțin la fel de plauzibilă, din două motive : similitudinea cu sanctuarul circular de la Grădiștea Muncelului și planul, neobișnuit și neadecvat pentru stîină.

²¹ Gheorghe Bichir. Cuptoarele de ars ceramică din cadrul culturii Vîrteșcoiu-Poenesti. În : Studii și cercetări de istorie veche, nr. 3, tomul 17. Editura Academiei, 1966, p. 24—30.

câteva transformări importante ce au condus la apariția formelor tipice ce s-au folosit în arhitectura populară pînă aproape de zilele noastre. Un rol important l-a jucat cultura Driclu (secolele VIII-IX), care a îmbrăcat formele tranziție între epoca postromană și cea feudală timpurie. Spre sfîrșitul acestei perioade s-a cristalizat dezvoltarea politico-sociaa, economică, a teritoriului carpato-dunărean, marcat și de stabilizarea treptată a formelor arhitecturale. Construcțiile au devenit mai ample, locuințele puteau avea două, trei și chiar mai multe încăperi, tehnica constructivă s-a îmbunătățit, a început să se ridice acoperișul în patru ape. Meșteșugurile au jucat un rol din ce în ce mai important, tehnicile de exploatare a terenului au evoluat, cu repercusiuni firești asupra cadrului construit; creșterea numărului și mărimii anexelor și specializarea lor. În cadrul așezării prefeudale de la Bisericuța-Garvăn²² s-au identificat și locuințe-atelier. În cadrul acestei așezări se practicau ocupații foarte diverse : agricultura, pescuitul, creșterea animalelor, vînătoarea și meșteșugurile, olăritul, țesutul, prelucrarea fierului, lemnului, osului și pietrei. Locuințele erau de tip bordei semiîngropat cu una și rar două încăperi sau case de suprafață, mai puține la număr. În ambele cazuri pentru pereți existau două variante, pari verticali și împletitură din nuiele ori trestie lipite cu lut, sau sistemul bînelor orizontale. Acoperișul era în două pante. Sînt demne de semnalat : locuința-atelier de olar (bordeul 37, A-C) din a doua jumătate a secolului al X-lea, locuința-atelier de fierar (bordeul 38) din a doua jumătate a secolului al XI-lea, precum și „argeaua”, încăpere specială pentru țesut.

15. Locuința-atelier de fierar, descoperită la Bisericuța-Garvăn (secolul X e.n.) : 1 — cuptor ; 2 — vatră pentru prelucrat metal.

Consolidarea structurilor sociale a dus la o stabilizare a culturii de tip etnografic pe teritoriul locuit de români. În cadrul ei arhitectura va perpetua motive străvechi care, în esența lor, se vor transmite pînă către zilele noastre.

Începutul feudalismului a marcat diferențierea la început timidă, a civilizației orășenești de cea satească. Dezmembrarea obștilor satești a condus la apariția proprietății private și la apariția unor concentrări de proprietăți. Indiferent de statutul țaranului el își va întemeia o gospodărie pe pămîntul propriu sau al feudalului, constituită pe principiul familiei și alcătuită în general din una sau două generații. Totodată feudalismul a marcat afirmarea mai netă a specializărilor, iar meșteșugurile au cunoscut un relativ avînt. Tehnica producției meșteșugărești va ajunge la un oarecare nivel de dezvoltare suferind însă schimbări lente. Meșteșugarul din mediul rural va rămîne însă în majoritatea cazurilor țaran, atît în concepție cît și în interese.

În prima etapă a evoluției arhitecturii românești de tip etnografic, etapă a construcțiilor „originare”, legate de experiențele fundamentale, primare, ale poporului român, semnalăm în cadrul așezării feudale de la Coconi, Cîmpia Română aparținînd epocii lui Mircea cel Bătrîn, atelierele de : fierar, pentru prelucrarea aramei și bronzului și pe cel mai remarcabil, al unui olar²³. Atelierul olarului (1394—1410) era o construcție de tip bordei semi-îngropat. Accesul se făcea printr-un „gîrlici” în atelierul propriu-zis, care avea în unul din pereți cuptorul de ars oale tot semiîngropat, alimentarea cu lemne făcîndu-se din interior. Din atelier se putea pătrunde într-o încăpere mai mică cu pereți protejați de „loabde”, așezate în sistemul cununilor orizontale, susținute de pari verticali ce se ridicau și peste nivelul pămîntului. Acoperișul era probabil din paie.

16. Atelier de olar de la Coconi, Cîmpia Română (c. 1400) : A — plan : 1 — gîrlici : 2 — locul vetrei în încăperea-atelier ; 3 — cuptorul pentru ars oale : 4 — încăpere cu funcție incertă, probabil loc de dormit și pentru păstrarea inventarului valoros B — secțiune.

Preocuparea pentru spațiul legat de activitatea economică în cadrul civilizațiilor populare a existat permanent și pretutindeni încă din momentul apariției adăpostului construit, iar evoluția lui a fost strîns legată de evoluția locuinței cu care s-a condiționat reciproc. Evoluția acestor spații în cadrul fazei de apogeu a arhitecturii populare românești, precum și o încercare de încadrare într-un context general european se vor urmări în desfășurarea capitolelor următoare.

Evoluția meșteșugurilor a fost marcată de momente ce au caracterizat diversele etape ale progresului tehnic. Încă din epoci foarte îndepărtate s-au folosit unele instalații tehnice legate de activitatea economică sau militară. Roata hidraulică era folosită de romani cu oarecare frecvență încă din secolul I e.n., urmele unei astfel de instalații fiind descoperite și pe teritoriul României, la exploatarea romane din zona auriferă Roșia Montană²⁴. Cu toate aceste prezențe tehnice timpurii dar relativ singulare perioada desfășurată din neolitic pînă în secolul al X-lea e.n. este caracterizată printr-un progres tehnic foarte redus, una din cauze fiind și utilizarea pe scară foarte mică a metalelor.

²² Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa. *Dinogetia*, vol. I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericuța-Garvăn. Editura Academiei, București, 1972, p. 30—50.

²³ Nicolae Constantinescu. *Coconi. Un sat din Cîmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn*. Editura Academiei, București, 1972, p. 87.

²⁴ A. Sintimbreanu, V. Wolmann. *Aspecte tehnice ale exploatarei aurului în perioada romană la Alburnus Maior (Roșia Montană)*. În : „Apulum” vol. XII, Alba Iulia, 1974, p. 262.

Începutul mileniului II a marcat momentul schimbării unor aspecte fundamentale în civilizația europeană prin îmbunătățirea tehnicilor de exploatare agricolă și tendința de înlocuire a muncii omului cu cea a animalelor sau a instalațiilor tehnice. Roata hidraulică, morile de vînt²⁵, îmbunătățirea metodelor de prelucrare și reducerea a metalelor vor juca roluri esențiale în acest moment.

Pe teritoriul României instalațiile tehnice sînt semnalate documentar pentru prima dată în secolul al XII-lea în Transilvania²⁶.

Perioada invențiilor mecanice din secolele XV-XVI va marca perfecționarea instalațiilor și configurarea lor în forme care au fost transmise prin intermediul civilizației populare pînă în zilele noastre.

Pentru a ilustra ce răspîndire au cunoscut instalațiile de tehnică populară pe teritoriul României este suficient să semnalăm că în anul 1957 mai funcționau încă 5518 astfel de instalații în 2005 localități.²⁷

Locuința și spațiile destinate activităților economice

Locuința a apărut ca o necesitate primordială de protecție împotriva mediului, adăpostind de cele mai multe ori și activități „economice”, legate de subzistență. Din cele mai îndepărtate timpuri locul destinat confecționării uneltelor sau îmbrăcămintii a ocupat frecvent spații comune cu cele destinate odihnei sau preparării hranei. Dar acest loc cu destinație de „atelier” era oarecum instabil în multe cazuri, deoarece, în funcție de vreme, activitatea respectivă se putea desfășura și în afara construcției sub cerul liber, sub un adăpost temporar etc. Această tendință a rămas parțial valabilă și în unele dintre cele mai recente culturi minore.

În cadrul civilizațiilor populare, în cele mai frecvente cazuri ocupațiile nu sînt precis delimitate și astfel țăranul meșteșugar practică și agricultura sau creșterea animalelor, considerate ca activități primordiale. Avînd în vedere că aceste activități sînt exprimate intrinsec în arhitectura populară și faptul că în concepția spațială a casei populare este inclusă în general și atitudinea față de ele, se va insista frecvent asupra problemei activităților meșteșugărești. Prin natura lor, spațiile destinate unor anume meșteșuguri casnice sînt mai legate de locuința propriu-zisă, pe cînd spațiile legate de agricultură sau creșterea animalelor sînt cuprinse în general în cadrul anexelor. Meșteșugarul sătesc a rămas ca mentalitate țăran și deci concepția lui asupra spațiului construit nu a ieșit din tiparele tradiției, transmise din generație în generație, cu transformări lente. Totodată, prin faptul că treptat meșteșugarii au căpătat poziții sociale mai bune în cadrul obștei sătesci, gospodăriile lor vor constitui de cele mai multe ori exemplele cele mai elocvente ale nivelului atins de societatea rurală.

În cazul cînd un meșteșug inter venea cu o pondere mică în economia unei gospodării, ia gospodării de tip arhaic sau cînd prin natura ei activitatea respectivă nu necesita amenajări, spațiul necesar exercitării ei nu avea un loc individualizat sau se confunda cu cel de locuit. În cadrul caselor cu o singură încăpere de tipul celei de la Zăpodeni, Vaslui (secolul al XVII-lea, M.S.) acest lucru este evident. O astfel de încăpere-locuință de un tip arhaic putea adăposti în timpul iernii chiar și unele animale mici. În cazul gospodăriei de rudar din Poiana, Țara Loviștei (M.T.P.) confecționarea pieselor din lemn se putea desfășura atît în șopron cît și în toată curtea sau în cadrul locuinței de tip bordei.

În cel mai frecvente cazuri ale caselor cu mai multe încăperi, activitățile meșteșugărești erau adăpostite în încăperile destinate activităților casnice zilnice, tînda, camera mică etc. Atelierul cure'arului din Tilișca, Mărginimea Sibiului (anterioară anului 1863, (M.T.P.) era amenajat în camera mică în care se desfășura viața cotidiană a familiei. În Mărginime, activități de tipul torsului sau țesutului puteau fi preluate vara și de privarul casei, tipic zonei. Atelierul olarului din Josenii Bîrgăului, Bistrița-Năsăud (M.E.T.), era amenajat în tîndă. Amplasarea lui pare să fi fost premeditată de la construcția casei, deoarece tînda are dimensiunile ceva mai mari decît în cazul unor planuri tipice zonei. Aceeași tendință de dilatare a spațiului încăperii, care adăpostea o activitate de tip meșteșug, este sesizabilă și în unele cazuri în care atelierul era adăpostit de camera de locuit, dar putea apărea și în cazul pridvorului în măsura în care aresta adăpostea pentru perioada caldă a anului activitatea respectivă ca în cazul casei din Glada de Sus, Alba (renovată în anul 1778, M.E.T.). Apariția foișorului, element caracteristic unei etape mai tîrzii a arhitecturii noastre populare, trebuie pusă și în legătură cu posibilitatea desfășurării unor activități economice în astfel de spații în sezonul cald.

În toate aceste cazuri, în care activitatea meșteșugărească nu ocupa încă rolul major în cadrul economiei gospodăriei respective, tipologia planului nu era afectată decît eventual, prin dilatarea spațiului care adăpostea activitatea respectivă.

19. Casă din Zăpodeni. Detaliu.

²⁵ CC. Giurescu. Contribuții la istoria științei și tehnicii românești în secolele XV-XIX. Editura Academiei, București, 1973, p. 143.

²⁶ CC. Giurescu, op. cit. p. 144.

²⁷ C. Irimie. Ancheta statistică în legătură cu rețeaua de instalații tehnice. În : „Cibinium”, Muzeul Brukenthal, Sibiu, 1967—1968, p. 418.

20. Gospodărie-atelier de rudar din Poiana, Țara Loviștei. Planul ansamblului : 1 — bordei 2 — șopron ; 3, 4 — cotețe,
21. Casa curelarului din Tilișca, Mărginimea Sibiului. Planul :
1 — pridvorul ; 1 — tindă ; 3 — camera mică (casa dinainte) ; 4 — camera frumoasă , 5 — cămara.
- 22- Casa olarului din Josenii Bîrgăului, Bistrița-Năsăud- Vedere interioară din tindă.
23. Gospodărie viticolă din Galda de Sus. Planul casei :
1 — pridvor ; 2 — tindă ; 3 — camera frumoasă ; 4 — camera de lucru ; 5 — cămara ; 6 — loc de lucru pentru tors și țesut.
24. Gospodărie viticolă din Galda de Sus. Vedere.
25. Pridvorul casei din Galda de Sus.
26. Accesul în beciul casei din Galda de Sus.

În momentul în care un meșteșug a căpătat o importanță deosebită pentru economia unei gospodării, au apărut spațiile individualizate, destinate exclusiv practicării lui. Acest spațiu putea fi obținut în primul rînd prin transformarea unei încăperi existente a locuinței, deci prin transfer de funcțiune. Urmărind evolutiv fenomenul, el putea deveni un element premeditat, apărut în momentul construirii casei. Acest spațiu putea fi în contact direct cu locuința sau fără legătură directă cu ea, dar rămînînd sub același acoperiș.

În cazul adăpostirii atelierului într-un spațiu transformat al casei, planul ei a suferit abateri neglijabile față de familia de planuri originare tipice zonei, cea mai importantă fiind apariția unei încăperi, de obicei sub poata acoperișului, care să compenseze spațiul pierdut, ca în cazul gospodăriei olarului din Marginea, Suceava (jumătatea secolului al XIX-lea, M.T.P.). Se impune a fi remarcat faptul că în cazul planurilor cu „odaie frumoasă”, cu funcție de locuire excepțională, cameră de oaspeți, cameră de păstrare a inventarului mai valoros, aceasta își menține întotdeauna funcția. În cazul în care s-a prevăzut un spațiu special pentru practicarea meșteșugului, planimetria tradițională a locuinței a suferit modificări și abateri mai importante, acesta putînd fi prevăzut fie la construcția casei fie apărînd ca o adăugire ulterioară. Casa olarului din Sasca-Română, Banat (a doua jumătate a secolului al XIX-lea, M.T.P.), are un plan cu dispoziția camerelor tipică dar cu funcțiuni modificate. Încăperea din față era destinată locuirii dar adăpostea și roata olarului, probabil mai mult iarna. Tinda adăpostea cuptorul de ars oale precum și vatra, folosită în scopuri casnice, iar încăperea din spate, construită ulterior, era destinată depozitării vaselor și frămîntării lutului. Această încăpere depozit-atelier, ridicată din piatră de calcar, ca și restul construcției, a fost sincer exprimată ca funcțiune în exterior, prin faptul că nu a fost tencuită. Atelierul pentru prelucrarea părului de capră din Mus-culești, Gorj (anul 1881, M.T.P.), ocupă o încăpere în spatele casei sub poata aceluiași acoperiș, dezvoltare prin adiție tipică casei cu două încăperi, care însă de obicei adăpostea celarul²⁸. Atunci cînd atelierul acaparează cvasi-total o încăpere care în mod normal avea funcție de locuire, pot apărea modificări mai importante ale planurilor considerate tipice. Atelierul olarului din Corund, Harghita (anul 1832, M.T.P.), cu acces din tindă, a determinat probabil apariția unei încăperi opuse intrării, obținută prin subîmpărțirea tindei și avansarea ei în pridvor, cu scopul de a prelua funcțiunile „camerei din dos”, ocupată de atelier.²⁹

27. Casa olarului din Marginea, Suceava. Vedere.
28. Casa olarului din Sasca-Română, Banat. Plan :
1 — tindă ; 2 — cameră de locuit-atelier ; 3 — depozit-atelier.
29. Casa olarului din Sasca Română. Secțiune prin tindă.
30. Casa olarului din Sasca-Română. Vedere.
31. Casă și atelier pentru prelucrarea părului de capră în Musculești, Gorj.
1 — prispa („tinda”) ; 2 — tinda („casa”) ; 3 — camera de locuit („soba”) ; 4 — atelierul.
32. Casa olarului din Corund, Harghita. Plan :
1 — tinda ; 2 — tîrnatul ; 3 — atelierul olarului ; camera de lucru ; 4 — camera frumoasă ; 5 — cameră ; 6 — privata.
33. Casa olarului din Corund. Vedere.

Apariția spațiului destinat unei îndeletniciri meșteșugărești poate determina și modificări de structură și tehnică de construcție. Tehnica cununilor orizontale de birne încheiate în cheutori, folosită la lungimi de 4—5 m, ca la camera de locuit a dîrstei din Moeciu de Sus, Bran (începutul secolului al XX-lea, M.T.P.), nu mai putea fi folosită la un perete de 7—8 m. Din aceste motive de dimensionare, dar și din cauza condițiilor de lucru, degajări de abur, camera dîrstei „căldura” spre deosebire de restul construcției a fost ridicată din piatră brută, într-un contrast plăcut cu lemnul aparent. În cazul uleiiniței din Nădăjția, Hunedoara (M.T.P.), distribuția planimetrică este o excepție, încăperea destinată uleiiniței dominînd prin dimensiuni camera de locuit și fiind dispusă față de aceasta în L. încăperea uleiiniței a

²⁸ Paul Stahl. Planurile caselor românești țărănești. Muzeul Brukenthal, Sibiu, 1958, p. 13.

²⁹ Andrei Pănoiu. Arhitectura tradițională din zona centrală a Gorjului. Muzeul Național de Istorie, București, 1982, p. 65.

fost ridicată pe o structură din schelet de lemn cu închidere din scânduri verticale etanșate cu lați verticali la îmbinări, în contrast cu camera de locuit ridicată pe același tip de schelet „în sosi”, cu umplutură și tencuială.

34. Dîrsta din Moeciu de Sus, Bran. Plan : 1 — tinda cu războiul pentru întinsul țăoalelor ; 2 — camera dîrstei („căldura”) cu valul pentru îngroșat și cuptorul ; 3 — cameră de locuit și depozit pentru țăoale finite ; 4 — vîltoare.

35. Dîrsta din Moeciu de Sus. Vedere.

36. Uleinița din Nădăjția, Hunedoara. Plan : 1 — tindă ; 2 — cameră de locuit ; 3 — camera uleiiniței cu : a — piuă acționată cu piciorul ; b — teasc ; c — sobă cu tigaie ; 4 — cuptor de pîine.

37. Uleinița din Nădăjția. Vedere.

Aceste construcții, ce îmbină locuința cu instalații de mari dimensiuni, sînt o categorie de construcții populare cu foarte multe variante, cu rezolvări planimetrice și tehnice inedite și în cadrul cărora, de cele mai multe ori, cu greu se poate stabili funcția principală, dacă fac parte din categoria locuințelor ce adăpostesc activități meșteșugărești sau din cea a instalațiilor de tehnică populară, care posedă și spații de locuire temporară.

În cazul caselor etajate, mai frecvente în zona subcarpatică, spațiile parterului, care în mod curent adăposteau anexe ale gospodăriei : pivnițe, cămări, ca la casa din Pitești din Vale, Gorj, puteau primi și funcția de atelier. Casa-pot-covărie din Mănești-Ungureni, Prahova³⁰, adăpostea la parter atelierul fierarului, un spațiu deschis acoperit, pentru potcovit, precum și anexe legate de meșteșugul respectiv. Atelierul și locuința aflată la etaj constituiau o construcție perfect integrată funcțional. Tot în cazul unor case de tip etajat, spațiul acoperit foarte lung necesar împletirii frînghiilor a dus la apariția unei punți acoperite ce lega pridvoarele tradiționale de la etaj a două corpuri de casă, ca în cazul casei frîn-ghierului din Slătioara, Vîlcea³¹. Pridvorul de legătură ridicat pe stîlpi de lemn lăsa la parter accesul liber, construcția în ansamblu fiind un remarcabil exemplu de adaptare la cerințe funcționale în concepția constructorului țăran. Pridvorul de legătură s-a perpetuat în zona Vîlcea chiar în cazuri în care a dispărut scopul inițial, pentru a lega două corpuri de casă ce aparțineau părinților și copiilor.

Din aceeași familie făceau parte și construcțiile legate de practicarea comerțului, cîrciumile și hanurile. Casa-prăvălie de la Răpciuni, Neamț³², avea la etaj locuința iar la parter adăpostea depozitul de măruri și spațiul de vânzare, cu accese independente, folosind ingenios panta terenului.

38. Casă înaltă din Pitești din Vale, Gorj ; la etaj, casa și odaia ,la parter pivnița cu două încăperi. Plan pivniță (după arh. Andrei Pănoiu).

39. Casă înaltă din Pitești din Vale. Vedere.

40. Casa-potcovărie din Mănești-Ungureni, Prahova (după arh. Grigore Ionescu) :

A — planul parterului : 1 — atelier de fierărie ; 2 — jug pentru potcovit ; B — planul etajului, locuință.

41. Casa frînghierului din Slătioara, Vîlcea. Planul etajului (după arh. Grigore Ionescu).

Se poate remarca că spațiile destinate unor ocupații, mai ales de factură meșteșugărească, aveau tendința de a se alătura sau interpătrunde cu spațiile de locuit. Fenomenul era cu atât mai valabil cu cît meșteșugul respectiv avea un profil casnic sau avea o dezvoltare mai limitată în cadrul economiei gospodăriei, cazuri dintre cele mai frecvente. În cazul unor îndeletniciri meșteșugărești ce deveneau primordiale pentru economia unei gospodării, în sensul practicării lor cu scopul principal de comercializare a produselor obținute, spațiile destinate lor au devenit mai individualizate și s-au desprins în multe cazuri de locuință. Motivele acestei segregări au fost și de altă natură precum : zgomotul, trepidațiile sau folosirea forței motrice a apei.

Spațiile legate de practicarea unor ocupații precum creșterea animalelor (grajduri și alte adăposturi pentru animale, finare) sau agriculturii (depozite, remize, șuri etc.) erau în general construite separat de locuință. În arhitectura populară românească singurele spații anexe acceptate în cadrul construcției ce adăpostea locuința erau depozitele de alimente și unelte de tip celar, cămară, mai rar adosate adăposturi pentru animale mici și după cum am arătat mai sus spații de tip atelier.

* * *

În general gospodăria românească tradițională a avut tendința separării funcțiunilor în sistemul construcții independente, tendință ținînd de spiritul românesc, de nevoia lui de integrare în natură sesizabilă și la nivelul „urbanismului” rural. Locuința, șura cu grajduri, cu arie și finar, depozitele etc. erau de obicei unități distincte reunite în cadrul uneia sau mai multor „bătătură” (curți). Cazurile de comasare a construcțiilor gospodăriei românești nu exprimă în general decît nevoia de siguranță în condiții de izolare, lipsa terenului de construcție sau constrîngeri administrative. Fenomenul disocierii

³⁰ Grigore Ionescu. Arhitectura populară românească. Editura Tehnică, București, 1957, p. 94.

³¹ Grigore Ionescu, op. cit. p. 62. Construcție astăzi dispărută.

³² Grigore Ionescu, op. cit. p. 105. Construcție astăzi dispărută.

funcțiunilor În construcții independente este sesizabil în general aproape în toată Peninsula Balcanică, în Ucraina, Polonia, Scandinavia, Ungaria, Peninsula Iberică.

Grupul cel mai puternic de culturi populare care nu aderă la această tendință este cel al majorității culturilor central europene (mai ales de tip germanic) și izolat sau parțial unele culturi mediteraneene sau vest europene. Construcțiile acestui grup au manifestat în general o tendință accentuată de integrare a tuturor funcțiunilor gospodăriei, de închidere spre interior, sub același acoperiș fiind adăpostite locuința, grajdurile pentru animale și spațiile anexă, legate frecvent prin spațiul destinat activităților cotidiene și de multe ori al vetrei focului. Aceste construcții au fost în mare măsură rezultatul unei concepții de viață, a unei filozofii a existenței care a creat și arhitectura unor culturi de tip major.

Tipologia construcțiilor populare românești s-a integrat într-o sferă mai largă, în tipologia generală a unei culturi populare puternice, cu o sferă de influență largă, materializată la nivelul Peninsulei Balcanice. Deși manifestările acestei culturi au fost caracterizate printr-o remarcabilă unitate, s-au manifestat și evoluții relativ independente și tipologii locale. Dacă în ceea ce privește concepția spațială, dispoziția planimetrică unitatea este evidentă, tehnicile de construcție au avut o dispersie mai diversă³³.

Casa atelier din Popangelov — Trjavna, în partea central-estică a Balcanilor (sfârșitul secolului al XVIII-lea — începutul secolului al XIX-lea)³⁴ poate proba similitudinea cu casa românească etajată din zonele Vilcea, Gorj sau Muscel, din epoca respectivă. Primul nivel, ridicat din zidărie de piatră, adăpostește depozite-remiză și un atelier, care este marcat de restul construcției prin faptul că este tencuit. Etajul din lemn cuprindea locuința și un pridvor larg. Acoperișul din piatră (fenomen mai rar în România) a fost ridicat pe o șarpantă tot din lemn. Construcția are o proporție și armonie a detaliilor și asocierii materialelor cu totul remarcabilă. În același timp, tot în Bulgaria se pot menționa în cadrul aceleiași grupe de case etajate tipologii de planuri neidentificate în România precum Casa din Goranovei — Kjustendie³⁵.

Casa din Stremska Kamenica, Vovodina, Iugoslavia³⁶, demonstrează aceiași afinitate cu arhitectura populară românească, fiind un exemplu tipic de casă cu două încăperi interpretată în zidărie de piatră și cărămidă. Mica încăpere cu acces din pridvor și camera de locuit precum și închiderea parțială a pridvorului înspre fațada principală, trebuie legate de practicarea unui meșteșug.

Zona de influență a tipurilor de planuri uzuale în România poate fi sesizată pînă în Cîmpia Panonică și chiar a Vienei iar înspre est și nord pînă în Ucraina și Polonia.

Arhitectura populară din nordul Europei, cu o concepție spațială considerabil diferită, a abordat problema integrării spațiilor destinate practicării meșteșugurilor sau în general, a ocupațiilor, într-un mod oarecum similar zonelor sud-est europene.

45. Casa din Popangelov-Trjavna. Vedere.

44. Casa din Popangelov-Trjavna, Bulgaria : A — planul etajului : 1 — pridvor ; 2 — camera activităților zilnice ; 3 — cameră pentru dormit ; 4 — cămară ; 5 — closet ; B — planul parterului : 1 — beci ; 2 — atelier ; 3 — coteț.

47. Casa din Goranovei-Kjustendie, Bulgaria : A — plan parter ; B — plan etaj.

46. Casa Bărbătescu din Bărbătești, Gorj ; A — plan parter ; B — plan etaj.

48. Casa din Stremska Kamenica, Vovodina, Iugoslavia. Plan.

49. Casa din Stremska Kamenica. Fațadă.

În cazul gospodăriei — atelier de rotar din Kalvehave, Seeland, Danemarca³⁷ (începutul secolului al XIX-lea) atelierul este construit ulterior casei adosat în prelungirea locuinței, cu intrare separată dar integrat construcției atît ca volumetrie cît și ca tehnică de construcție. Gospodăria de la Tystrup, Seeland din aceeași familie de construcții era specializată în țesătorie, războiul fiind amplasat în camera de zi, dar și în lucrări de tîmplărie, aproape întreaga construcție fiind adaptată activităților meșteșugărești. În funcție de zona geografică, de evoluția societății, ocupațiile pot îmbrăca forme specifice, meșteșugurile pot căpăta specializări inedite ca în cazul atelierelor pentru confecționat saboți, pentru dantele, etc.

Tot în nordul Europei instalațiile tehnice mai ample puteau apare sub forma unor interesante

³³ Paul Petrescu. *Über den Städtischen und Ländlichen Wohnungsbau in Südosteuropa (18—19 Jh.)*. In : *Revue Roumaine d'histoire de l'art*, București, 1972.

³⁴ S. Stămov, R. Angelova, N. Caneva-Decersca, v. Kolarova. *The Architectural heritage of Bulgaria*. State Publishing „Tehnika”, Sofia, 1972, p. 89.

³⁵ Václav Frolec. *Die Volksarchitektur in West Bulgarien im 19 und zu beginn des 20 Jahrhunderts*. Universita J. E. Purkyně, Brno, 1966, p. 73.

³⁶ N. Vuletic, S. Strozmasterov, M. Petrovic. *Three Village houses in Vovodina*. The Provincial Institute for the Protection of Cultural Monuments in the Socialist Autonomous Province of Vovodina., Novi-Sad, 1976, p. 18.

³⁷ Peter, Michelsen. *Frilands Museet*. The National Museum of Danemark, 1973, p. 103.

complexe locuință-spațiu tehnic ca la moara de la Ellested, Funen, Danemarca³⁸ (sfârșitul secolului al XIX-lea) unde instalația morii de apă cu două roți a fost cuplată cu locuința complexă și de mari dimensiuni. Cele două funcțiuni au fost exprimate diferit în exterior, prin închideri în sistem schelet de lemn cu umplutură de zidărie („fachwerk”) la locuință și schelet din lemn (parțial în „fachwerk”) căptușit cu scânduri verticale etanșate cu lați, constituind și o protecție la umezeală, la moară.

Casa veche a gospodăriei din Bjornstad, Văgă, Norvegia³⁹ adăpostea la etaj o cameră destinată unui atelier de țesut și tors, alături de camera curată destinată oaspeților și păstrării lucrurilor valoroase, în timp ce la parter se aflau camerele destinate locuirii curente, camera de zi și dormitorul. Este de remarcat faptul că în cazul caselor etajate din zona balcanică funcțiunile etajelor erau oarecum inversate, locuirea curentă desfășurându-se în general la etaj.⁴⁰ Casa din Bjornstad este construită în genul tipic scandinav de la sfârșitul secolului al XVIII-lea în sistemul bînelor orizontale („blockbau”) cu acoperiș cu pantă mică din bîrne masive fără pod și cu izolația din glijă înierbate peste astereală, vădînd influențe baroce tipice.

50. Casă de rotar din Kalvehave, Seeland, Danemarca (începutul secolului al XIX-lea), locuită de două familii. Plan : 1 — vestibul ; 2 — sală comună ; 3 — cameră „de sărbătoare” și atelier pentru mici obiecte din lemn ; 4 — bucătărie ; 5 — cămară ; 6 — cuptor ; 7 — atelierul rotarului ; 8 — grajd pentru vacă și arie ; 9 — porcărie ; 10 — depozit.

51. Casa țesătorului din Tystrup, Seeland, Danemarca. Plan : 1 — vestibul ; bucătărie ; 2 — loc pentru foc ; 3 — cuptorul pentru pîine ; 4 — cameră comună și atelier pentru țesut ; 5 — cameră de oaspeți ; 6 — spălătorie ; 7 — cămară ; 8 — atelier ; 9 — cotețe pentru porci și găini.

52. Casa țesătorului din Tystrup. Fațada principală.

În cadrul grupului de culturi populare care manifestau tendința integrării funcțiunilor în aceeași construcție se remarcă că spațiile de locuit și cele gospodărești de tipul grajdurilor și depozitelor ocupau zone distincte, în general legate între ele printr-un spațiu destinat activităților zilnice, uneori cu vatră deschisă. Spațiile destinate meșteșugurilor ocupau de obicei o zonă de contact între anexe și locuință, ca în cazul gospodăriei de țesător din Beltrum, Achterhoek, Olanda⁴¹ (aprox. anul 1750). Construcțiile cele mai reprezentative pentru această mare grupă tipologică au fost casele hală, gospodăria din Go'denstedt, Nicclersachsen, R.F.G.⁴² (aprox. 1835— 1840) fiind reprezentativă. Acest tip de construcție monobloc are rădăcini pînă în epoci istorice străvechi. Casa saxonă a îmbrăcat cea mai rigidă și în același timp impresionantă expresie de integrare și ordine a funcțiunilor unui complex gospodăresc. „Moara cu cai” anexă destinată treieratului și măcinatului cerealelor apare ca o construcție alipită artificial, planul riguros al casei saxone nepermițînd în general variații de program de genul integrării volumetrice a unei anexe de acest tip. În regiunile olandeze unde casa hală a fost interpretată mai organic, o astfel de anexă putea fi integrată în volumetria generală a construcției ca în cazul fermei de la Staphorst, Overijssel, Olanda⁴³. De remarcat că unele gospodării legate intens de practica unui meșteșug cum ar fi morăritul deși respectă tipologia casei hală au în general dimensiuni mai mici prin faptul că partea anexelor legate de agricultură sau creșterea animalelor este mult mai mică.

53. Moara din Ellested, Funen, Danemarca : 1 — moara ; 2 — locuință ; 3 — anexe (spălătorie, lăptărie, cuptor pentru pîine).

54. Moara din Ellested. Fațada est.

57. Gospodărie de țesător din Beltrum, Achterhoeck, Olanda : 1 — arie ; 2 — bucătărie ; 3 — cameră pentru țesut ; 4 — grajd ; 5 — porci ; 6 — nișă pentru dormit.

58. Gospodăria Hoffmann din Goldenstedt, Niedersachsen, R.F.G. Plan : 1 — arie (podină) ; 2 — vatră ; 3 — camere ; 4 — nișă pentru dormit ; 5 — vaci ; 6 — instalație de treierat (măcinat) „moară cu cai” ; 7 — camera slugilor ; 8 — cai ; 9 — lăptărie.

59. Casă din Hollenermoor, Niedersachsen, R.F.G. Plan : 1 — vatră ; 2 — degajament, arie („podină”) ; 3 — cameră pentru fin ; 4 — cameră pentru țesut ; 5 — nișă pentru dormit ; 6 — lăptărie ; 7 — grajd pentru vaci ; 8 — porci ; 9 — grajd pentru cai ; 10 — spălătorie ; 11 — gang ; 12 — nișă pentru luat masa.

60. Casă din Hollenermoor. Vedere.

61. Casă de tip hală din epoca prefeudală în Niedersachsen : A — plan ; B — secțiune transversală.

³⁸ Peter Michelsen. op. cit. p. 109 și 148.

³⁹ Peter Michelsen. op. cit. p. 109 și 148.

⁴⁰ Fartein Valen — Seudstad. Die Sandvigschen Sammlungen-Lillehammer, 1980, p. 36—38.

⁴¹ Bos J.M.E.M.C.F. Klijin. Nederlands Openluchtmuseum. Arnhem, 1981, p. 38.

⁴² Helmut Ottenjann. Museumsdorf in Cloppenburg, 1966, p. 64.

⁴³ Bos J.M. op. cit. p. 59.

62. Fermă din Staphorst, Overijssel, Olanda. Plan : 1 — bucătărie ; 2 — degajament ; 3 — cameră ; 4 — nișe pentru dormit ; 5 — „moară cu cai” ; 6 — atelier ; 7 — grajd pentru viței ; 8 — grajd pentru cai ; 9 — șură pentru fîn ; 10 — grajd cu groapă pentru bălegar.

În general gospodăriilor de tip „einhof” din Tirol, deși lipsește acel spațiu al activităților zilnice de tip curte acoperită „flett”, iar construcțiile sînt dezvoltate și pe înălțime folosindu-se panta terenului, problema spațiilor destinate anexelor legate de agricultură și creșterea animalelor sau meșteșuguri este tratată în mod similar. Gospodăria din Alpbach, Tirolul austriac⁴⁴, pare să fi fost un exemplu tipic, parterul adăpostind și un atelier în zona de legătură a locuinței cu grajdurile. În zonele mai înalte ale Tirolului, frecvente au fost și casele de tip „îngemănat” în care deși coexistă funcțiunile anexe și locuința ele nu au legătură spațială directă și sînt alipite mai mult din motive de apărare față de vînturi, izolare termică, economie de teren ca în cazul construcțiilor din zona Engadine, Elveția⁴⁵, care reprezintă totodată și limita sudică a casei de tip germanic. În regiunile de contact cu culturile ce contrazic integrarea funcțiunilor gospodăriei, au apărut frecvent zone în care, deși construcțiile gospodăriei se realizau în contact direct, în construcții monobloc sau incinte total sau parțial închise, ele nu aveau legătură spațial și funcțională directă.

O categorie singulară a casei populare a fost locuința-turn, probabilă manifestare a unei tradiții medievale timpurii, ce a mai putut fi identificată în diverse zone muntoase izolate ale Europei, din Albania pînă în Elveția. Diferite din punct de vedere al structurii sau expresiei formale, funcțiunile erau similar distribuite, depozite, remize, eventual atelier la nivelele inferioare, locuință la cele superioare.

Pentru a accentua diversitatea interpretărilor ce s-au putut da spațiilor destinate, sau rezultate din practicarea unor ocupații specifice să mai urmărim locuința gospodăriei din Cogny unde depozitele și spațiile de prelucrare a vinului dețineau o mare parte a construcției și atelierul de țesătorie apărut ca adaos al casei Rozier en Donzg, ambele din regiunea Lyonnais, Franța⁴⁶. În cele mai multe din zonele etnografice de influență franceză, deși exista tendința adăpostirii locuinței și a anexelor mai importante sub același acoperiș, în contact volumetric, sau în incintă (în jurul unei curți), integrarea funcțiunilor lipsește ca în cazul gospodăriei din Valromey, Lyonnais, Franța⁴⁷. Această tendință a fost valabilă și pentru alte zone cum ar fi Peninsula Italică. Casa din Montefoscoli, Toscana, Italia⁴⁸, casă de tip etajat, volumetric suficient de tipică pentru zone întinse ale Italiei, sprijină afirmația făcută mai sus.

63. Gospodăria din Alpbach, Tirolul austriac. Planul la nivelul terenului. 1 - gang ; 2 — cameră ; 3 — bucătărie ; 4 — cameră ; 5 — atelier ; 6 — cămară ; 7 — vite tinere ; 8 — porci ; 9 — vaci ; 10 — cai.

64. Planul unei case din zona Engadine. Elveția : A — plan subsol : 1 — curte ; 2 — pivniță ; 3 — grajd ; B — plan parter : 1 — curte ; 2 — bucătărie ; 3 — camere ; 4 — finar ; C — plan etaj ; 1 — camere ; 2 — finar.

67. Gospodărie Ruffien en Valrenify, Lyon, Franța. Planul casei : 1 — bucătărie ; 2 — cameră ; 3 — pivniță ; 4 — hambar ; 5 — grajd.

68. Casă etajată din Montefoscoli, Toscana, Italia :

A — plan parter : 1 — remiză ; 2 — pivniță escavată 3 — grajd ; 4 — cuptor pentru pîine.

B — plan etaj : 1 — bucătărie ; 2 — camere ; 3 — grînar 4 — closet.

69. Casă etajată din Montefoscoli. Secțiune.

Ocupațiile au influențat locuința de tip popular prin pozițiile pe care spațiile destinate lor le-au ocupat față de spațiul de locuit propriu-zis din punct de vedere al relațiilor spațiale și funcționale. Pescuitul cerea puține anexe alături de spațiul locuinței, agricultura și creșterea animalelor solicitau anexe numeroase și variate iar meșteșugurile solicitau de multe ori spații speciale. Spațiile destinate practicării meșteșugurilor au generat adeseori abateri de la planurile tipice zonei, probînd calități constructive nebanuite, o posibilitate remarcabilă de răspuns la comanda socială.

Anexele gospodăriei

Au fost prezentate acele spații destinate exercitării ocupațiilor, cu precădere a meșteșugurilor, care avea o legătură volumetrică directă cu spațiul de locuit. Construcțiile integrate fiind considerate în mod curent „case” ce adăpostesc și spațiile anexă ale gospodăriei, adăposturi pentru animale, depozite, arie pentru treierat, ateliere, etc, au fost tratate în cadrul capitolului precedent deși ele trebuie privite drept construcții cu funcționalitate multiplă, incluzînd locuirea și de obicei toate funcțiunile principale ale gospodăriei.

⁴⁴ Victor Herbert Pottler. Österreichisches freilichtmuseum. Universitäts — Buchdruckerei Styria, Graz, 1978, p. 158.

⁴⁵ Oskar Bar. Geographie der Schweiz. Lehrmittelverlag des Kantons Zurich, 1972, p. 179.

⁴⁶ Claude Royer. Lyonnais — L'architecture rurale française. Ed. Berger — Levrault, Paris, 1979, p. 43 ; 145 și 203.

⁴⁷ Claude Royer. Lyonnais — L'architecture rurale française. Ed. Berger — Levrault, Paris, 1979, p. 43 ; 145 și 203.

⁴⁸ Gigi Salvagnini. Cultura e architettura della casa rurale — Montefoscoli. Teorema edizioni, Firenze, 1974, p. 121.

În continuare vor fi tratate anexele gospodăriei izolate de locuință din motive obiective, precum zgomotul, salubritatea, amplasamentul, sau subiective, precum tradiția. Se va urmări evoluția spațiilor destinate exercitării ocupațiilor, în contextul unității economice pe care a constituit-o gospodăria. Prezentarea lor separată este impusă și de particularitățile acestor construcții considerate minore, ce oferă uneori lecții de expresivitate plastică și ingeniozitate tehnică. Rămânând aproape întotdeauna în afara preocupărilor cuprinse în moda prefacerilor, prin arhaismul funcțiunilor, a prelucrării materialelor și a detaliilor, ele permit asocieri posibile cu construcțiile unor epoci îndepărtate.

Se impun câteva considerații asupra modului de organizare generală a gospodăriilor țărănești tradiționale.

Deși evoluția gospodăriei în diversele zone geografice a fost influențată de nivelul de evoluție al societății respective, iar modul foarte variat de dispunere a funcțiunilor în cadrul ei, de o multitudine de factori, se poate afirma că tradiția a jucat rolul major în consolidarea configurațiilor devenite tipice pentru epoca în cauză și diversele zone etnografice. Dispoziția în plan și volumetrică a spațiilor componente ale unei gospodării de tip european, constituită pe principiul familiei și al proprietății private, a îmbrăcat două forme extreme : integrarea totală în cadrul aceleiași construcții a tuturor funcțiunilor importante, ca în cazul caselor „hală” sau a gospodăriilor „einhof” din teritoriul central-european, și dispersarea funcțiunilor în cadrul unui perimetru mai extins în construcții izolate, ca în cazul multor gospodării din Peninsula Balcanică, Scandinavia sau Peninsula Iberică. Între aceste două tipuri s-au manifestat o multitudine de tendințe mai aproape de una sau cealaltă din extreme, tipică pentru zone mai restrânse : curte închisă, curte semiînchisă, integrare parțială etc. În cadrul marilor teritorii de influență ale unei culturi etnografice s-au manifestat uneori foarte puternice tradiții locale, care au impus structuri de organizare proprii, adeseori destul de diferite de cele considerate tipice.

Pe teritoriul României se poate considera că, tendința cea mai importantă de organizare a gospodăriilor a fost aceea a dispersării funcțiunilor în construcții independente dispuse în general în jurul unei curți, configurațiile concrete constituindu-se în foarte multe variante locale. În multe cazuri, alături de curtea principală a apărut o curte secundară, „ocolul”, ce grupa unele activități economice ce necesitau o oarecare izolare față de locuință⁴⁹. Gospodăriile de acest gen erau tipice pentru Oltenia, Muntenia, Moldova, Dobrogea, Bucovina, Maramureș.

În cea mai mare parte a Transilvaniei s-a impus o formă de organizare a gospodăriei cu fronturi închise spre stradă, grădină și eventual spre una din laturi, de asemenea cu foarte multe variante locale, care manifestau uneori și o oarecare tendință de integrare a funcțiunilor în incinte complet închise. Construcțiile, deși uneori lipite și comasate, erau tratate în general ca obiecte independente, fapt marcat la nivelul acoperișurilor.

Pintre tipurile importante mai erau : gospodăria cu ocol întărit în Bran, Mărginimea Sibiului, Hațeg, și cele montane, fără nici o intenție de sistematizare, precum cele din Munții Apuseni.

Tipul gospodăriilor a fost influențat direct de tipul de așezare din care făcea parte. În satele de tip împrăștiat, anexele erau dispuse în jurul casei, cu singura preocupare de adaptare la teren, îngrădirile fiind de multe ori sumare. Satele de tip răsfirat au favorizat o oarecare ordonare a anexelor, care uneori erau parțial adunate în clădiri de tipul șurilor, fiind caracteristice două tendințe : casa la frontul stradal și anexele retrase în cele mai frecvente cazuri și situația opusă, cu anexele spre uliță. Satele adunate au accentuat ordonarea gospodăriilor, permițând și închiderea parțială sau totală a fronturilor, locuința fiind situată la stradă, fie cu axa longitudinală, perpendiculară pe uliță, în cele mai frecvente cazuri, fie cu axa longitudinală paralelă la uliță. Rețelele de factură geometrică ale unor așezări sătești au impus și geo-metризarea mai strictă a incintelor, pe care erau dispuse construcțiile componente ale gospodăriilor.

Tendința generală de organizare a gospodăriilor, corespunzând concepțiilor de viață a țăranului român, viziunii sale asupra spațiului construit, era aceea a dispersării funcțiunilor în construcții independente. Excepțiile au fost generate de cauze ce nu țin în general de spiritualitatea românească, ci de cauze obiective, precum nevoia de siguranță în anumite condiții istorice sau de izolare, măsuri administrative, consecințe climatice.

Tipuri de gospodării românești își găsesc corespondent în întreaga Europă. Gospodăria cu construcții izolate, dispuse în jurul uneia sau mai multor curți, a fost la fel de prezentă în Peninsula Iberică⁵⁰ sau Scandinavia⁵¹. În nordul Scandina- naviei, numărul construcțiilor dintr-o gospodărie, care cu excepția locuinței erau de mici dimensiuni, putea ajunge la cifre impresionante. Acest tip de organizare poate fi pus și în legătură cu caracterul polivalent al economiei multor gospodării, în care țăranul era

⁴⁹ Grigore Ionescu, op. cit., p. 115. Despărțirea curții în două părți distincte pare să dateze din epoca prefeudală ca urmare a contactului cu populația slavilor migratori de la care populația locală, preponderent cultivatoare de pământ a deprins creșterea specializată a animalelor. În sprijinul acestei afirmații vine originea slavă a cuvintelor : ocol, ogradă, grajd, etc.

⁵⁰ Fernando Galhano. A cozinha rural do Minho e do Douro litoral. Imprensa Portuguesa, Porto, 1963, p. 72.

⁵¹ Fartein Valen — Seudstad. op. cit.

obligat să abordeze mai multe ocupații, care necesitau fiecare amenajări.

Gospodăria de tip curte, cu fronturi închise parțial, sau total, era frecventă în zonele centrale⁵² și vestice⁵³ ale Europei, dar și în Sudul Scandinavei⁵⁴ și unele zone mediteraniene. În general se consideră că ea a fost impusă în Transilvania prin intermediul coloniștilor germani, deși mai corect ar trebui să fie privită, ca o interpretare locală a unei concepții de organizare, însușită prin intermediul coloniștilor și suprapusă peste tradiția constructivă locală.

70. Gospodărie de fierar din Călinești, (M.T.P.), Maramureș. Gospodărie cu construcții independente, dispuse în jurul unei curți. Plan : 1 — casă cu tindă, cameră și pridvor ; 2 — șură cu arie și grajd ; 3 — fierărie și depozit ; 4 — jug pentru potcovit.

72. Gospodărie din Berbești, Maramureș, cu masă, grajd, colejnă pentru unelte și corfă pentru fin. Vedere.

71. Gospodărie de fierar din Berislăvești, Vâlcea. Gospodărie cu construcții independente și două curți. Plan : A — prima curte, „bătătura” ; B — a doua curte, „ocolul” ; 1 — casa veche ; 2 — căsuța nouă ; 3 — bucătărie de vară ; 4 — cămară de alimente și beci ; 5 — grajd ; 6 — șopron pentru car ; 7 — fierărie ; 8 — Jug pentru potcovit ; 9 — coteț de porci ; 10 — stupi ; 11 — privată ; 12 — cuptor pentru uscat fructe ; 13 — groapă pentru var ; 14 — cuptor pentru uscat fructe ; 15 — grajd pentru vaci.

73. Gospodărie cu ocol întărit, Măgura, Bran (M.T.P.) Plan : 1 — casa mare ; 2 — căsuța ; 3 — tinda ; 4 — celar ; 5 — fierbătoare și pivniță ; 6, 7 — grajduri pentru vite ; 8 — șopron pentru car ; S — curte ; 10 — polatră ; 11 — crosnie (adăpost pentru oi).

74. Front spre stradă în Poplaca, Sibiu. Gospodării tipice cu fronturi închise sau semiînchise.

75. Gospodărie cu ocol întărit din Poiana, Mărginimea Sibiului (M.T.P.). Construcțiile, deși legate între ele, păstrează volumetrii independente.

Gospodării similare celor cu ocol întărit puteau fi întâlnite în forme aproape identice cu cele din România, în Peninsula Balcanică sau vestul Ucrainei⁵⁵ și în forme asemănătoare în alte zone cu profil pastoral.

Deși construcțiile integrate aparțin unor zone destul de strict delimitate, construcții de acest gen apar în mod surprinzător și cu totul izolat, în diverse alte zone etnografice. În zona Bran au apărut într-o epocă mai recentă construcții de acest gen, ca replică a gospodăriei cu ocol întărit. Construcții integrate se mai semnalau încă în zone fără nici o legătură cu teritoriul lor propriu de răspândire, precum Macedonia⁵⁶, sub forma unor construcții de tip arhaic, ce perpetuau forme de organizare preistorice (locuințe colective la origine).

În ceea ce privește teritoriul României, din categoria anexelor gospodărești, cea mai numeroasă familie a fost cea a construcțiilor legate de practicarea agriculturii și creșterii animalelor, considerate ocupații primordiale. Deosebit de numeroase și de o varietate considerabil mai mare decât a locuințelor, aceste anexe erau grajduri și adăposturi pentru animale, cămări și beciuri pentru alimente, hambare, depozite, clădiri cu funcționalitate multiplă, precum șurile.

Grajdurile, adăposturi pentru animale mari, erau în general construcții simple, clădite frecvent în tehnica cununilor orizontale din lemn, dar și din chirpici sau zidărie, mai ales în epoci mai recente. Frecvente în toate regiunile țării, acestea erau totuși tipice pentru gospodăriile cu tendință accentuată de disociere a funcțiunilor, în cadrul cărora puteau apare și câte două sau trei asemenea construcții, în funcție de categoria animalelor adăpostite. Frecvent, grajdurile aveau și funcția de depozitare a finului. În gospodăriile care aveau șură, aceasta includea în general și funcțiunea grajdului.

Cămările pentru alimente erau un program de asemenea comun multor regiuni ale țării. Ele îmbrăcau forme diverse, de la micile bijuterii ale artei cioplitei în lemn precum cămara din Cerbia, Munții Apuseni (anul 1806, M.T.P.) pînă la construcții mai mari, care erau cuplate cu beciuri sau mici ateliere ca în cazul celei din Nereju-Mic, Vrancea (sfîrșitul secolului al XIX-lea, M.S.).

76. Gospodărie din regiunea litorală a Portugaliei. Plan : 1 — casă ; 2 — cuptor ; 3 — coteț pentru porci ; 4 — uscătorie ; 5 — colibă pentru arie ; 6 — remiză pentru căruță și finar ; 7 — păsări ; 8 — depozit ; 9 — pivniță escavată ; 10 — măsline cu troiță ; 11 — arie pentru treierat.

82

77. Gospodărie din Bjornstad, Vaaga, Norvegia. Plan : 1 — casă cu cuptor ; 2 — locuință ; 3 — casă pentru slugi ; 4 — casa veche ; 5 — șopron ; 6, 7 — cămară de alimente ; S — magazie pentru porumb ; 9 — grajd pentru cai ; 10 — adăpost pentru oi ; 11, 12 — cotețe pentru porci ; 13 — adăpost pentru capre ; 14 — cămară ; 15 — hambar ; 16, 17, 18, 19 —

⁵² Herbert Victor Pottler. op. cit.

⁵³ Claude Royer. op. cit.

⁵⁴ Peter Michelsen. op. cit.

⁵⁵ Viktor Samojlovic- Ukrajinske narodne zitlo. „Naukova dumka”, Kiev, 1972, p. 51.

⁵⁶ * * * Razvoji na Kuciata vo Makedonia. Skoplie, 1952, p. 40.

depozite pentru nutreț ; 20 — atelier și brutărie ; 21 — uscătorie ; 22 — șopron pentru lemne.

78. Gospodărie din Harjedalen, Suedia. Gospodărie tipică pentru nordul Scandinaviei. Vedere axonometrică.

79. Gospodărie de tip „ocol întărit” vestul Ucrainei. Plan : 1 — curte ; 2 — tindă ; 3 — cămară ; 4, 5 — camere ; 6 — hambar și arie ; 7 — grajduri ; 8 — spațiu acoperit și finar.

80. Gospodărie cu fronturi închise din Arbesbach, Austria inferioară. Plan : 1 — cameră de intrare ; 2, 3 — camere ; 4 — bucătărie ; 5 — hambar și arie ; 6 — adăpost pentru oi ; 7 — grajd pentru vite ; 8 — adăpost pentru găini ; 9 — curte.

81. Gospodărie cu fronturi închise, Kirke-sby, Funen, Danemarca. Plan : A — locuință ; B — zona grajdurilor ; C — zonă depozite și atelier ; 1 — atelier pentru confecționat saboți ; D — curte.

Chiar și în cazul unor construcții de mică importanță de genul adăposturilor pentru animale mici sau păsări, coșarelor, constructorul țaran a dovedit gustul său pentru frumos și ingeniozitate tehnică. Cotețul gospodăriei din Șurdești, Maramureș (secolul al XVIII-lea, M.S.) sau tehnica lemnarilor din Ibănești, Mureș⁵⁷ care construiau mici anexe „prefabricate” pe care le asamblau în gospodăria cumpărătorului, pot fi argumente în acest sens.

Construcțiile care cuplau mai multe funcțiuni gospodărești erau frecvente în mai toate regiunile țării, aproximativ aceleași programe, îmbrăcînd forme de expresie tipice zonei etnografice. Construcțiile anexă din Ghereluș, Arad (secolul al XVIII-lea, M.S.) și din Stănești, Argeș (secolul al XIX-lea, M.S.) fac parte din această categorie. Transilvania, dar și alte zone etnografice, au cunoscut o astfel de anexă complexă cunoscută sub numele generic de șură, care a evoluat de la micile construcții poligonale din Maramureș sau Munții Apuseni pînă la construcții masive în Podișul Transilvaniei, Țara Oltului, Crișana sau Harghita, și care puteau cuprinde un număr impresionant de funcțiuni : arie, grajd, depozit pentru unelte și cereale, finar, atelier. Dacă șura gospodăriei din Obîrșia, Țara Zarandului (anul 1822, M.T.P.) poate emoționa prin arhaismul tehnicii de construcție și al planimetriei, ce fac imediat legătura cu celebrele biserici de lemn din nordul Transilvaniei, șura gospodăriei din Bancu, Harghita (anul 1862, M.S.) impresionează prin funcționalitate și volumetria cu care domină de două-trei ori pe cea a locuinței. Evoluția șurilor din Transilvania trebuie legată și de contactul mai direct cu zonele central-europene.

Din categoria anexelor gospodărești, spațiile destinate practicării meșteșugurilor sau unor activități casnice mai speciale, au reprezentat un tip de construcții foarte interesante, cu un mare grad de diversitate și inedit.

Într-o primă fază, spațiul de lucru independent de locuință, dar în cadrul gospodăriei, putea fi adăpostit de o altă anexă. Același spațiu putea fi obținut și prin amenajarea unei construcții cu altă destinație inițială, ca în cazul fierăriei din Mănești, Dimbovița (M.T.P.). În aceste cazuri construcția nu putea fi specifică funcției, dar puteau să apară elemente de construcție inedite, legate de noua destinație, cum ar fi poiata atelierului din Mănești.

84. Cămară din Cerbio, Munții Metalici. Vedere.

85. Cămară cu b3ci din Nereju-Mic, Vrancea.

86. Cotețul gospodăriei din Șur-dești, Maramureș. Vedere.

87. Șură cu grajd din Ghereluș, Arad. Vedere.

88. Anexă gospodărească cu grajd, remiză și finar din Stănești, Argeș.

90. Șură din Bancu, Harghita. Plan : arie ; 2 — grajd ; 3 — depozit ; 4 — adăpost pentru căruță ; 5 — atelier.

91. Șură poligonală din Obîrșia, Țara Zarandului. Vedere.

Spațiul independent, conceput ca atare pentru practicarea unui meșteșug, putea îmbrăca forme mai simple sau mai complexe, de la cel mai simplu acoperiș fără închideri perimetrale pînă la construcții ample.

Micul atelier de fierar din Călinești, Maramureș (mijlocul secolului al XIX-lea, M.T.P.) prezenta un plan original nederivat, fiind alcătuit din atelierul propriu-zis, un pridvor și un mic depozit. Structura și închiderile, deși tipice zonei, oferă soluții originale prin conformarea la funcțiune.

În cazul unor spații concepute ca adăpost al procesului meșteșugăresc, deși planul era original, corespunzînd funcțiunii din punct de vedere al structurii și închiderilor, uneori se puteau adopta și soluții tributare construcțiilor de tip locuință, cu o puternică forță de influențare prin tradiție, ca în cazul uleiinței cu puiă, cu acționare animală din Streisîngeorgiu, Hunedoara (M.T.P.). Construcția este alcătuită dintr-o încăpăre de mai mari dimensiuni, care adăpostea instalația de zdrobit și cuptorul, precum și o încăpăre unde se desfășurau fazele finale ale procesului de obținere a uleiului. Încăpărea instalației avea acces dinspre curte și o deschidere largă spre grădină, care permitea o mișcare lejeră a

⁵⁷ Nicolae Dunăre. Răspîndirea satelor specializate în meșteșuguri populare pe teritoriul României. In : „Cibinium”, Muzeul Brukenthal, Sibiu, 1967—1968, p. 201.

calului. Fațadele importante ale atelierului nu diferă cu nimic de cele ale unei locuințe din zona și epoca respectivă.

Uneori spațiile destinate practicării unor meșteșuguri puteau fi adosate fie locuinței, fie unei alte anexe, precum șura. Multe din aceste cazuri conduceau la unități volumetrice care emoționează prin frumusețea și poezia rezolvărilor spațiale și de detaliu. În cazul atelierului de măsar (tîmplar) din cadrul gospodăriei din Săsăuși, Valea Hirtibaciului — Sibiu (M.T.P.), acoperișul de paie este elementul de unitate, care împreună cu tencuiala spoită cu „sineală”⁵⁸, lucrătura privarului, a timpanului din nuiele împletite, îmbinarea birnelor și detaliile în lemn ale atelierului deschis dau armonia ansamblului. În cadrul gospodăriei, un atelier pentru funii din cîneapă era integrat șurii, sub un același acoperiș din paie tipic zonei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, de cînd datează construcțiile.

94. Atelierul cioplitorului în piatră, de tip șopron deschis al gospodăriei din Almașul Mare, Munții Apuseni. Vedere.

95. Atelier de fierar din Călinești, Maramureș. Vedere.

96. Uleiniță cu piuă acționată cu forță animală din Streisîngeorgiu, Hunedoara. Plan.

97. Uleiniță din Streisîngeorgiu. Vedere.

98. Gospodărie din Săsăuși, Sibiu, cuprinzînd locuință, atelier de mă-sar, coteț și șura cu arie, grajd și atelier pentru împletit funii. Vedere de ansamblu.

99. Atelierul de măsar din cadrul gospodăriei din Săsăuși, Sibiu. Vedere.

Aceste ateliere, anexe ale gospodăriei, îmbrăcau frecvent forme simple, dar foarte expresive în adaptarea lor funcțională, ca în cazul teascului de boștină din Sebeșul de Jos, Sibiu (mijlocul secolului al XIX-lea, M.T.P.) sau al cuptorului pentru ars oale din Corund, Harghita (M.T.P.).

Tratate adeseori ca adevărate obiecte de arhitectură, țăranul constructor își exercita asupra lor toată forța sa artistică creatoare. Atelierul de rotar din Ieud, Maramureș, (M.E.T.) destinat unui meșteșug de tradiție în această zonă de adevărați artiști ai lemnului, poate fi o dovadă în acest sens. Planul și elevațiile sale dovedesc un rafinat simț intuitiv al proporțiilor, mica construcție degajînd un echilibru aproape clasic, iar detaliile probînd o stăpînire pînă la perfecțiune a tehnicii lemnului.

În gospodăriile mai mari și cu un profil meșteșugăresc mai pronunțat, aceste ateliere puteau deveni mici complexe meșteșugărești, cum este cazul celui din Preuteasa, Sălaj, (anul 1895, M.E.T.) format la parter din două spații ce adăposteau instalații de zdrobit și măcinat semințe, respectiv un teas pentru stors ulei, iar la etaj un atelier pentru prelucrat lemn. Rezolvarea volumetrică este remarcabilă, dovedind stăpînirea spațiului interior în cadrul unor construcții mai complexe și o sinceră și plastică exprimare a lui în exterior.

Privită la nivelul Europei, problema anexelor gospodărești independente de locuință trebuie abordată prin prisma celor două tendințe amintite de organizare a gospodăriilor : cu funcțiunile integrate sau disociate. În cazul celor din urmă, varietatea a fost foarte mare, iar modul de tratare diferit, funcție de zona etnografică. Pentru spațiul balcanic, tendințele au fost în general similare cu cele ale spațiului românesc, dominat de gospodăria cu tendințe de disociere a funcțiunilor. După cum în România au existat suficiente zone cu particularități ce contraziceau într-o oarecare măsură regula generală, tot așa, la nivelul Peninsulei Balcanice s-au manifestat astfel de tendințe în Croația sau unele zone de coastă ale Greciei.

102. Cuptorul pentru ars oale din Corund, Harghita. Vedere.

103. Rotărie din Ieud, Maramureș : A — planul atelierului : 1 — pridvor 2 — depozit ; 3 — atelier ; B — planul beciului.

În spațiul Scandinarv și în special în cel nordic, tendința de distribuire a funcțiunilor în construcții independente fiind foarte accentuată, a condus la o mare diversitate de astfel de anexe, cele mai multe legate de adăpostirea animalelor, recoltei sau inventarului gospodăresc, dar și ateliere precum fierării, tîmpîării, etc. Aceste construcții de obicei de mici dimensiuni, au fost ridicate cu multă grijă pentru detalii, demonstrînd dragostea pentru lucrul în lemn al nordicilor. Ele au devenit uneori mici capodopere de arhitectură minoră, lucru pe care îl semnalăm de altfel și în cazul unor anexe ale gospodăriilor din România. Tipologia și sistemul constructiv s-au supus bineînțeleș tradițiilor constructive ale culturii populare respective, ilustrată elocvent de locuință. Au apărut însă și manifestări inedite, ce nu puteau apare în cazul locuinței, care au condus uneori la adevărate demonstrații de ingeniozitate. Hambarul gospodăriei din Âbro, Smăland, sudul Suediei⁵⁹ (începutul secolului al XVIII-lea) poate susține într-o oarecare măsură cele afirmate. Construcția adăpostea jos două depozite pentru cereale și alimente, iar la etaj o cameră pentru depozitat unelte, țesături, ce putea deveni vara loc de dormit pentru slugi sau tineri⁶⁰. Unele anexe au adăpostit funcțiuni tipice regiunii respective, cum este

⁵⁸ Peter Michelsen, op. cit. p. 82.

⁵⁹ Peter Michelsen, op. cit. p. 82.

⁶⁰ Acest tip de construcție etajată cu acces sus într-un balcon închis pe o scară exterioară, pare să fi fost legată și de nevoia de apărare în perioade mai tulburi ale istoriei.

cazul băilor suedeze, care uneori serveau și ca uscătorie pentru cereale. Programele au variat de la o simplă dar ingenioasă uscătorie, precum cea din Feroe, insula Videro, Danemarca⁶¹, pînă la anexe mai complexe, de tipul grajdului-hambar al gospodăriei din Vemb, vestul Iutlandei, Danemarca⁶² (anul 1770), construcție asemănătoare șurilor transilvănene ca funcționalitate, dar cu structură tipică în schelet de lemn cu navă centrală și colaterale.

Un banal hulubar, cum sînt cele din Montceaux, Lyon-nais, Franța⁶³ sau din Hill Croome, Worcestershire, Anglia⁶⁴, demonstrează cîte variante de expresie au existat pentru același program minor.

S-au creat tipuri de anexe specifice, afit din punct de vedere al programului, cît și constructiv, datorită condițiilor social-istorice, economice, ale regiunilor rurale, specificitatea nedepășind însă, în cele mai numeroase cazuri un nivel local. Brutaria-afumătoare din Wehfa, Osnabruck⁶⁵, (anul 1761) era tipică Saxoniei Inferioare, dar greu de găsit în alte teritorii de influență germană.

107. Hambarul gospodăriei din Abro, Smaland, Suedia. Vedere.

108. Uscătorie la vînt din Feroe, insula Viedri, Danemarca. Vedere.

109. Hambarul gospodăriei din Vemb, Jutland, Danemarca. Planul.

Ceea ce a determinat unitatea de expresie la nivelul zonei de manifestare a unei culturi etnografice, a fost în mare măsură tradiția constructivă. Sistemul „fachwerk” (schelet de lemn cu umplutură) tipic zonei de influență germană, a fost adoptat în teritoriul respectiv și la anexele gospodărești. Urmărind cîteva construcții : grajdul pentru oi din Molbergen, fierăria din Dalvers, atelierul de strungărie în lemn din Markhausen (anul 1880), cămara pentru alimente din Nord-dollen⁶⁶ (anul 1775), toate din Saxonia Inferioară, R.F.G., remarcăm unitatea de structură și expresie plastică, ce aproape că nu mai lasă posibilitate de exprimare funcțiunii adăpostite.

În zonele central-europene dominate de gospodăriile de tip integrat (zona de influență germană, flamandă, cu construcții de tip „hală”, „einhof”, „gulf”) deși în general anexele sînt asociate cu locuința în construcții de mai mari proporții, unele anexe au fost totuși concepute separat în construcții independente, așa cum este cazul celor amintite mai sus. Cauzele au fost fie zgomotul, trepidațiile, mirosul, dar în special dezvoltarea economică, ce a impus apariția unor construcții specializate, ce nu-și mai găseau locul în cadrul tradiționalei case integrate. Anexele mai ample legate de practicarea meșteșugurilor au fost în general apariții mai tîrzii, cînd însăși concepția casei integrate a suferit amendamente prin evoluția socială, care treptat a compromis însăși premisele de bază ale apariției acestor interesante construcții.

Deși am remarcat varietatea programelor și a interpretărilor care s-au dat aceluiași program în diverse zone geografice, se poate remarca totuși că în cazul aceleiași funcțiuni și în condiții de sit oarecum asemănătoare, de multe ori au apărut manifestări oarecum omonime, bineînțeles în limita unor tente locale. Analizînd sumar două construcții anexe din zona nord-vestică a Austriei : pivnița etajată din Kalchberg, St. Bartholomă, (anul 18'22), și grajdul pentru cai din Bach, Oblarn⁶⁷, se poate constata că deși conțin elemente constructive de expresie locală, manifestă apropieri evidente cu construcții similare din spațiul etnografic românesc.

115. Atelier de strungărie în lemn din Markhausen, Saxonia inferioară. Vedere.

116. Cămară pentru alimente din Norddollen, Saxonia inferioară. Vedere.

117. Pivniță etajată din Kalchberg, St. Bartholomă, Austria. Vedere.

118. Grajdul pentru cai din Bach, Oblarn, Austria.

119. Hambarul fermei Cholstrey, Herefordshire, Țara Galilor. Vedere.

120. Atelier de olar din Sorving, Jutland, Danemarca. Plan.

Hambarul fermei Cholstrey, Herefordshire, Anglia⁶⁸ (secolul al XVII-lea) a fost construit într-o tehnică tipică regională inconfundabilă originală, schelet din lemn cu închideri clin împletitură din benzi subțiri și late din lemn obținute prin despicare. Funcționalitatea și volumetria acestei construcții nu diferă prea mult de cea a unor construcții similare din alte zone etnografice. În România închiderea ce trebuia să permită ventilarea naturală la astfel de construcții era asigurată de o împletitură din nuiete.

Specializarea strictă, renunțarea meșteșugarului la cea mai mare parte a ocupațiilor de tip agricol și concentrarea efortului său economic asupra unui singur meșteșug menit să-i asigure existența prin comercializarea produselor obținute, a avut efecte notabile asupra spațiului construit rural. Unele

⁶¹ Peter Michelsen. op. cit. p. 202.

⁶² Peter Michelsen. op. cit. p. 202.

⁶³ Claude Royer. op. cit. p. 101.

⁶⁴ * * * Avoncroft Museum of buildings. Printed by Martin Cadbury. Worcester and London, 1978, p: 22.

⁶⁵ Helmut Ottenjann. op. cit. p. 28.

⁶⁶ Victor Herbert Pottler. op. cit. p. 81.

⁶⁷ Avoncroft Mudeum of Buildings. p. 9.

⁶⁸ Avoncroft Mudeum of Buildings. p. 9.

ateliere, cum este cazul celui de olar din Sorring, estul Iutlandei, Danemarca⁶⁹, au fost concepute ținând strict seama de particularitățile programului, devenind construcții perfect adaptate funcțiunii. Atelierul olarului posedă un cuptor perfecționat și instalație pentru uscat vasele crude. Structura tradițională, schelet din lemn cu umplutură a fost menținută doar la fațada principală, în rest adoptându-se zidăria din piatră, în scopul evitării incendiilor.

Specializarea a avut ca efect și restrângerea anexelor legate de agricultură sau creșterea animalelor. Ca urmare a acestui fenomen, în zonele dominate de construcții integrate au apărut interesante construcții ce adăposteau sub același acoperiș locuința și atelierul, care a înlocuit anexele tradiționale. Din această categorie făcea parte și construcția forjei din Orback, Funen, Danemarca⁷⁰ (anul 1846).

În unele zone izolate, nesupuse impactului frecvent cu culturile majore și în care s-au păstrat puternice tradiții etnografice, printre anexele gospodărești au persistat sisteme constructive arhaice ce își au originea uneori în preistorie. Este și cazul unor construcții de tipul cotețului construit în boltă falsă din piatră fără mortar din Idanha a Nova, Salvaterra, Portugalia⁷¹.

123. Anexele gospodăriei din St.-Andre d'Allas, Perigord, Franța. Vedere.

Am mai remarcat faptul că unitatea și armonia unor ansambluri gospodărești, locuință și anexe, au fost obținute prin folosirea ingenioasă a tehnicilor de construcție. Gospodăria din St. Andre d'Allas, Perigord, Franța⁷² a obținut însă aceste calități folosind un unic material, piatra, pentru toate construcțiile și toate elementele structurale (fundații, pereți, învelitoare), în procedee tipice zonei : zidărie fără mortar, acoperișuri în boltă falsă. Ansamblul din care se detașează anexele-depozit „garriotte”, impresionează puternic, fiind o prezență tipică pentru Perigord, regiune cu puternice și inedite tradiții etnografice⁷³.

Construcții populare cu caracter de producție

Au existat construcții populare, mai ales cele legate de tehnică, ce nu au fost asociate gospodăriei, în sensul cuprinderii lor în perimetrul locuinței și al anexelor ei. Se vor prezenta în continuare construcții care fie că erau independente de gospodărie prin natura procesului de producție pe care îl adăposteau, fie că, deși cuprinse în cadrul unor gospodării prin amplasarea și stricta lor destinație unor activități meșteșugărești, au fost tratate ca obiecte de arhitectură populară, independente. Au fost cuprinse în această grupă o mare varietate de construcții : adăposturi pentru instalații tehnice propriu-zise, mori, pive, joagăre, forje ; adăposturi pentru oameni și animale în zonele de pășune ; construcții de exploatare viticolă ; construcții legate de pescuit etc.

Specializarea și considerentele de exploatare a materiei prime sau a forței motrice, au condus la construcții cu caracter de producție, independente. Dacă aceste construcții erau mai îndepărtate de gospodărie, de multe ori exploatarea era mai dificilă fără existența unui spațiu de odihnă. Pe lângă unele construcții din această categorie au apărut spații secundare destinate odihnei sau locuirii temporare. Apariția acestor spații trebuie legată și de nevoia de adăpost a unor angajați, în cazul unor proprietăți private sau de obște care erau arendate. Se pot distinge deci două subgrupe de construcții cu caracter de producție : fără locuire și cu funcție de locuire temporară sau secundară.

Din prima categorie fac parte în general construcții perfect adaptate funcțiunii și condițiilor de exploatare, cu planimetria strict funcțională : construcții care adăposteau instalații acționate de forța apei sau vântului, construcții de exploatare viticolă sau pomicolă. Numeroase construcții aparțin tipului „moară” ce cuprindea o diversitate remarcabilă, atât ca profil tehnologic : mori pentru măcinat cereale, mori de hîrtie, pive pentru textile, uleiuri ; cât și ca sistem mecanic de acționare : hidraulice cu ax vertical, cu ax orizontal sau plutitoare, mori de vînt.

În unele cazuri, rolul construcției ce adăpotea o instalație era minor, steampul din Gura Comei, Abrud (începutul secolului al XX-lea, M.T.P.) era un simplu șopron deschis pe șase stâlpi cu unicul scop de a proteja instalația.

124. Steamp aurifer din Gura Comei, Abrud. Vedere.

Morile cu ciutură, răspîndite altădată în întreg spațiul subcarpatic de sud și sud-est, sînt tipologic cele mai simple instalații de măcinat, exceptînd rîșnițele, deoarece mișcarea axului vertical se transmitea direct pietrei, nefiind necesare angrenaje. Moara din Topleț, Caraș-Severin (jumătatea secolului al XIX-lea, M.T.P.) prezintă caracteristicile generale ale instalațiilor de acest tip, prin

⁶⁹ Peter Michelsen. op. cit. p. 136 și 212.

⁷⁰ Ernesto Oliveira, Galhano de Veiga, Benjamin Fernando e Pereira. Construcções primitivas em Portugal, Lisboa, 1969, p. 303.

⁷¹ Ernesto Oliveira, Galhano de Veiga, Benjamin Fernando e Pereira. Construcções primitivas em Portugal, Lisboa, 1969, p. 303.

⁷² Alfred Cayla. Maisons du Quercy et du Perigord. Librairie Hachette, 1973, p. 121.

⁷³ Tradiția populară în arhitectura din Perigord a stat la baza unor puternice manifestări de cultură majoră dintre care este suficient să amintim romanicul de Perigord.

separarea pe niveluri a instalației de marinat ce ocupă o încăpăre sus, de cea hidrotehnică, așezată sub moară. Morile de acest tip puteau primi pridvoare ca la moara din Topleț sau la cea din Arcani, Gorj (începutul secolului al XIX-lea, M.T.P.), puteau fi cu o singură instalație (Topleț) sau cu mai multe instalații (trei la Arcani). Din punct de vedere al tehnicii de construcție, au fost folosite asociații diverse : pile de piatră la nivelul inferior și pereți din blăni de fag încheiate în „căței” (Topleț), integral din piatră cu planșeu intermediar din lemn (Svinița, Mehedinți, sfârșitul secolului al XVIII-lea, M.T.P.) sau integral din lemn (Arcani). Astfel de instalații alcătuiau uneori adevărate salbe de-a lungul unor ape cu debite mici, cum este cazul morilor de pe valea Toplețului, în funcțiune și astăzi. Soluțiile tehnice folosite erau de multe ori inedite și surprinzătoare prin cunoașterea intuitivă a principiilor fizicii, sistemul de dirijare a apei la moara din Svinița fiind un argument în acest sens. Apa captată era dirijată spre căușele roții, „ciutura” printr-un trunchi de copac „buton” puternic înclinat ce avea un canal median constituind astfel o veritabilă „conductă de forță”. Secțiunea de evacuare a apei putea fi reglată prin dopuri cu orificii de diverse mărimi ce puteau fi schimbate în funcție de debitul apei.

Morile de vânt prezente altădată în Dobrogea, sudul Moldovei, Cîmpia Română, și Banat s-au supus cerințelor dictate de forța motrice folosită, care cere orientare. Semnalate documentar din secolul al XVI-lea ele au căpătat o frecvență destul de mare în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. În anul 1901 numai în Dobrogea funcționau 639 de astfel de instalații⁷⁴. Din punct de vedere al tipologiei construcției, ele puteau fi : „cu pivot”, adică întreaga construcție pivotând în jurul unui ax pentru a fi orientată în direcția vântului (tip autohton) sau „Căciulata”, la care doar sistemul de acționare al paletelor se orientează (tip olandez). Morile cu pivot puteau fi cu două nivele, ca moara din Frecăței, Tulcea (a doua jumătate a secolului al XIX-lea) sau cu un nivel pe soclu de piatră, ca moara din Curcani, Constanța (a doua jumătate a secolului al XIX-lea). Înălțimea instalației, cu etaj sau pe soclu era dictată de captarea optimă a vântului, sistemul de captare putând fi cu aripi (pale) sau cu vele (tip mediteranean, mai rar în România). Morile căciulate aveau sistemul de captare, incluzând acoperișul conic, mobil, iar construcția fixă și în general cu un plan circular sau poligonic ca la moara clin Beștepe, Tulcea.

130. Moară de vânt cu pînze, pe soclu, din Curcani, Constanța. Vedere.

129. Moară de vânt cu două nivele din Frecăței, Tulcea. Vedere din Beștepe, Tulcea. Plan.

Morile plutitoare erau construcții care, ca și morile de vânt, erau adaptate la condițiile de captare a forței motrice. Erau montate de obicei pe două vase între care se găsește roata cu ax orizontal, care captează energia unor ape cu debit mare, variabil și fără cădere. La moara din Lucăcești, Maramureș, cele două vase „strașnicul și bontăul” au prova ascuțită, pe bontău fiind ridicată moara pe un plan pentagonal. Morile plutitoare și cele de vânt sînt instalații pe care condițiile de exploatare le îndepărtează de noțiunea de clădire, în sens curent și deci sînt construcții inedite ca planimetrie, secțiuni și detalii, supunându-se dezideratului de adaptare la condițiile de exploatare.

Construcțiile care adăposteau instalații acționate hidraulic cu ax orizontal (mori, pive, joagăre, forje) se remarcă în general prin aceeași preocupare pentru funcționalitate. Semnalate documentar pe teritoriul României încă din perioada feudalismului timpuriu, dar desigur prezente din epoca romană, aceste instalații au cunoscut în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea o răspîndire impresionantă, constituind baza unor activități meșteșugărești din ce în ce mai importante. La începutul secolului al XX-lea mai funcționau pe teritoriul României un mare număr de astfel de instalații, care au fost înlocuite ulterior, în mare parte cu instalații de tip industrial. Urmărind adaptarea la teren și fiind în general construcții simple, cu planuri dreptunghiulare, precum : moara cu „dube”, instalație mixtă de măcinat și puiă de haine, din Fînațe, Bihor (anul 1877, M.T.P.) ; uleișita și puiă de haine din Tălmăcel, Sibiu (M.T.P.) și fierăria cu ciocan și foale acționate hidraulic din Rimetea, Alba Iulia (M.E.T.). Sînt în general construcții care păstrează în ansamblu sistemele constructive tipice zonei și se pot identifica prin unele detalii cu arhitectura locului. Puiă din Tălmăcel a adoptat detalii tipice Mărginimii Sibiului, acoperișul cu pante mari din sită pusă oblic, suprapusă lateral, timpanul puțin înclinat față de verticală, acoperit cu sită. De multe ori, acest tip de construcții a făcut obiectul unei utilizări inedite a materialelor, răspunzînd nevoilor funcționale, fiind mai puțin supus canoanelor tradiției decît locuința. La moara din Fînațe, piatra de rîu și scîndură de stejar îmbinată în „șoși” la pereți, timpanul din împletitură de nuiele cu goluri de aerisire, acoperișul din sită, se îmbină într-un tot armonios.

132 Moară plutitoare din Lucăcești, Maramureș. Plan.

133. Moară plutitoare din Lucăcești. Vedere.

La unele construcții au apărut inovații constructive, ca în cazul pivei cu batere orizontală din Prigor, Caraș-Severin (M.T.P.), care fiind construită parțial pe un soclu din piatră, are un colț sprijinit pe o furcă din lemn dintr-un trunchi de copac, retezat la înălțimea respectivă, cu scopul amortizării trepidațiilor orizontale, periculoase pentru stabilitatea construcției. Tot la puiă din Prigor se poate

⁷⁴ Hedviga Rușdea. Morile de vînt din nordul Dobrogei. In : „Cibinium” Muzeul Brukenthal, Sibiu, 1966, p. 79—96.

sesiza intenția de utilizare a spațiului de producție pe două nivele, jos vîltoarea, sus spații de prelucrat manual. În cadrul preocupărilor pentru funcționalitate au apărut și soluții inedite de folosire a spațiului, ca la dîrsta cu val din Românești, Vrancea (M.T.P.) unde valul de îngroșat se găsește în încăperea principală, iar valul de „părut” acționat manual în podul construcției (sub-pantă) cu intrare separată, folosind panta terenului. Instalațiile cu ax orizontal au fost folosite și în cazul atelierelor mai complexe, ce necesitau forță motrică mai mare, de tipul fierăriei din Rîmetea. Organizările de acest gen pot fi considerate ca o verigă importantă în apariția spațiilor industriale. Din punct de vedere tehnic instalațiile cu ax orizontal au adoptat în cele două variante de admisie a apei superioară sau inferioară, variate aspecte de detaliu privind configurația roților motrice sau a sistemelor de transmisie. În toate cazurile însă constructorul țaran a dovedit cunoștințe intuitive de alegere a soluțiilor optime, de folosire a principiilor mecanicii.

Tehnica constructivă folosită pentru cele mai multe din construcțiile analizate mai sus, aproape în exclusivitate cea a lemnului, este remarcabilă, multe din ele putînd fi considerate adevărate lucrări de inginerie populară. Nici expresia plastică nu este neglijată, o demonstrație că exprimarea sinceră a cerințelor funcționale a putut conduce la „obiectul estetic” chiar în cazul construcțiilor privite de multe ori ca neînsemnate din punct de vedere arhitectural.

Înrudite tipologic cu construcțiile cu caracter tehnic erau o serie de amenajări legate de practicarea viticulturii, și pomiculturii.

134. Moară cu „dube” din Fînațe, Bihor. Vedere.

135. Piuă din Tălmăcel, Sibiu. Vedere.

Cramele și povernie erau construcții strict utilitare, cu rol de depozit și spațiu de preparare, care erau fie din birne sau blăni de lemn în zonele de pădure, fie din piatră sau pămînt, eventual parțial îngropate. Ele au putut deveni ca în cazul cramei din Bălănești, Gorj (anul 1820, M.T.P.) obiect de manifestare a artei prelucrării lemnului. Invelitoarea din vrejuri de viță ilustrează adaptarea la criterii de economicitate și utilitate (păstrarea microclimatului). Demn de semnalat este faptul că unele crame oltenești au perpetuat o tehnică de construcție arhaică, extrem de rară în zonele europene, acoperișul piramidal din birne rotunjite, obținut prin retragere succesivă⁷⁵. Crama de vie din Corni, Vaslui (mijlocul secolului al XIX-lea, M.T.P.), construcție din pămînt amestecat cu paie, pe furci de stejar și acoperiș din stuf, sistem constructiv tipic zonei, demonstrează capacitatea țaranului de a construi după o secțiune adaptată funcțiunii. Prima încăpere „hora”, spațiul pentru prelucrarea strugurilor, este fără tavan, necesitînd ventilație și asigură accesul în „cramă” cu tavanul din grinzi de lemn și împletitură din nuiele lipite cu lut gros pe ambele fețe, asigurînd microclimatul necesar pentru depozitarea vinului în fazele preliminare. Beciul săpat sub cramă asigură microclimatul ideal pentru păstrarea vinului „răvășit a doua oară”.

Din cadrul subgrupeii pe care am numit-o „construcții cu caracter de producție cu locuire temporară” făceau parte construcții destinate : creșterii animalelor (stîmile, adăposturi în zona fînațelor), pescuitului (cherhanale, adăposturi pentru pescari), vînatării și lucrului la pădure, precum și construcții ce adăposteau unele instalații tehnice în general mai complexe.

Stîmile erau adăposturi și locuri de producție pentru crescătorii de oi în sezonul pășunatului de vară, în sistemul de pendulare dublă, tipic României. Stîmile erau în general, cu două sau trei încăperi, compuse din : „fierbătoare” unde se prelucra laptele și se dormea, „stîna foilor” (celarul) cu rol de depozit și „comarnicul” unde se mulgeau oile ca la stîna din Colții Giuvalei, Rucăr (M.T.P.). Stîmile sînt și astăzi construcții arhaice la care predomină tehnica cununilor orizontale din lemn.

139. Cramă din Bălănești, Gorj. Vedere.

140. Cramă de vie din Corni, Vaslui. Secțiune : 1 — hora ; 2 — crama ; 3 _ hruba (beci).

141. Stîna din Colții Giuvalei, Rucăr. Plan : 1 — comarnic ; 2 — fierbătoare ; 3 — celar ; 4 — strunga.

142. Adăpost în zona fînațelor din Sătic, Rucăr. Vedere.

143. Surlă din Sătic Vedere.

Din aceeași familie cu stîmile, fac parte adăposturile din zona fînațelor (pentru satele specializate în păstorit, legate de iernarea turmelor și pregătirea nutrețurilor), conacele din zonele pomicole sau Prisăcile. Adăpostul din Sătic, Rucăr (M.T.P.) era compus din „hodaie”, adăpostul pentru oameni, „crosnii”, grajduri adosate hodăii și „oborul”, incintă pentru oi. Acest tip de adăpost a evoluat din adăpostul primitiv de formă conică, numit în zona Rucăr „surlă”, un alt exponent al formelor arhitecturale originare, perpetuat de civilizația populară pînă astăzi. Apariția adăposturilor din zona fînațelor, livezilor sau pădurilor care au putut deveni ulterior o a doua locuință pentru sezonul cald, a condus în unele cazuri, prin aglomerarea lor, la constituirea unor mici așezări cu caracter temperar, care au putut deveni așezări stabile, fenomen interesant pentru istoria așezărilor umane.

⁷⁵ Paul Petrescu. Arhitectura țărănească de lemn din România.

Problema adăposturilor temporare pentru oameni și pentru munca ce o desfășoară, s-a pus și pentru pescuit, odată cu perfecționarea organizării acestei ocupații arhaice. Cherhanaua, de tipul celei de la Mahmudia, Tulcea (M.T.P.), este o construcție specializată în colectarea zilnică a recoltei de pește și prelucrarea lui parțială. De obicei cherhanalele erau însoțite de anexe, precum : ghețarul, umbrarul pentru bărci și adăpostul pescarilor dacă nu era prevăzut în cherhana.

144. Pivniță cu conac din dealul Glodenilor, Gorj. Vedere (după arh. Andrei Pânoiu).

145. Cherhana din Mahmudia, Tulcea, Vedere.

Locuința temporară În cadrul construcțiilor ca adăposteau instalații tehnice, își are originea în spațiul destinat odihnei care putea fi prevăzut nu numai în camera instalației, ci și independent, ca în cazul morii cu șase ciuturi din Găleșoaia, Gorj (a doua jumătate a secolului al XIX-lea, M.T.P.). Mica construcție alăturată morii, „conacul” este construită pe o structură din piloți de lemn, independentă de cea a morii, pentru a evita transmiterea trepidațiilor.

Multe instalații cu ax orizontal, în special morile, erau prevăzute cu o cameră destinată morarului, care în mod frecvent lua în arendă instalația de la proprietar (proprietarul putea fi și o obște sătească) și locuia aici în timpul contractului. Moara putea fi însă și proprietatea celui care o exploata, locuința fiind în acest caz ceva mai dezvoltată. În cazul morilor cu spațiu pentru locuit este deci destul de greu de a aprecia care dintre funcțiuni predomină, iar în cazul când locuirea în cadrul unor astfel de construcții devine stabilă, revenim la un tip de construcție analizat anterior, cu spațiu de producție cuprins în cadrul locuinței. Moara din Orșova, Mureș (anul 1833, M.T.P.) poate fi considerată ca un specimen tipic pentru instalațiile de acest fel. Roata morii este montată sub camera de măcinat, în „casa roții” cu scopul de a fi protejată în special de îngheț, fapt ce determină și o expresie exterioară a construcției cu nimic deosebită de a locuinței tipice zonei. În cazul pivei din Rod, Sibiu, (sfârșitul secolului al XIX-lea M.T.P.) „căsoaia”, piua propriu-zisă, avea o anexă din piatră, în contact direct pe o latură, care avea vatră, servind pentru fiert apa și drept adăpost temporar piuarului. Ulterior, pentru comoditatea exploatării, piua a primit o anexă din birne orizontale destinată locuirii.

151. Complex meșteșugăresc din Hărnicești. Plan : 1 — pridvor ; 2 — tindă ; 3 — casa morarului ; 4 — casa morii ; 5 — vîltoare 6 — piuă.

152. Complex meșteșugăresc din Hărnicești. Vedere.

154. Complex meșteșugăresc din Polovragi. Secțiune.

155. Complex meșteșugăresc din Polovragi. Vedere.

De multe ori, la instalațiile ce utilizau forța apei s-a remarcat o tendință de utilizare a sistemului de captare pentru două sau mai multe instalații adăpostite sub același acoperiș, cu scopul utilizării cât mai eficiente a forței motrice, ca la moara cu dube din Fînațe, moara cu șase ciuturi din Găleșoaia, fierăria din Rimetea. Această tendință a evoluat uneori pînă la crearea de adevărate complexe de industrie țărănească care demonstrează nivelul la care a ajuns gîndirea tehnică populară înainte de a fi eliminată din competiția eficienței de civilizația industrială. Complexul meșteșugăresc de la Hărnicești (sfârșitul secolului al XIX-lea, M.E.T.) este o îmbinare de instalații tehnice : moară, vîltoare și piuă, precum și spații de locuit permanente în cadrul unei gospodării, care în forma originală mai cuprindea și alte anexe. În cazul complexului de la Polovragi, Gorj (M.T.P.), sistemul de captare al apei și de dirijare a ei spre cele șase sisteme motrice, poate fi considerat o operă hidrotehnică populară. Ansamblul cuprinde : joagăr, circular și polizor, adăpostite într-o construcție deschisă pe o latură ; două pive independente și o moară cu două ciuturi. Un astfel de complex necesita evident un spațiu de adăpost și odihnă pentru meșteri, materializat printr-o construcție separată, cu o singură încăpere, care avea și rol de depozit pentru unelte. Astfel de complexe mai funcționează și astăzi în zone de puternică tradiție meșteșugărească cum este cazul celor din Gura Rîului, Sibiu.

Între cele două categorii de construcții ce adăposteau instalații tehnice, cu sau fără locuire (odihnă) din punctul de vedere al tehnicilor de construcție, a închiderilor și secțiunilor, nu se pot semnală deosebiri esențiale. Spațiul destinat locuirii putea adopta sistemul construcției ce adăpotea instalația sau putea impune întregii construcții un sistem folosit la locuințe, dar în alte multe cazuri, cele două spații foloseau structuri și închideri diferite, proprii destinației și tipice zonei. La moara din Găleșoaia, adăpostul are aceeași structură cu a morii, cununi din birne orizontale pe piloți de lemn. La moara din Orșova, atît încăperea propriu-zisă a morii, cît și „casa morarului” sînt din birne de fag tencuite la interior și exterior, pridvorul conferind construcției o caracteristică în plus, dintre cele ale locuinței. Interesant și frecvent este cazul cînd cele două funcțiuni se exprimă clar în structură și material, ca în cazul pivei din Rod. Piua propriu-zisă este construită pe un schelet din lemn căptușit cu margini de brad, iar „casa veche” a piuarului, din piatră. În cazul complexului de la Polovragi, cele cinci clădiri sînt ridicate fiecare în conformitate cu destinația lor, joagărul pe schelet de lemn și închideri pe trei laturi cu scînduri de brad, moara pe furci de lemn și cununi orizontale, iar adăpostul meșterilor din cărămidă tencuită, ceea ce conferă unitate ansamblului, fiind arta folosirii lemnului în rezolvarea problemelor tehnice și de construcție, dar și ingeniosul sistem hidrotehnic care leagă

unitățile independente.

Din punct de vedere al evoluției, complexele meșteșugărești reprezintă un apogeu. Ele demonstrează nivelul atins de gândirea tehnică populară, de modul practic de a gândi spațiile destinate instalațiilor și practicării meșteșugurilor, cu scopul de a obține un randament maxim și o exploatare comodă.

Spațiile destinate adăpostirii activităților economice, independente, au cunoscut o relativă unitate din punctul de vedere al tipurilor de tehnologii, la nivelul unor întinse zone geografice din Europa, ce trebuie considerată ca o consecință a unor evoluții pe direcții comune și pornind de la aceleași forme generale originare de organizare economică ale vechilor civilizații europene. Începuturile formelor de organizare ce s-au perpetuat până în perioada analizată, trebuie căutate în începuturile feudalismului. Odată cu începutul acestui mileniu, zone întinse ale Europei, au cunoscut tehnici noi aplicate agriculturii și apoi meșteșugurilor. Forța umană a fost din ce în ce mai mult înlocuită de forța apei, vântului sau animalelor, fapt ce a dus la o remarcabilă creștere de productivitate, relativ la epoca respectivă. Un rol deosebit l-a jucat în secolele următoare perfecționarea sistemelor hidraulice, apariția roții motrice cu admisie superioară⁷⁶. În această epocă își au originea cele mai multe dintre tipurile de instalații ale perioadei analizate : morile pentru măcinat, vîltoarele, instalațiile de zdrobit și stors semințe, ciocanele hidraulice. Desigur că nu toate zonele au cunoscut o evoluție perfect paralelă, existînd decalaje și manifestări locale, dar evoluția poate fi considerată ca generală.

Din punct de vedere al tipologiilor arhitecturale, deși au îmbrăcat o mare diversitate de forme locale, ea s-a manifestat mai mult la nivelul detaliilor sub influența : tehnicilor de construcție, culturii spirituale, climei, reliefului. Aceste construcții de „industrie țărănească” legate de meșteșuguri, agricultură, păstorit, în cadrul aceluiași profil tehnologic, s-au exprimat volumetric între limite destul de restrînte. Criteriul principal de relativă unitate a fost cel al funcționalității din punct de vedere tehnic, ce nu admitea soluții foarte variate, precum și a materialului folosit, în general lemnul. Cramele și depozitele de vie pentru zonele viticole și pomicole au fost un program general. Crama din Tieschen, Austria (menționată în anul 1564, cu modificări frecvente ulterioare) ridicată într-o tehnică relativ primitivă, din cununi orizontale de lemn, nu diferă prin nimic față de construcții similare din alte zone ce ar putea include și România. A fost folosită frecvent tehnica bînelor orizontale de lemn, dar și piatra (sudul Franței, Italia, Peninsula Iberică) sau chirpiciul (Ungaria, Balcani). Aglomerări de astfel de construcții se întîlneau pretutindeni atît în zona Buzăului, cît și în sudul Franței, bineînțeles cu diferențieri locale.

156. Cramă din Tieschen, Austria. Vedere.

Morile cu ax vertical au cunoscut o arie de răspîndire mare și din timpuri foarte vechi, admițînd variante puține și în general legate de cuplarea mai multor instalații. Reprezentînd tipul inițial al morii, s-au păstrat exemplare pînă în zilele noastre în arii insulare îndepărtate unele de altele : iberică, scandinavă, carpato-balcanică, caucaziană. Moara de la Bjornstad, Văgă, Norvegia (începutul secolului al XVIII-lea) poate fi considerată ca tipică nu numai pentru Scandinavia⁷⁷.

Morile cu ax orizontal au fost diferențiate din punct de vedere al spațiului construit datorită tehnicii de construcție folosite în principal, lemnul sau piatra, precum și de utilizarea de detaliu a spațiului interior conform celor două principii de admisie a apei la roata motrice : superioară sau inferioară. Moara din Padersker, Bornholm, Danemarca⁷⁸ poate fi considerată reprezentativă pentru tipul de admisie superioară din zonele dominate de tehnica lemnului. În unele zone de puternică afirmare a meșteșugurilor, instalațiile cu ax orizontal au îmbrăcat forme mai deosebite, legate de practicarea unor meșteșuguri mai speciale, de tipul morilor de hîrtie, precum cea de la Veluwe, Olanda⁷⁹. La astfel de ateliere manufacturiere, organizarea a prezentat treptat tente din ce în ce mai industriale.

Fierăriile au fost de asemenea un program cu o mare răspîndire în aproape toată Europa. Tehnologia străveche, oarecum stabilă, a condus în cazul cel mai evoluat al folosirii forței motrice a apei pentru ciocan și foale, la expresii volumetrice neesențiale diferite în diversele zone geografice. Fierăria din Murau, regiunea Vienei, Austria⁸⁰, nu diferă în organizarea spațiului, a folosirii materialelor, a soluțiilor tehnice, de cea din Rimetea, decît prin detalii neesențiale.

Unele instalații au fost cu precădere asociate unor zone etnografice specifice, în legătură cu condițiile geografice locale. Morile de vînt erau prezente în zonele de coastă ale Spaniei, Greciei, nordul Germaniei, dar mai ales în Olanda, unde au evoluat pînă la forme cu totul remarcabile din punct de vedere tehnic, dar și ca organizare volumetrică. Frecvența și dimensiunile lor în Olanda trebuie

⁷⁶ Roata cu admisie superioară a permis folosirea cu randament a unor debite mici de apă.

⁷⁷ Fartein. Valen — Sendstad. op. cit. p. 45.

⁷⁸ Peter Michelsen. op. cit. p. 94.

⁷⁹ J.M. Bos. op. cit. p. 104.

⁸⁰ Victor Herbert Pottler. op. cit. p. 66.

legate de condițiile locale : lipsa forței motrice a apei (căderile de apă), frecvența și intensitatea vântului, necesitatea vitală a lucrărilor de desecare și irigare. Moara pentru drenaj din Noordlaren, Olanda⁸¹ (anul 1862) ilustrează nivelul de evoluție atins de aceste instalații.

159. Moară pentru hîrtie din Veluwe, Olanda. Vedere.

160. Fierăria din Muran, regiunea Vienei, Austria. Vedere.

161. Moară de vînt pentru drenaj din Noordlaren, Olanda. Secțiune.

Păstoritul, ocupație străveche, a creat în toate zonele etnografice unde se practica, construcții legate de zonele de pășune, ce cuprindeau spații de preparare a produselor, depozite, locuri de odihnă pentru oameni, adăposturi pentru animale. Stîmile românești au avut un corespondent în toate regiunile de exploatare pastorală. Fiecare teritoriu etnografic și-a creat tipuri de astfel de construcții ce satisfăceau cerințele locale și răspundeau unei tradiții de organizare străvechi, tipuri ce însă nu depășeau anumite limite general valabile în Balcani, Polonia, Cehia, Scandinavia sau Alpi. Organizarea fiind în principiu similară, păstorit în pendulare simplă sau dublă, „stîmile” de tipul celor din Kleivalm, Văgă, Norvegia⁸² (anul 1739, fundațiile datînd de la începutul secolului al XVII-lea) sau Limmeralm, Johnsbach, Austria⁸³ sînt din punct de vedere al tipologiei planului identice, adăpost pentru pășune cu trei încăperi, cu acces central. Au fost create însă și construcții specifice, cum este cazul „gospodăriei de vară” din Bregenzerwald, Alpii Austrieci⁸⁴ (pivnița datează din anul 1641) sau „stîna” din Champlose, Lyonnais, Franța⁸⁵ (mijlocul secolului al XIX-lea) construcții sezoniere de mari dimensiuni pentru creșterea vacilor. Construcția din Bregenzerwald este tributară modului de organizare a gospodăriei germanice de tip integrat și a fost proprietatea unor colectivități, aceasta explicînd dimensiunile și modul perfecționat de organizare.

165. Gospodărie de vară din Bregenzerwald. Alpii Austrieci. Plan : 1 — grajduri ; 2 — lăptărie.

166. Gospodărie de vară din Bregenzerwald. Vedere.

Unele locuințe secundare, din zonele de pășune ale crescătorilor de vite, din aria de răspîndire a caselor integrate, au perpetuat forme arhaice de organizare⁸⁶. Adăpostul din Astrup, Vechta, Saxonia Inferioară poate fi considerat un martor arhaic al evoluției casei hală tipică zonei. Originea tipologică a unor astfel de adăposturi pentru oameni sau animale, precum și modul de organizare a muncii, pot fi urmărite uneori pînă în preistoric⁸⁷, cum este cazul construcțiilor de tip arhaic din Portugalia : adăpost pentru păstori din Beira, Marvao, adăposturi pentru capre din Juromenha, Alto Alen-tejo, adăposturi pentru porci din Idanha a Nova, Salvaterra⁸⁸. Tot construcțiile sezoniere legate de practicarea păstoritului au fost de multe ori obiectul unor spectaculoase adaptări la teren, folosind accidentele lui drept elemente constructive, stînci imense constituind pereții sau acoperișul construcției ca în cazul adăpostului pastoral din Sernancelhe, Maugualde, Portugalia⁸⁹.

167. Stîna din Champlose, Lyonnais, Franța. Planul primului nivel :

1 — sală comună ; 2 — nișă pentru dormit ; 3 — beci ; 4 — grajd : a — porci ; o — oi ; c — vaci.

168. Gospodărie de vară din Astrup, Vechta, Saxonia Inferioară. Plan : 1 — degajament ; 2 — locul vetrei ; 3 — lăptăria ; 4 — nișe pentru dormit ; 5 — grajd pentru vaci.

171. Adăpost pentru porci în Idanha a Nova, Salvaterra, Portugalia. Plan.

173. Cabană de vînătoare din Fäberg, Norvegia : A — secțiune ; B — plan.

172. Adăpost pastoral din Sernancelha, Mangualde, Portugalia. Vedere.

174. Adăpost comun pentru pescari din Fäberg, Norvegia. Vedere interioară.

173. Cabane individuale de pescari din Nymindagab, Lønne, Danemarca. Vedere

Pescuitul și vînătoria au creat adăposturi specifice pentru protejarea oamenilor, prelucrarea și depozitarea recoltei. Cabana de vînătoare și adăpostul comun pentru pescari din Fäberg, Norvegia⁹⁰ sau cabanele individuale pentru pescuit din Nymindagab, Lønne, Danemarca (sfîrșitul secolului al XIX-lea)⁹¹.

Construcțiile independente destinate activităților economice, deși în general construcții strict utilitare, au impus, adeseori, soluții spațiale și de detaliu remarcabile. Mai puțin supuse tradiției și prin

⁸¹ J.M. Bos. op. cit. p. 113.

⁸² Păstoritul în pendulare dublă presupune un ciclu anual al turmelor pe traseul : zona pășunatului de vară — zona fînețelor în apropierea gospodăriei — zona de iernat — zona fînețelor sau în gospodărie.

⁸³ Fartein Valen — Sendstad. op. cit. p. 57.

⁸⁴ Victor Herbert Pottler. op. cit. p. 171 și 187.

⁸⁵ Claude Royer. op. cit. p. 230.

⁸⁶ Claude Royer. op. cit. p. 230.

⁸⁷ Helmut Ottenjann. p. 75.

⁸⁸ Ernesto Veiga de Oliveira. op. cit. p. 314

⁸⁹ Fernando Galhano. op. cit. p. 130.

⁹⁰ Fartein Valen — Sendstad. op. cit. p. 62, 63.

⁹¹ Peter Michelsen. op. cit. p. 200.

nevoia de a răspunde strict funcțiunii și tehnologiei aflate în relativă evoluție, ele au impus rezolvări inedite : de structură, a închiderilor, a utilizării spațiului interior și a adaptării la teren. Construcțiile cu caracter meșteșugăresc în formele cele mai evoluat au constituit baza organizării industriale, de mai târziu.

Postfață

După parcurgerea câtorva aspecte legate de arhitectura populară privită prin prisma activității economice, se impune evidențierea unor concluzii, care se pot desprinde din context. Scurgerea timpului și evoluția ulterioară a societății oferă distanțarea necesară studiului privind poziția reală a culturilor populare în cadrul civilizației ultimelor secole. Vulnerabile prin caracterul lor spontan, culturile populare de tip tradițional s-au stins sau și-au diminuat forța, sub impactul agresiv al civilizațiilor moderne. Cultura populară, și în speță arhitectura populară tradițională din România, a cunoscut acest fenomen cu o violență poate mai mare decât în alte zone geografice, datorită procesului rapid de industrializare, schimbării aproape în totalitate a coordonatelor vieții de tip rural. Fondul valoros al experienței cuprinse de civilizația populară a fost prea puțin preluat de societatea actuală. În condițiile crizei societății industriale de astăzi și ale prefigurării unei posibile societăți de tip informatic, este probabil ca aceste valori să fie reconsiderate. Civilizațiile populare au cumulat experiențe ce au fost uneori prea lesne abandonate de către civilizația actuală, câteodată fără a se păstra nimic din valoarea experienței lor seculare. Tehnica populară a impus uneori rezolvări remarcabile care, deși intuitive, au constituit germinii unor tehnici și tehnologii ulterioare de tip industrial. Spațiile destinate adăpostirii activităților economice au oferit și ele rezolvări remarcabile, care au fost prea puțin evidențiate. Construcțiile tehnice populare se găsesc astăzi într-o fază de accentuat regres, dar în condițiile reconsiderării importanței industriilor mici, a activităților meșteșugărești, cunoașterea valorilor tradiționale apare ca normală și chiar necesară pentru asigurarea transferului de informație și valorificarea ei. De multe ori arhitectura tehnică populară românească a substituit dezvoltarea spațiilor mari și a instalațiilor grandioase cu o utilizare rațională a spațiului și a resurselor. Unele din instalațiile și atelierele meșteșugărești, deși adesea rudimentare sub unele aspecte, au avut productivități remarcabile.

Economia populară a fost o economie a resurselor minime, problemă redevenită actuală din anumite puncte de vedere. Unele soluții tehnice sau structuri de organizare economică impuse de civilizația populară par să redevină actuale, desigur cu reconsiderările posibile și obligatorii după experiența industrială.

Civilizația populară mai oferă cel puțin un domeniu de reflecție foarte actual, relația om-natură. În condițiile în care astăzi această relație este una conflictuală, cu tendințe de agravare, lecția civilizației populare trebuie reținută. Structurile ei, și printre ele desigur arhitectura, nu au intrat niciodată în conflict cu natura, ci s-au subordonat ei, au menajat-o. Experiența constructivă acumulată de arhitectura populară mai poate încă oferi lecții remarcabile de logică structurală, integrare în natură, funcționalitate, economicitate și estetică.

Studiul, arhitecturii populare, din toate punctele de vedere nu numai cel estetic formal, cu precădere agreat, mai pare a fi impus și de alte fenomene ale societății actuale. Astăzi arhitectura rurală cunoaște în multe zone, un proces de alterare a valorilor tradiționale printr-un proces de preluare necontrolată a unor elemente din arhitectura orășenească. Pervertirea bunului gust tradițional al constructorului-țăran este un fenomen pentru care el este prea puțin vinovat. O parte a vinei revine și acelor specialiști incapabili să înțeleagă valoarea reală și adevărată, profundă a experienței arhitecturale populare, sau incapabili să o susțină și să o impună în deruta estetică creată de schimbarea bruscă a condițiilor de manifestare a arhitecturii rurale de tip tradițional. Contaminarea lentă cu elemente de arhitectură cultă, în ultima etapă de evoluție a arhitecturii populare (sfârșitul secolului al XIX-lea) nu a produs efecte atât de destabilizatoare asupra valorii estetice populare, precum ultimele decenii de dezvoltare, care au schimbat total coordonatele existenței rurale. Îndrumarea arhitecturii rurale prin evidențierea adevăratelor valori, cuprinse atât în experiența populară cât și în manifestările de arhitectură controlată de specialiști, pare a fi bine venită și necesară. Dar o astfel de îndrumare nu poate fi posibilă fără cunoașterea în profunzime a manifestărilor de arhitectură populară și prin evitarea interpretărilor formale. O astfel de cunoaștere ar conduce desigur și la reconsiderarea poziției multor arhitecți de a căuta expresia spiritului național în elemente decorative și în interpretări superficiale, cu efecte nefaste atât asupra arhitecturii majore cât și asupra celei de factură minoră, rurală.

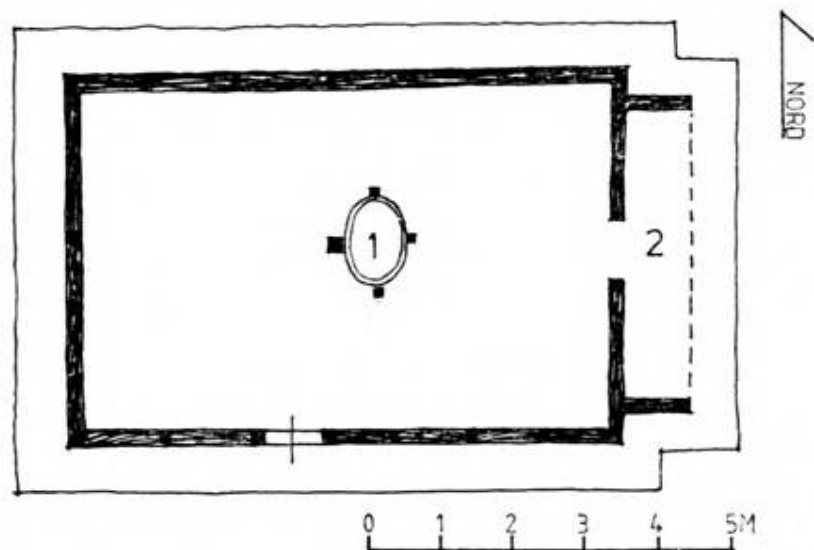
Cuprins

Prefață
Cultura și arhitectură populară.
Ocupațiile și arhitectura populară
Evoluția spațiului construit destinat activităților economice .
Locuința și spațiile destinate activităților economice
Anexele gospodăriei
Construcții populare cu caracter de producție
Postfață
Note
Bibliografie selectivă

Control științific : dr. arh. ANDREI PANOIU Redactor : ILEANA NACU
Tehnoredactor : V. E. UNGUREANU Coperta : arh. GHEORGHE PATRAȘCU
Bun de tipar : 3.XH.1981 Coli de tipar : 10. C.Z. 725.4.
Tiparul executat sub comanda nr. 79 | la I.S. „Filaret”, str. Fabrica de chibrituri
nr. 9—11, București Republica Socialistă România

1. Ipoteză de reconstituire a adăpostului descoperit la Râpicieni-Izvor, Botoșani, aparținând epocii paleolitice (după arh. Monica Mărgineanu-Cîrstoiu).

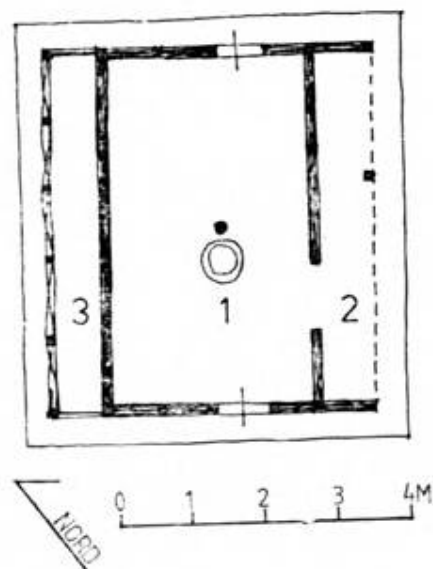

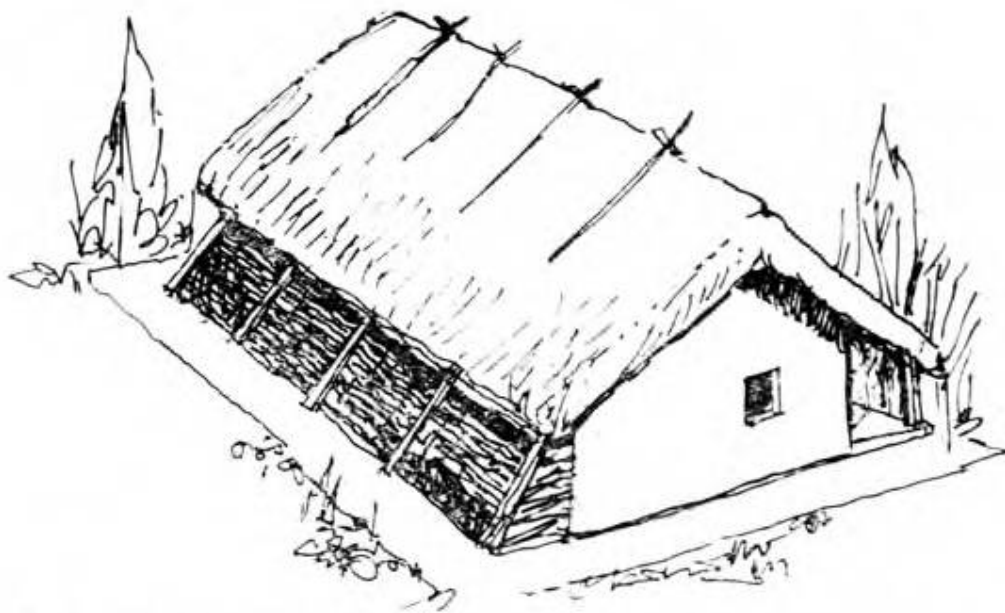
2. Locuință neolitică descoperită la Tangîru,
Planul reconstituirii (după arh. Dinu Anto-
nescu) :

1 — vatra ; 2 — prispa.

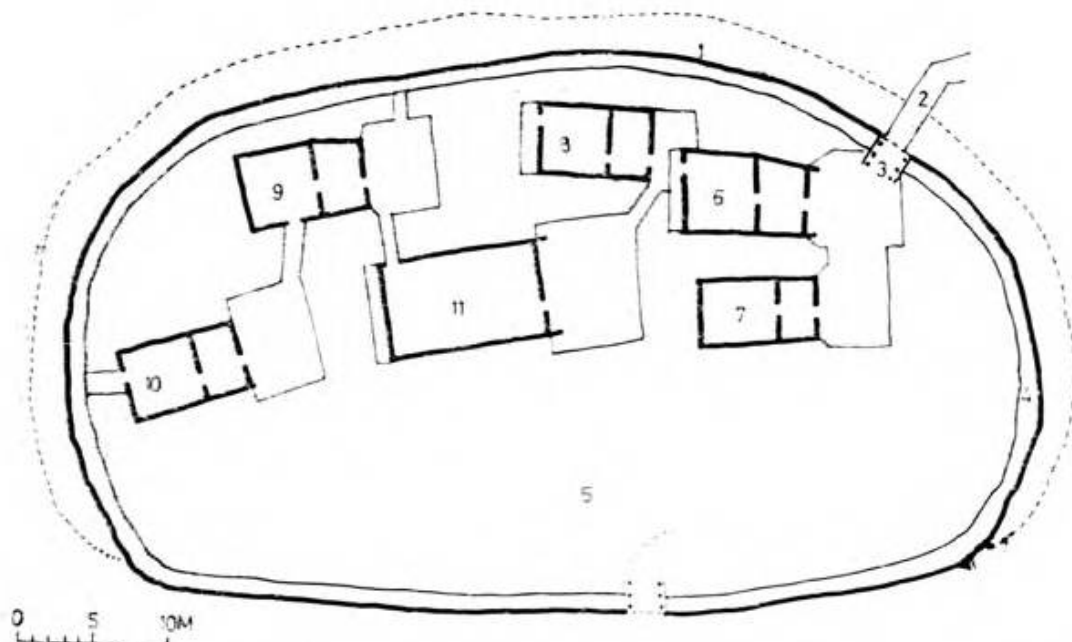
3. Locuință neolitică descoperită la
Petru Rareș, Ilfov. Planul reconstituirii
(după arh. Dinu Antonescu).

1 — cameră cu vatră ; 2 — prispa ;
3 — spațiu gospodăresc.

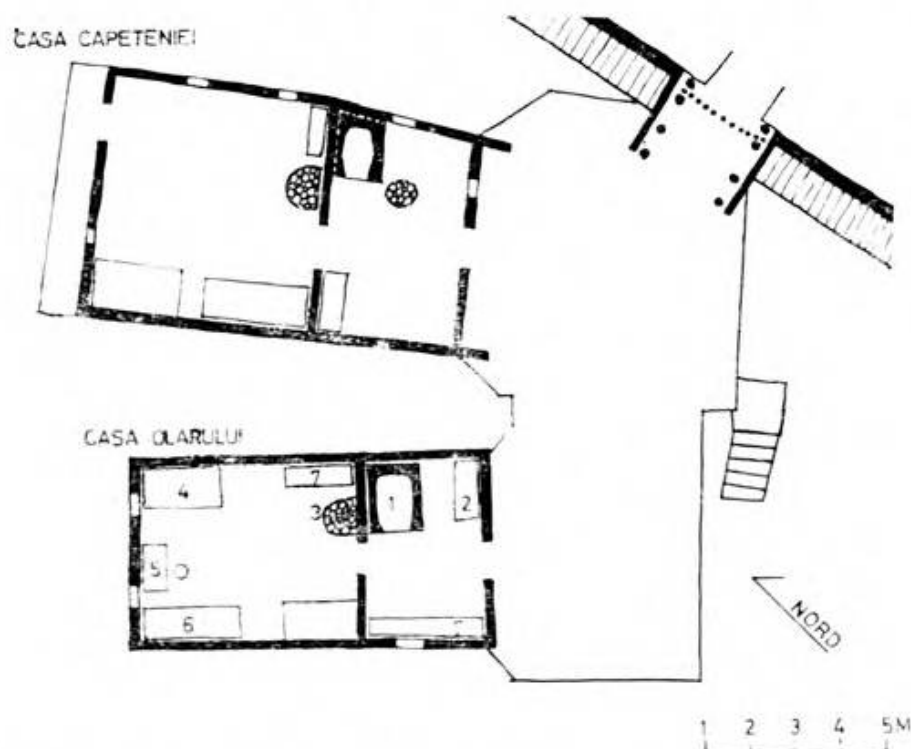

4. Locuință neolitică descoperită la Petru Rareș. Vedere.

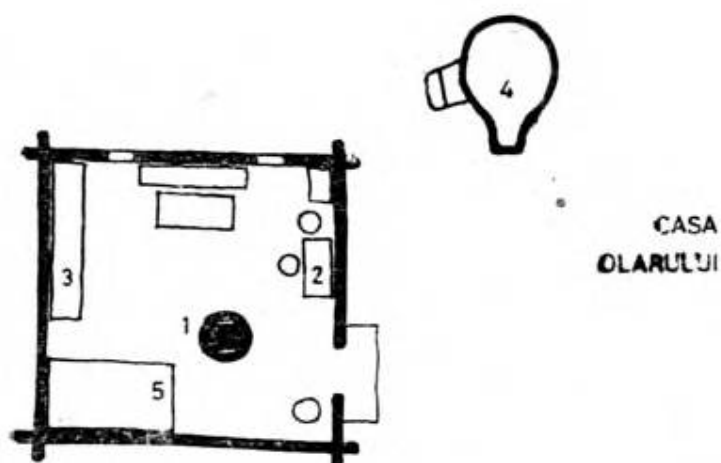

5. Planul aşezării lacustre de la Sipplingen. Bodensee (c. 2200 î.e.n. reconstituită parțial în muzeul de la Unteruhldingen de prof. Hans Reinerth) :

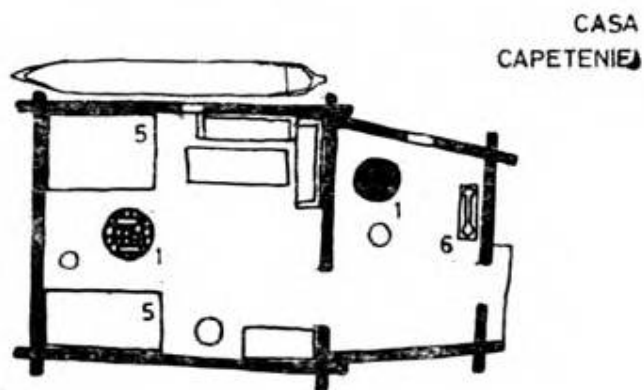
1 — palisadă ; 2 — pantă de acces ; 2 — poartă de intrare ; 4 — drum de strajă ; 5 — port pentru pirogi ; 6 — casa căpeteniei ; 7 — casa olarului ; 8 — casa țesătorului ; 9 — casa pietrarului ; 10 — casa lemnarului ; 11 — sală comună.

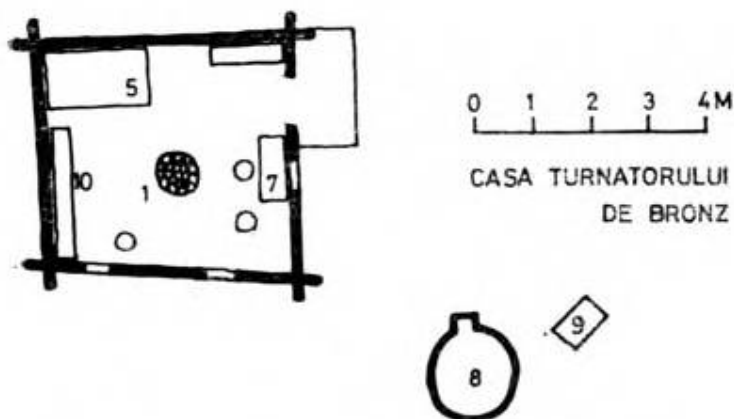
6. Casa căpeteniei și a olarului din aşezarea Sipplingen :
1 — cuptor ; 2 — masă ; 3 — vatră ; 4 — pat ; 5 — masa olarului ; 6 — rastel pentru oale ; 7 — rastel.

CASA
OLARULUI

CASA
CAPETENIEI

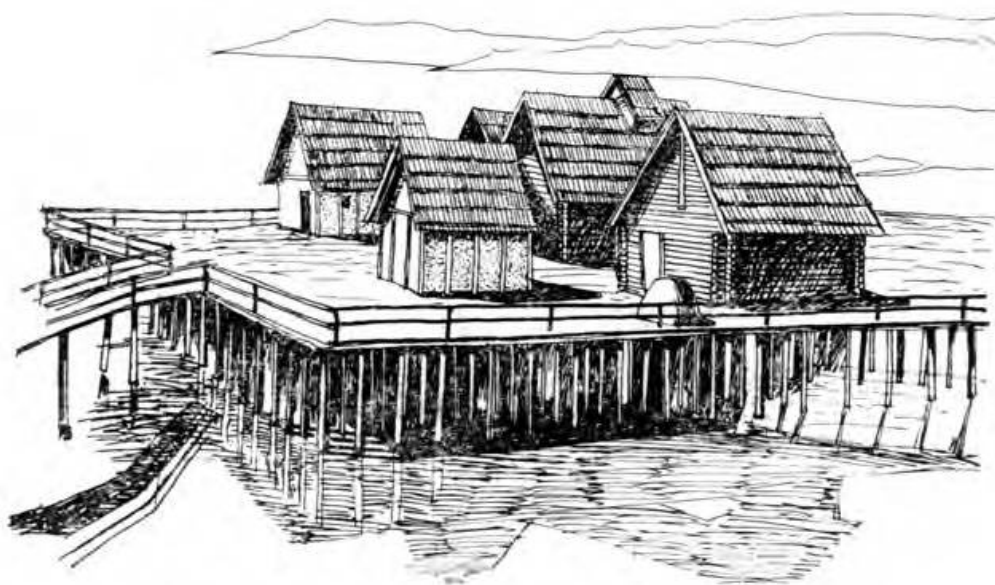

0 1 2 3 4M

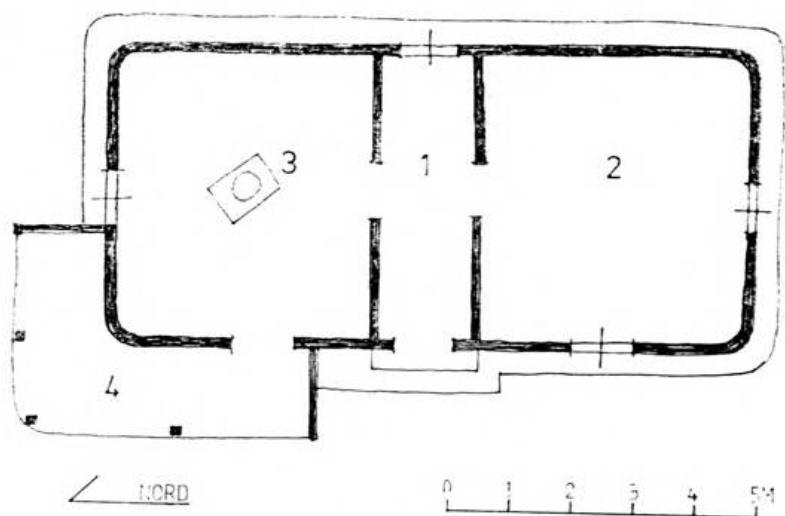
CASA TURNATORULUI
DE BRONZ

7. Planul unor case de meșteșugari din așezarea Buchau, Oberschwaben (1100—800 î.e.n. reconstituite în muzeul Unteruhldingen de prof. Hans Reinerth):

1 — vatră ; 2 — masa olarului ; 3 — rastel pentru oale ; 4 — cuptor pentru ars oale ; 5 — pat ; 6 — război de țesut ; 7 — masa de lucru ; 8 — cuptor pentru topit metal ; 9 — loc pentru turnat bronz.

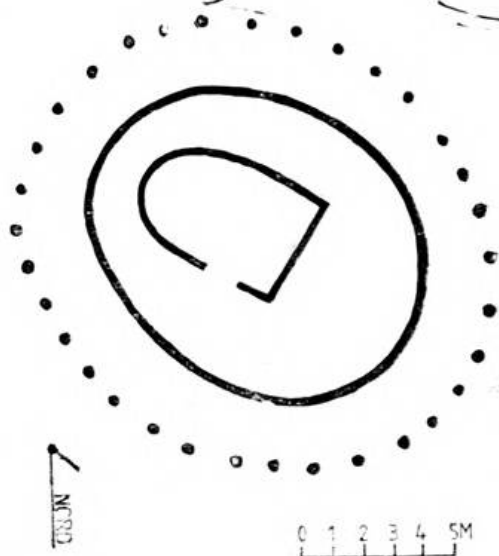
8. Reconstituire parțială a așezării Buchau. Vedere.

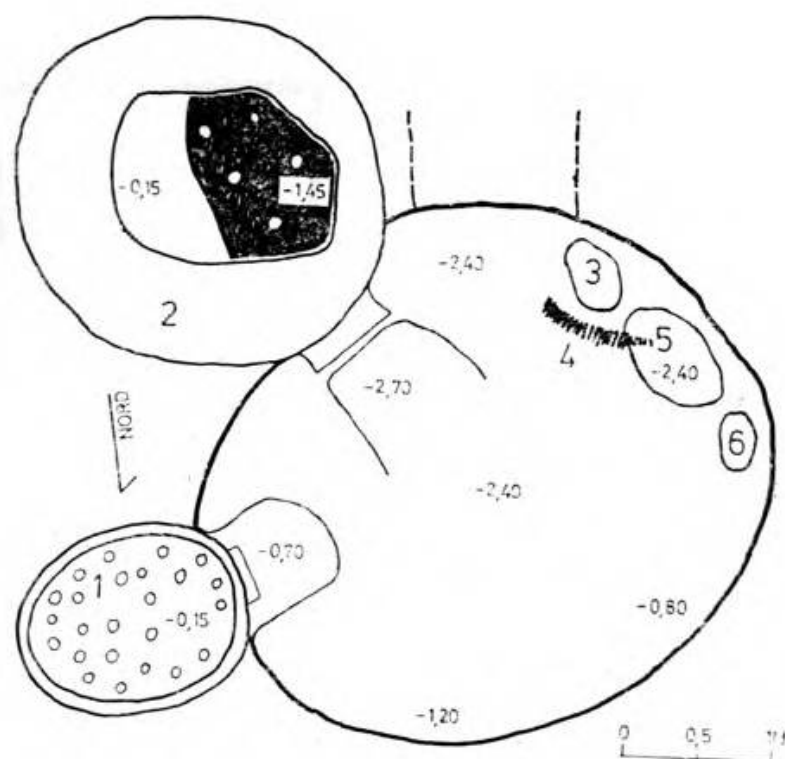

9. Locuință getică descoperită la Popești, Ilfov. Planul reconstituirii (după arh. Dinu Antonescu).

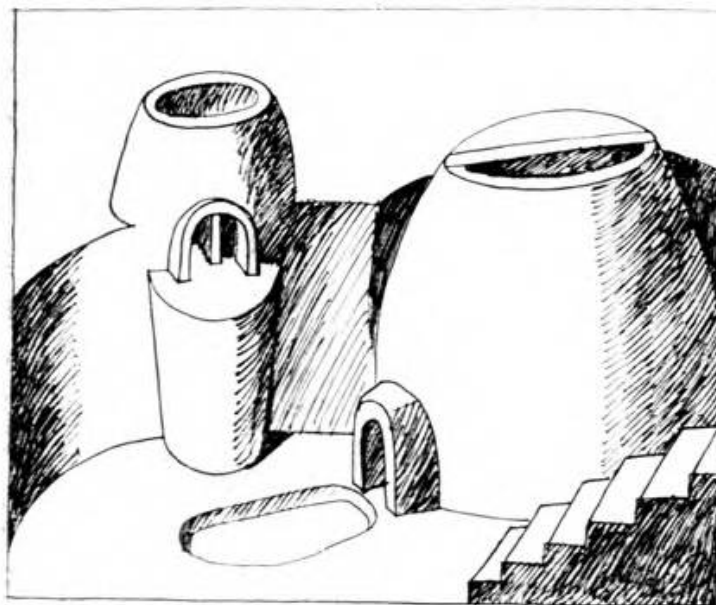
1 — tindă ; 2 — încăpere ; 3 — încăpere cu vatră ; 4 — pridvor.

10. Construcție denumită „stînă” descoperită pe dealul Maleia, Hațeg. Planul (după arh. Dinu Antonescu).

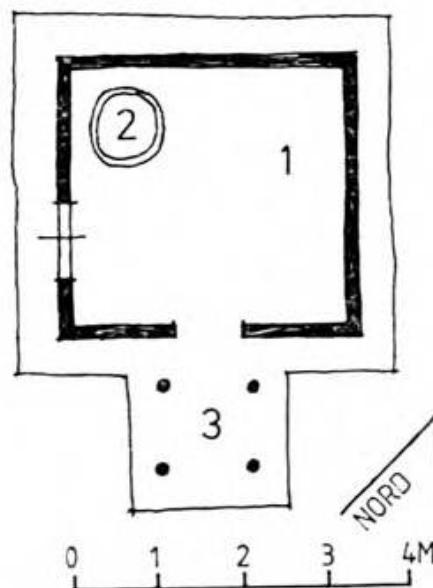
11. Atelier de olărie descoperit la Cucușeni-Butnărești, Neamț (secolul II—IV e.n.). Planul săpăturilor executate de Gheorghe Bichir. Schiță simplificată : 1 — cuptorul 1 ; 2 — cuptorul 2 ; 3 — pietricele și cioburi pisate (materie primă) ; 4 — cărbune ; 5 — zonă în care s-au descoperit unelte pentru prelucrat ceramica ; 6 — lut prelucrat.

2. Reconstituire interioară a atelierului de la Cucușeni-Butnărești (după E. Mironescu).

13. Locuință din perioada de sinteză a culturilor geto-dacică și romană, descoperită la Bucșani, Dâmbovița. Planul reconstituirii (după arh. Dinu Antonescu):

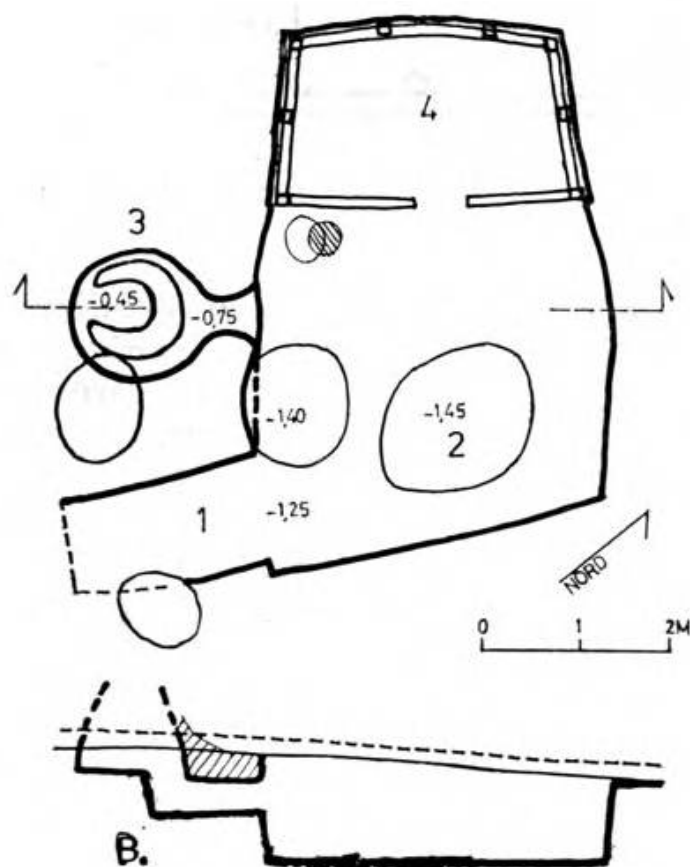
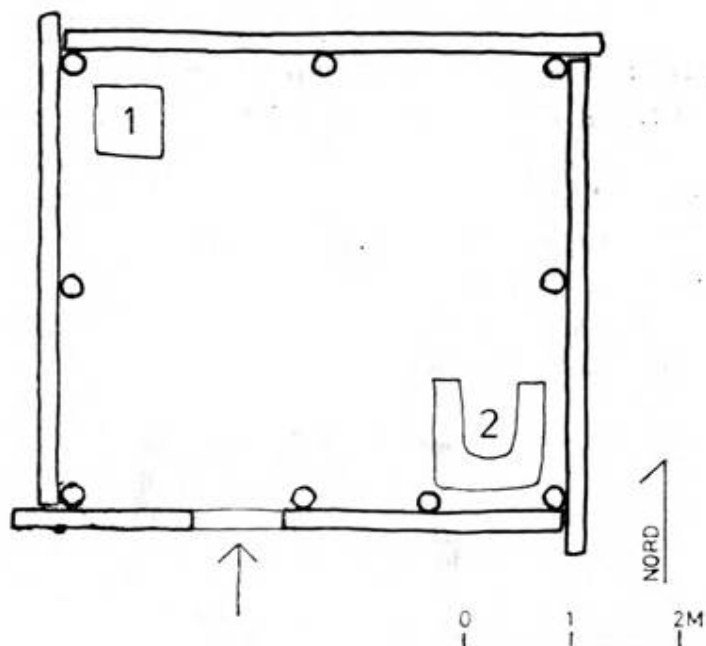
1 — încăpere ; 2 — vatră ; 3 — spațiu gospodăresc, acoperit („foișor“).

14. Locuința din Bucșani. Vedere a reconstituirii.

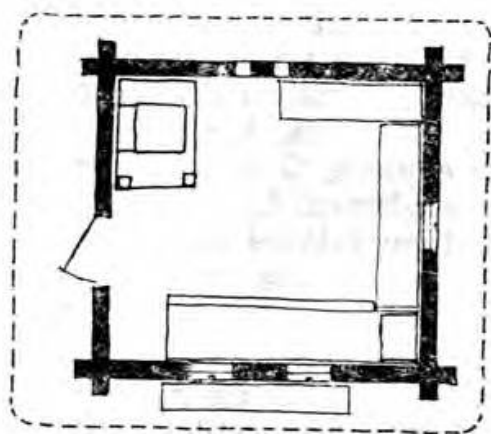
15. Locuință-atelier de fierar, descoperită la Biserița-Garvăn (secolul X e.n.) :

1 — cuptor ; 2 — vatră pentru prelucrat metal.

16. Atelier de olar de la Coconi, Cîmpia Română (c. 1400) :

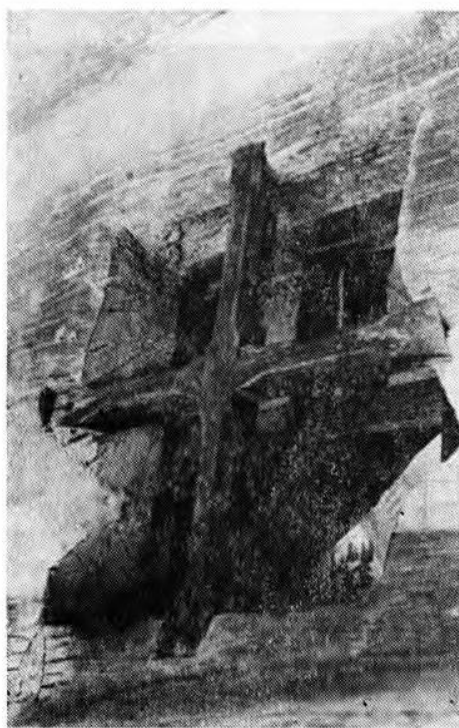
A — plan : 1 — gîrlici ;
2 — locul vetrei în încăperea-atelier ; 3 — cuptorul pentru ars oale ;
4 — încăpere cu funcție incertă, probabil loc de dormit și pentru păstrarea inventarului valoros ;
B — secțiune.

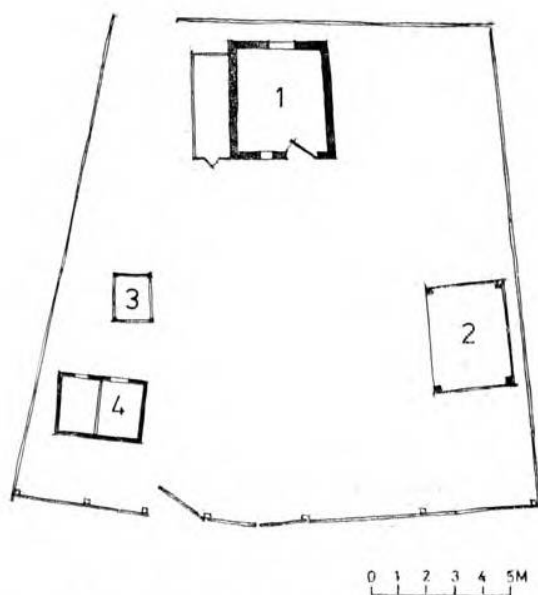
17. Casă din Zăpodeni, Vaslui.
Plan.

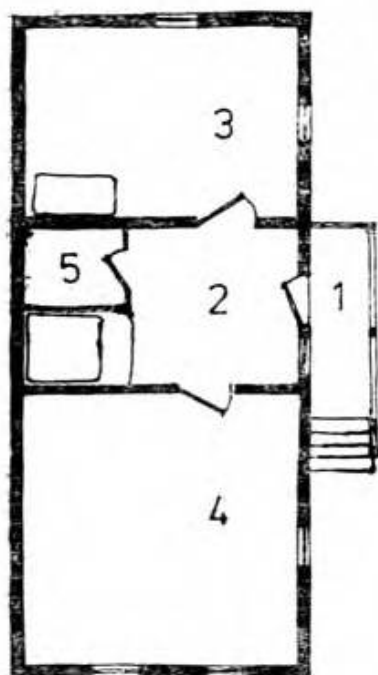
18. Casă din Zăpodeni. Vedere.

19. Casă din Zăpodeni. Detaliu.

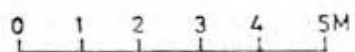

20. Gospodărie-atelier de rudar din Poiana,
Țara Loviștei. Planul ansamblului :
1 — bordei ; 2 — șopron ; 3, 4 — cotețe.

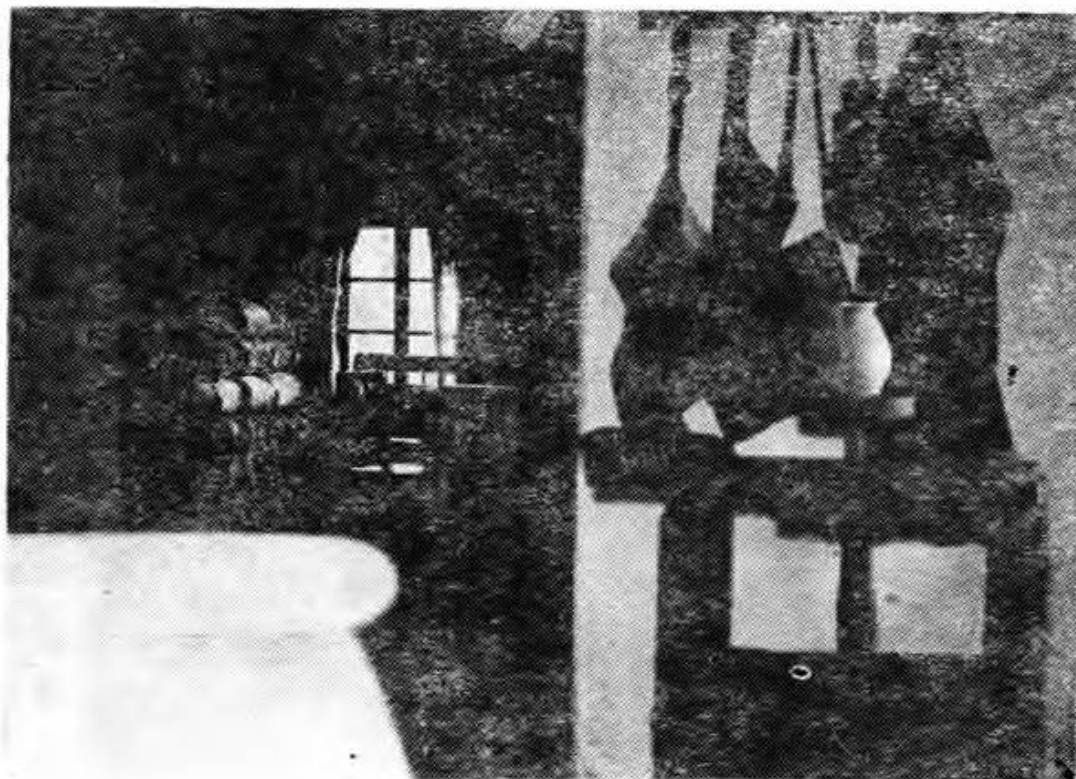

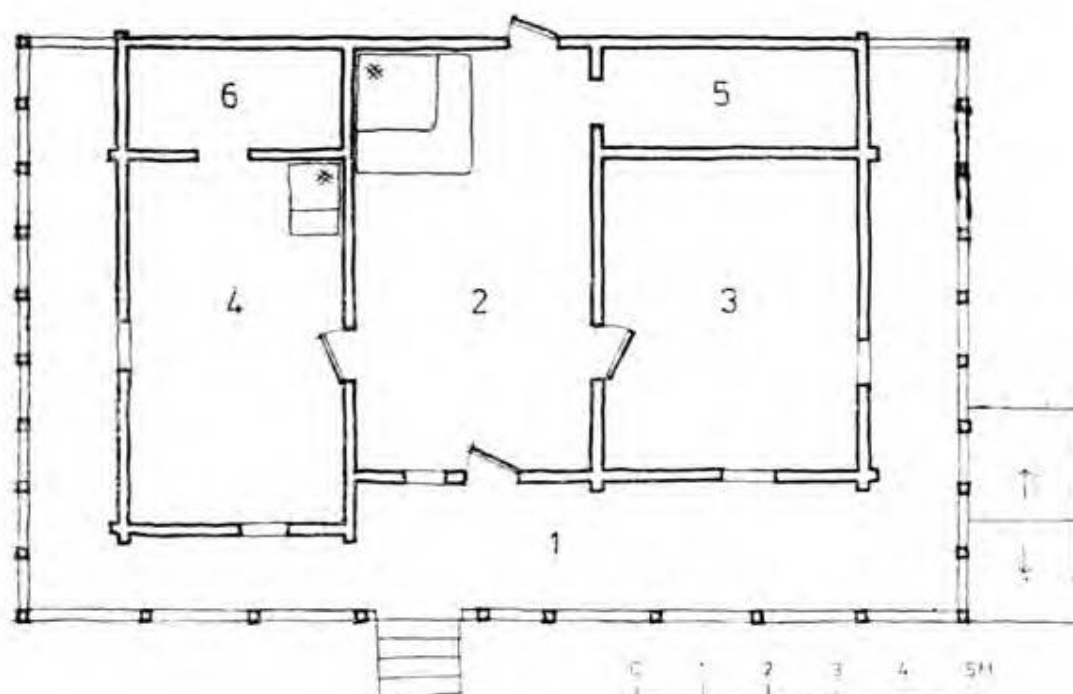
21. Casa curelarului din Tilișca, Mărginimea Sibiului. Planul :

1 — pridvorul : 2 — tinda : 3 — camera mică (casa dinainte) ; 4 — camera frumoasă ; 5 — cămara.

22. Casa olarului din Josenii Birgăului, Bistrița-Năsăud. Vedere interioară din tindă.

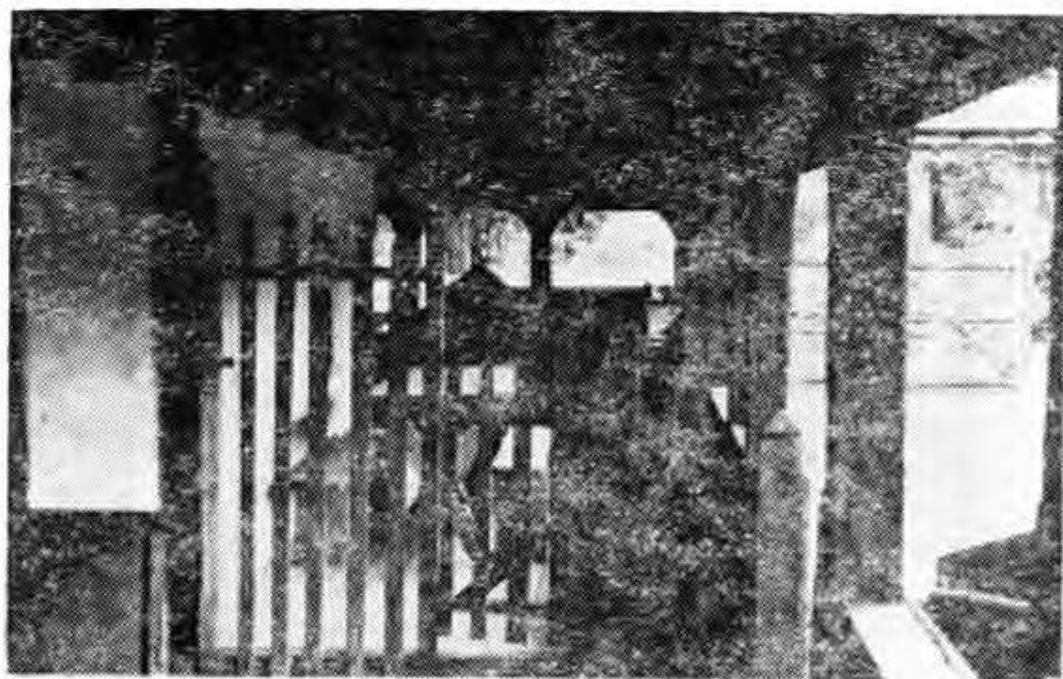

23. Gospodărie viticolă din Galda de Sus. Planul casei :
 1 — pridvor ; 2 — tindă ; 3 — camera frumoasă ; 4 — camera de lucru ;
 5 — cămară ; 6 — loc de lucru pentru tors și țesut.

24. Gospodărie viticolă din Galda de Sus. Vedere.

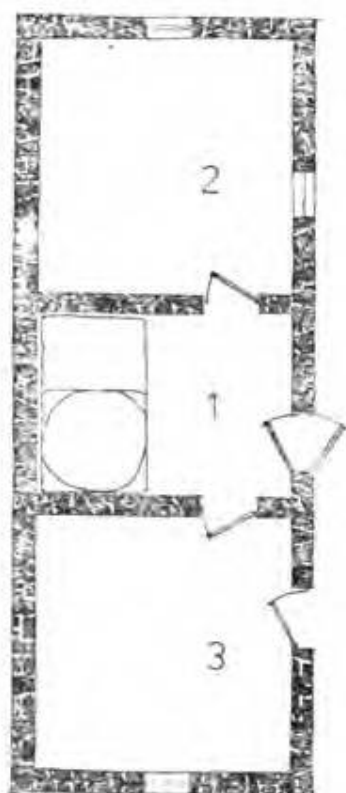
25. Pridvorul casei din Galda de Sus.

26. Accessul în beciul casei din Galda de Sus.

27. Casa olarului din Marginea, Suceava.
Vedere.

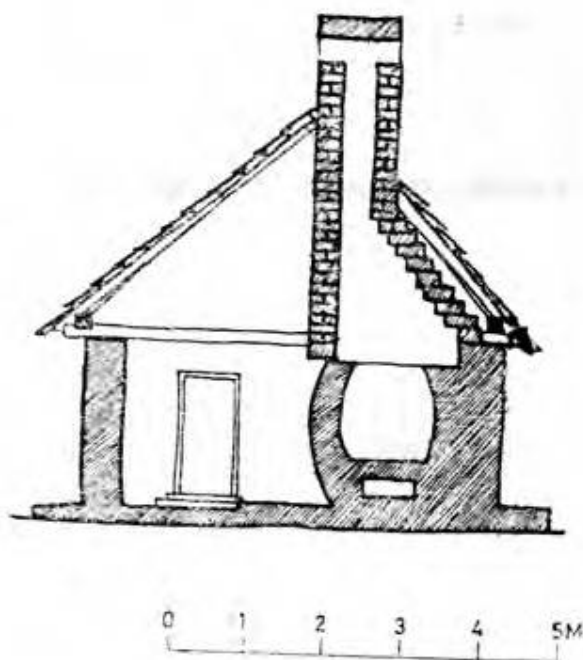

0 1 2 3 4 5M

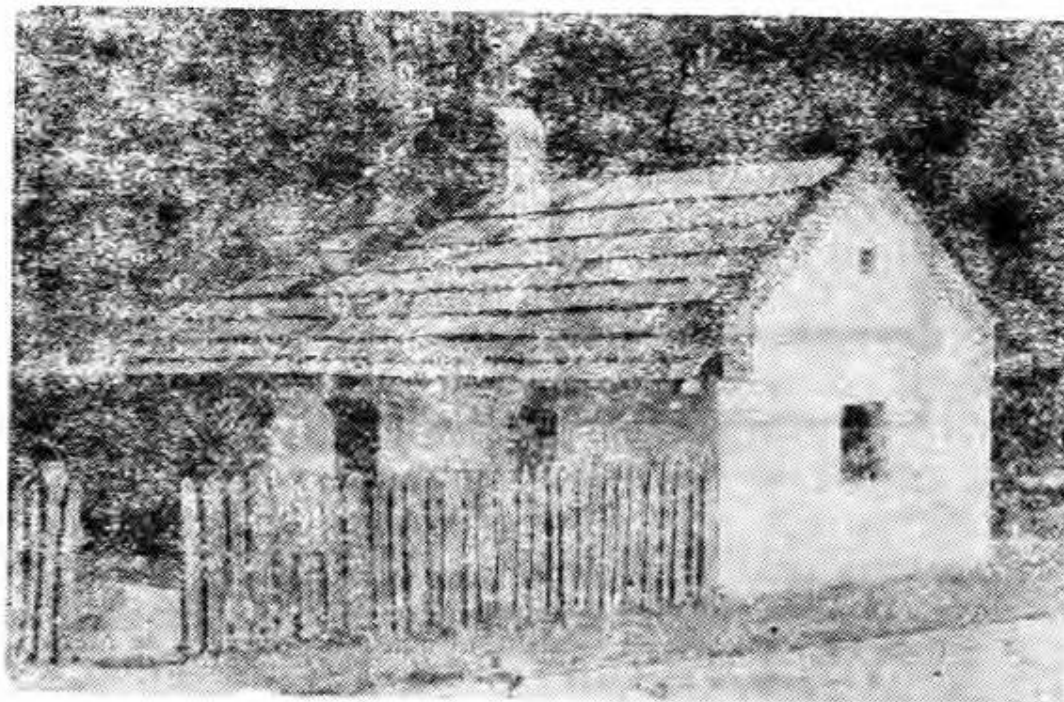
28. Casa olarului din Sasca-Română,
Banat. Plan :

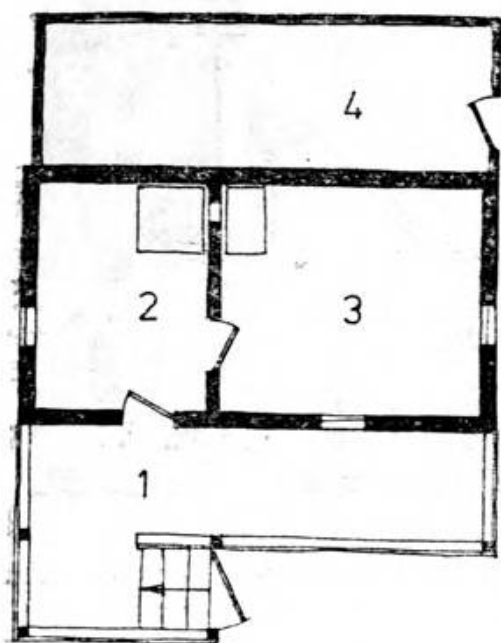
1 — tindă ; 2 — cameră de locuit-atelier ;
3 — depozit-atelier

29 Casa olarului din Saser-Română. Secțiune prin tindă.

30. Casa olarului din Sasca-Română. Vedere.

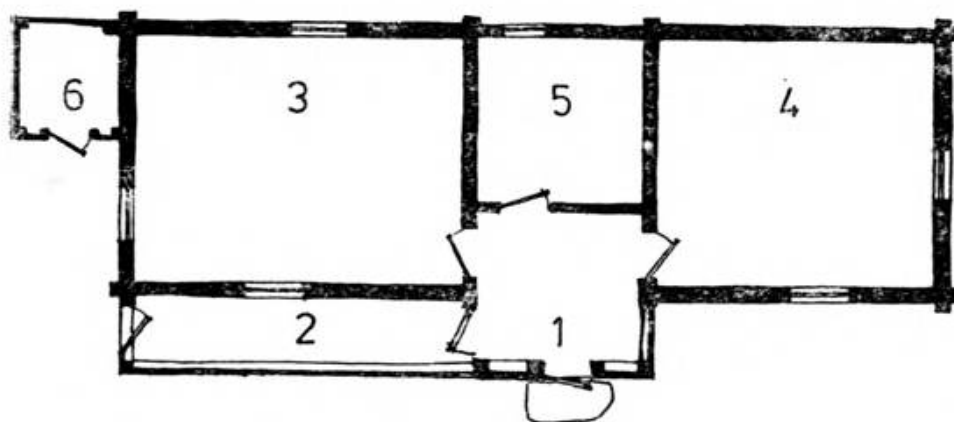

31. Casă și atelier pentru prelucrarea părului de capră în Musculești, Gorj.

1 — prispă („tinda“); 2 — tinda („casa“); 3 — camera de locuit („soba“); 4 — atelierul.

0 1 2 3 4 5M

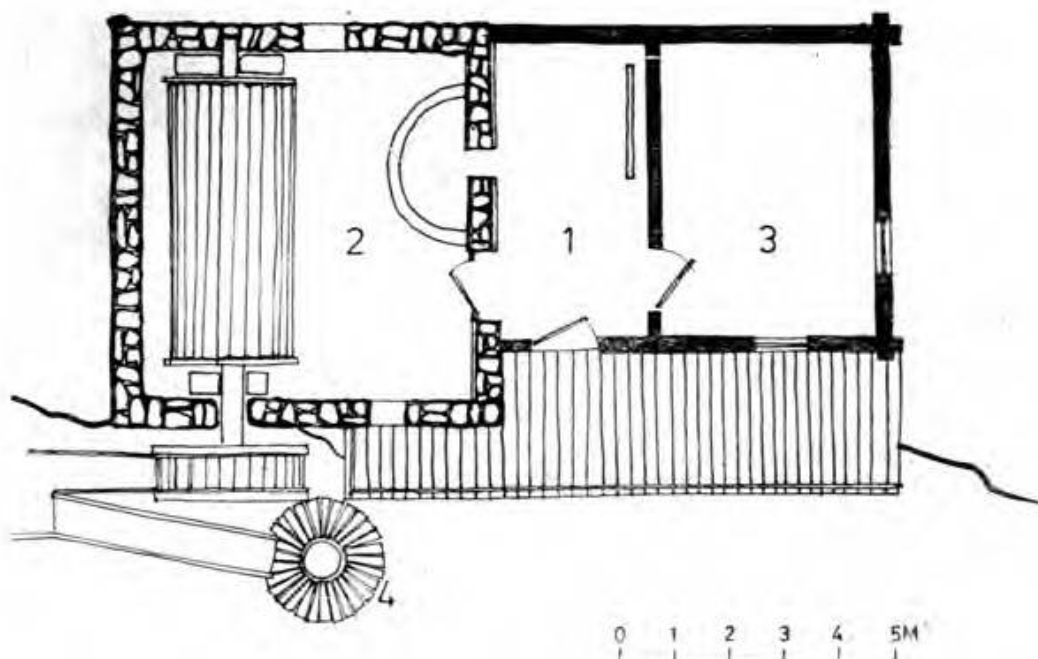
0 1 2 3 4 5M

32. Casa olarului din Corund, Harghita. Plan :

1 — tinda ; 2 — tîrnașul ; 3 — atelierul olarului ; camera de lucru ;
4 — camera frumoasă ; 5 — cameră ; 6 — privată.

33. Casa olarului din Corund, Vedere.

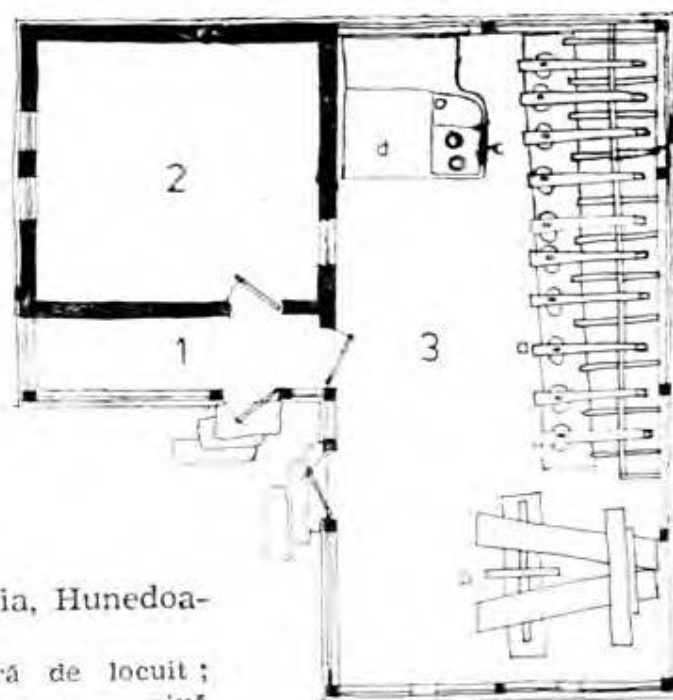

34. Dirsta din Moeștiu de Sus, Bran. Plan ;

1 — tinda cu războiul pentru întinsul țoalelor ; 2 — camera dirstei („căldura”) cu valul pentru îngroșat și cuptorul ; 3 — cameră de locuit și depozit pentru țoale finite ; 4 — viltoare.

35. Dirsta din Moeștiu de Sus. Vedere.

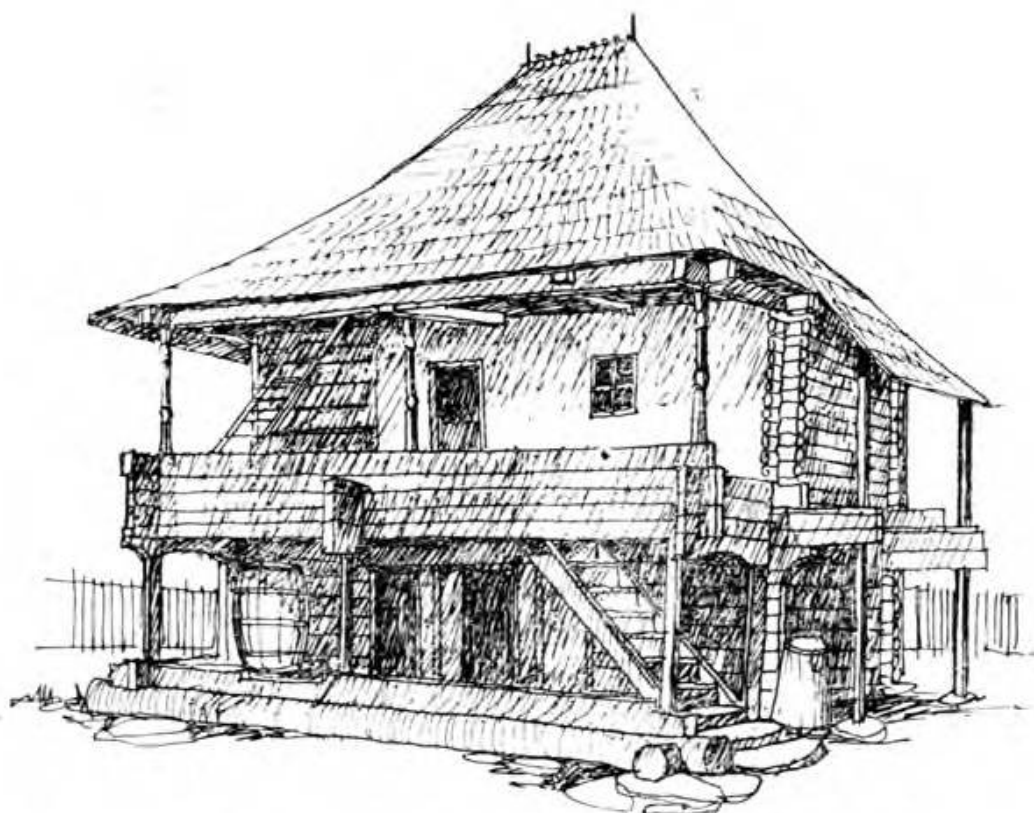
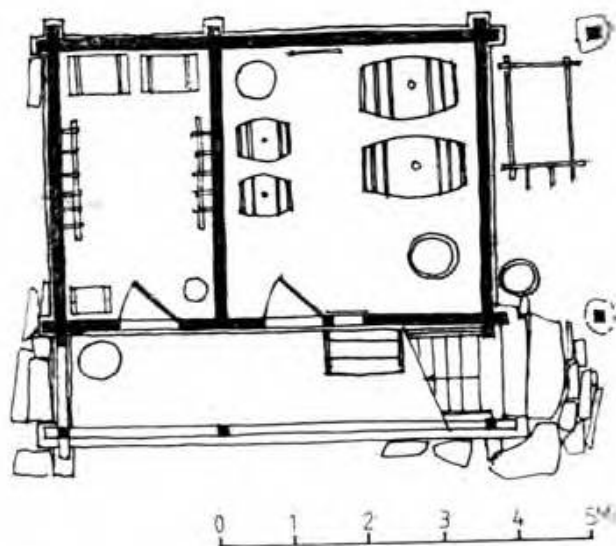
36. Uleiinița din Nădăjdia, Hunedoara. Plan :

1 — tinda ; 2 — cameră de locuit ;
3 — camera uleiului cu : a — piuă
acționată cu piciorul ; b — tease ;
c — sobă cu tigaie ; d — cuptor de
pâine.

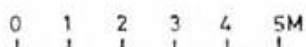
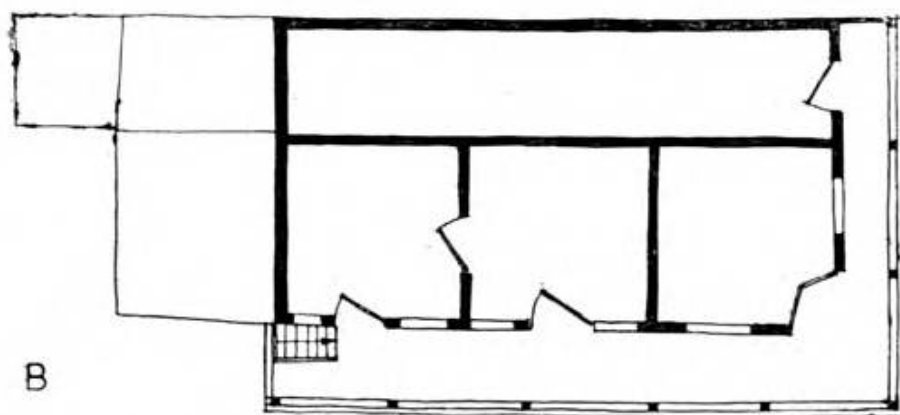
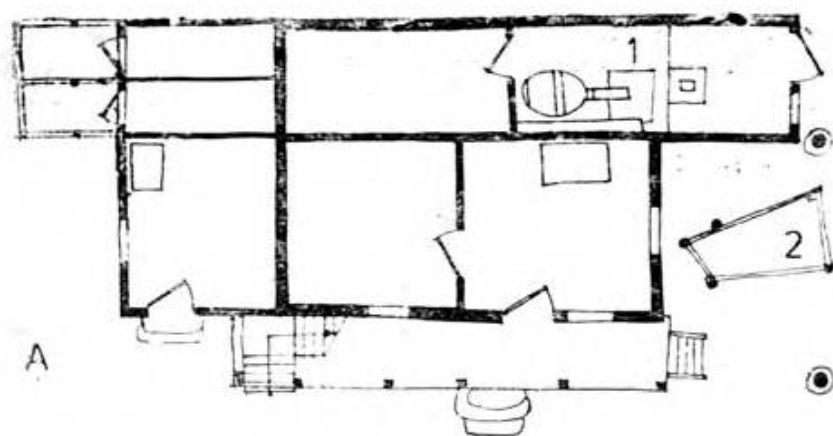

37. Uleiinița din Nădăjdia. Vedere.

38. Casă înaltă din Pitești din Vale, Gorj; la etaj, casa și odaia, la parter pivnița cu două încăperi. Plan pivniță (după arh. Andrei Pănoiu).

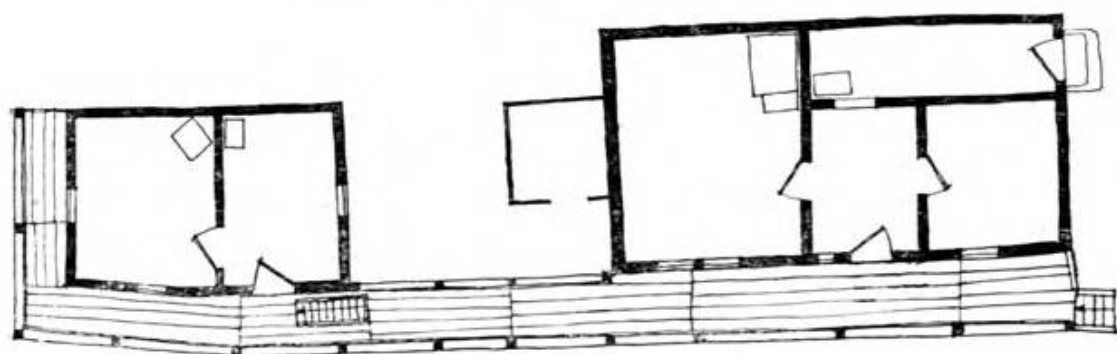

39. Casă înaltă din Pitești din Vale. Vedere.

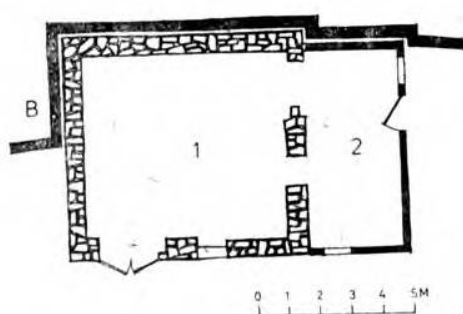
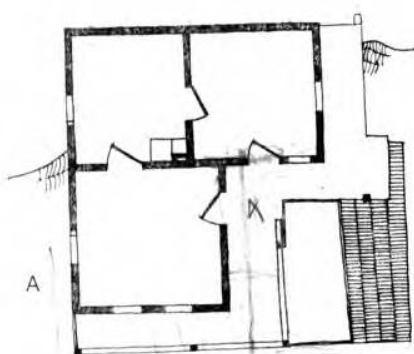

40. Casa-potcovărie din Măneci-Ungureni, Prahova (după arh. Grigore Ionescu) :

A — planul parterului : 1 — atelier de fierărie ; 2 — jug pentru potcovit ; B — planul etajului, locuință.

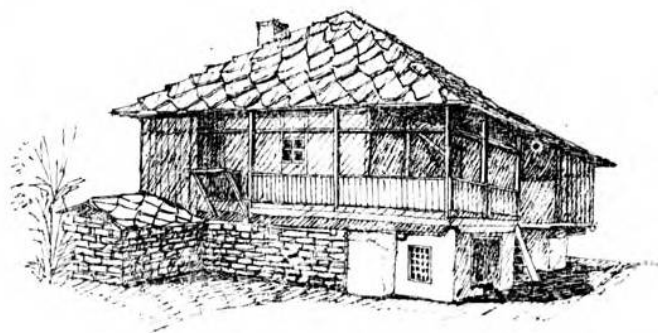
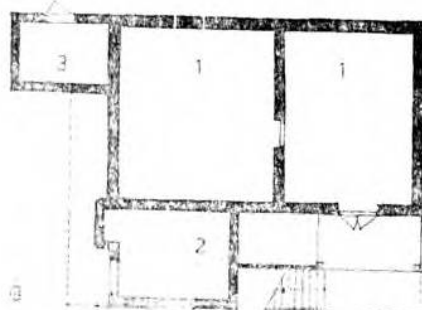
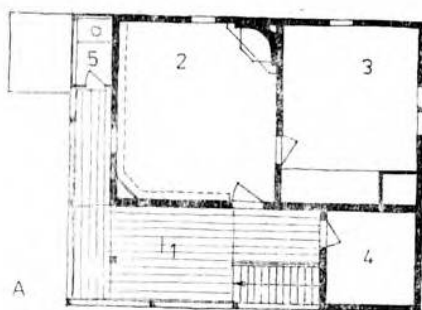
41. Casa frînghierului din Slătioara, Vîlcea. Planul etajului (după arh. Grigore Ionescu).

43. Casa-prăvălie de la Râpciuni. Fațadă.

42. Casă-prăvălie de la Râpciuni, Neamț (după arh. Grigore Ionescu) :

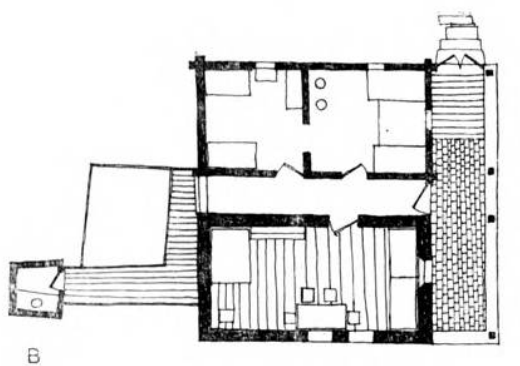
A — planul etajului, locuință ; B — planul parterului :
1 — depozit ; 2 — prăvălie.

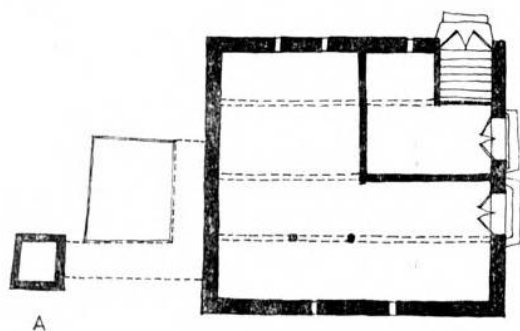
45. Casa din Popangelov-Trjavna. Vedere.

44. Casa din Popangelov-Trjavna, Bulgaria :

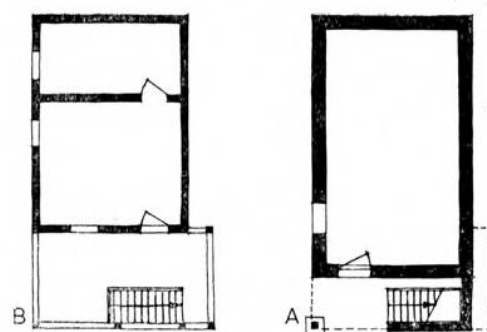
A — planul etajului : 1 — pridvor ; 2 — camera activităților zilnice ; 3 — cameră pentru dormit ; 4 — cămară ; 5 — closet ; B — planul parterului : 1 — beci ; 2 — atelier ; 3 — coteț.

B

A

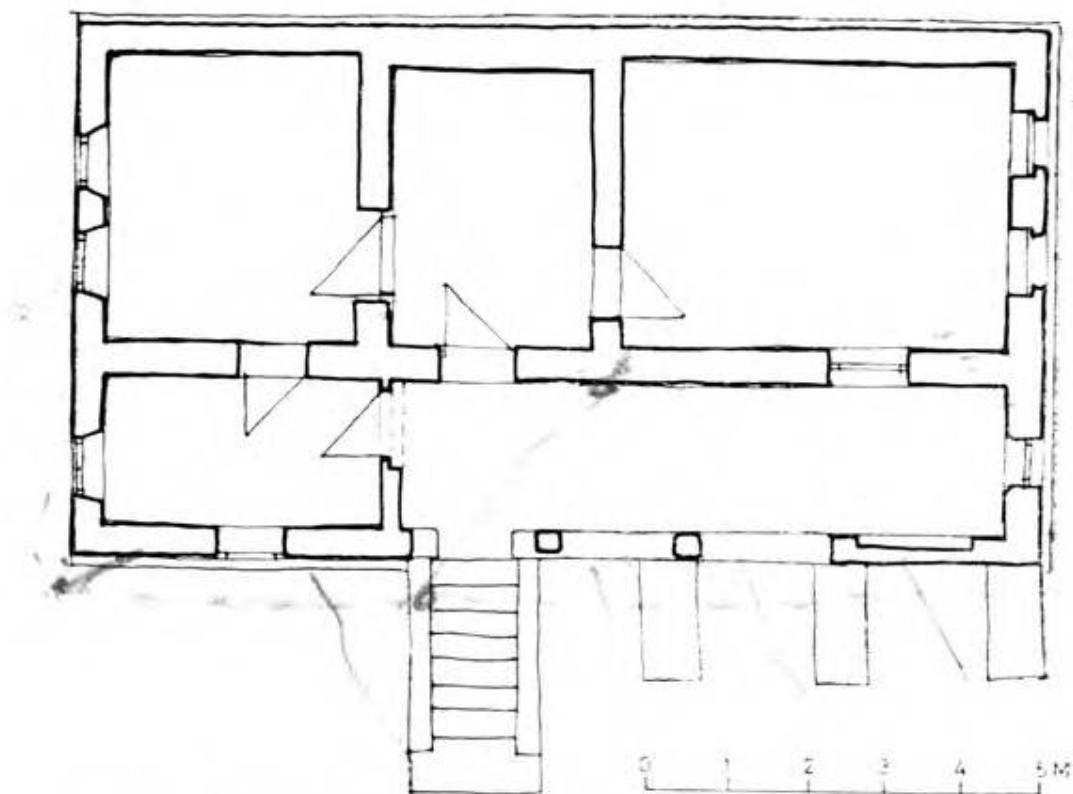

B

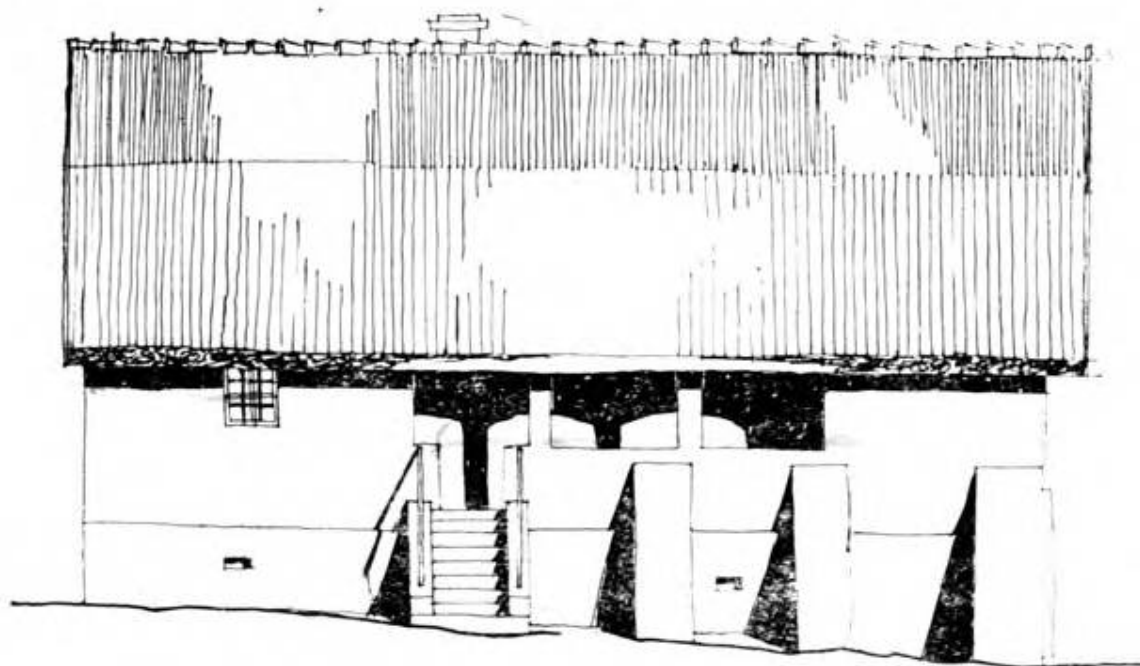
A

47. Casa din Goranovei-Kjustendie, Bulgaria :
A — plan parter ; B — plan etaj.

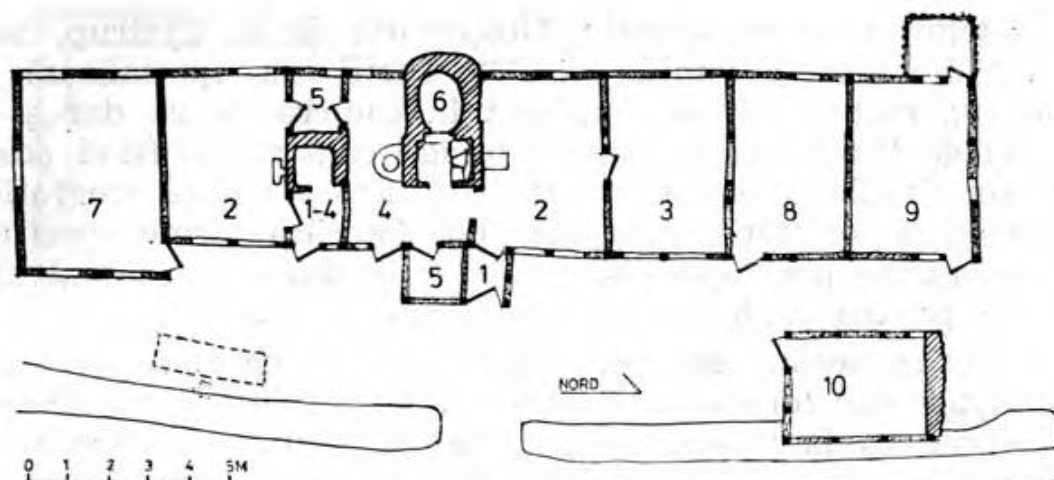
46. Casa Bărbătescu din Bărbătești, Gorj :
A — plan parter ; B — plan etaj.

48. Casa din Stremška Kamenica, Vojvodina, Iugoslavia.
Plan.

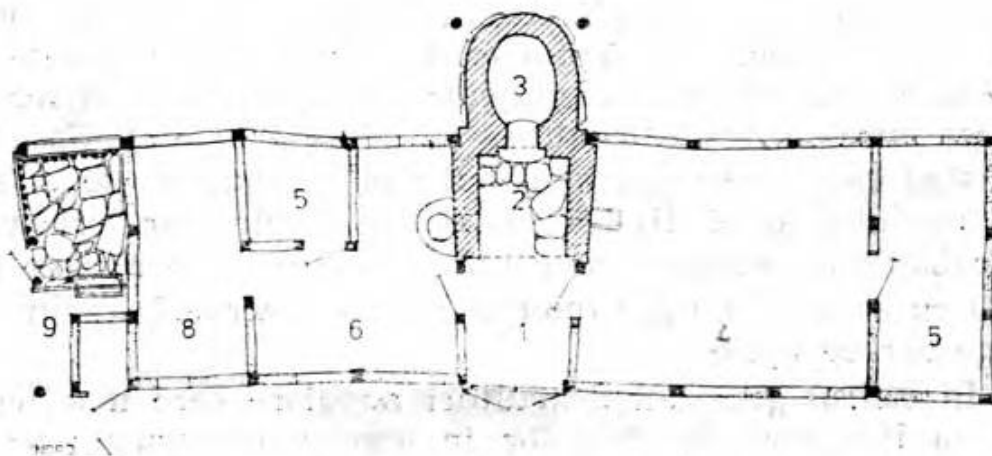

49. Casa din Stremška Kamenica. Fațadă.

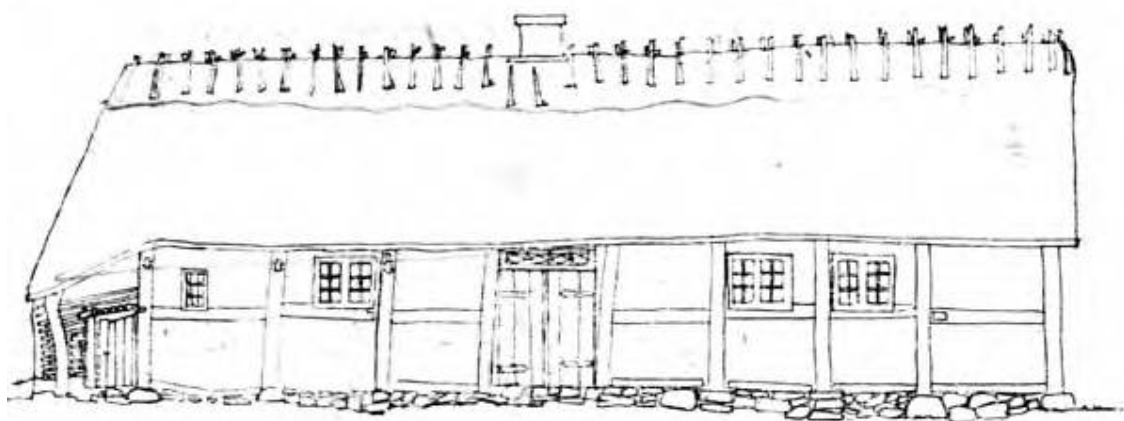
50. Casă de rotar din Kalvehave, Seeland, Danemarca (începutul secolului al XIX-lea), locuită de două familii. Plan :

- 1 — vestibul ; 2 — sală comună ; 3 — cameră „de sărbătoare” și atelier pentru mici obiecte din lemn ; 4 — bucătărie ; 5 — cămară ; 6 — cuptor ; 7 — atelierul rotarului ; 8 — grajd pentru vacă și arie ; 9 — porcărie ; 10 — depozit.

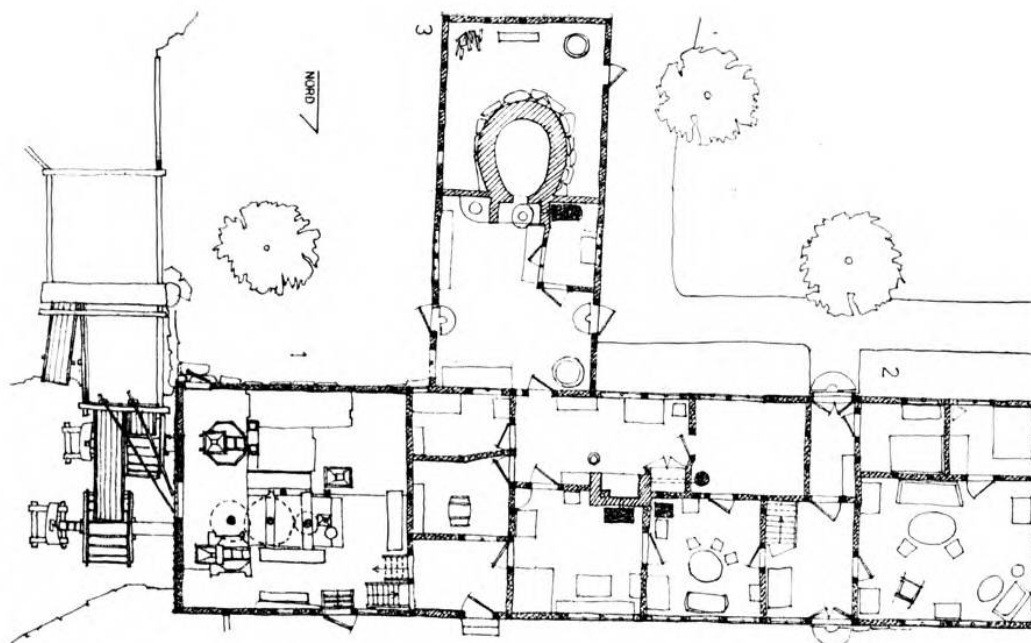

51. Casa țesătorului din Tystrup, Seeland, Danemarca. Plan :

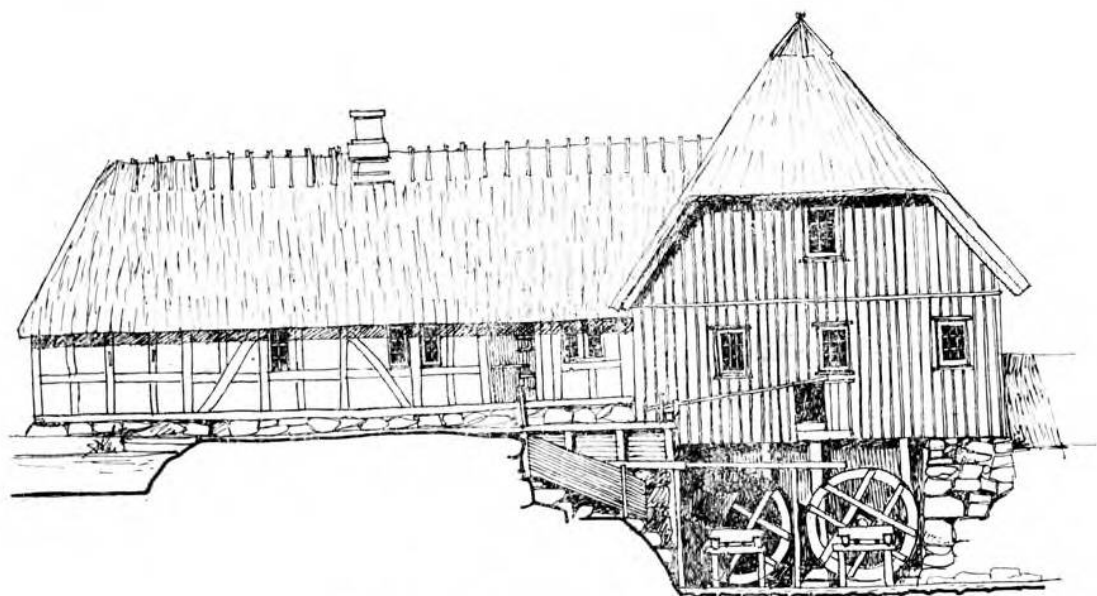
- 1 — vestibul ; bucătărie ; 2 — loc pentru foc ; 3 — cuptorul pentru piine ; 4 — cameră comună și atelier pentru țesut ; 5 — cameră de oaspeți ; 6 — spălătorie ; 7 — cămară ; 8 — atelier ; 9 — cotețe pentru porci și găini.

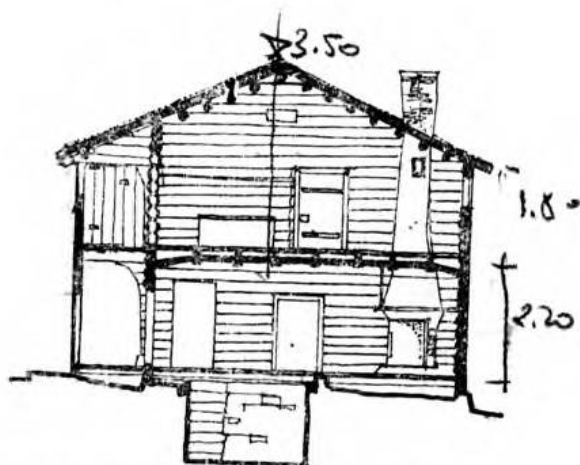
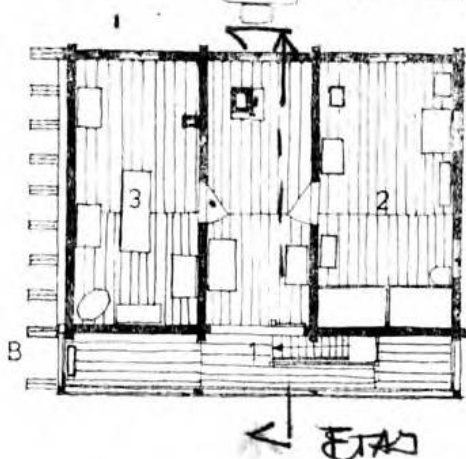
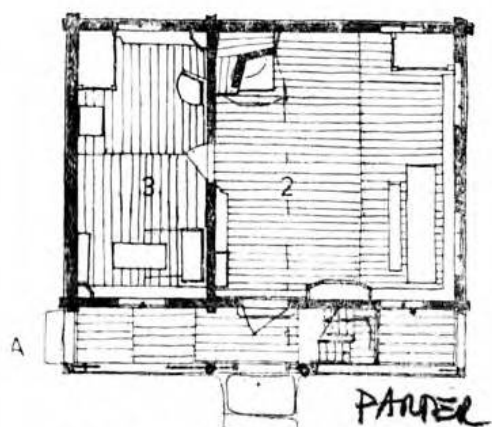
52. Casa țesătorului din Tystrup. Fațada principală.

53. Moara din Ellested, Funen, Danemarca :
1 — moara ; 2 — locuința ; 3 — anexe (spălătorie, lăptărie, cuptor pentru
piine).

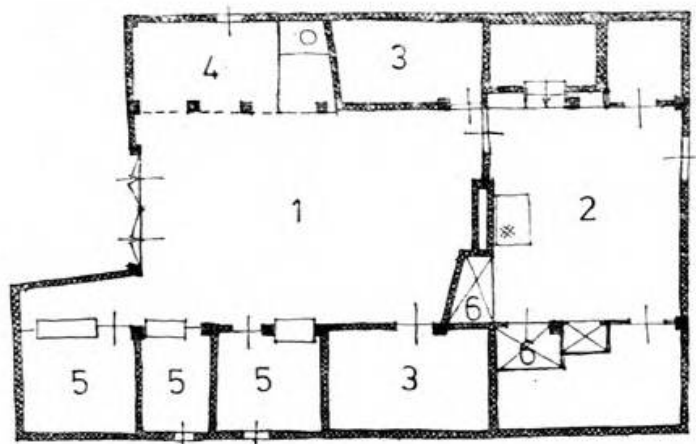
54. Moara din Ellested. Fațada est.

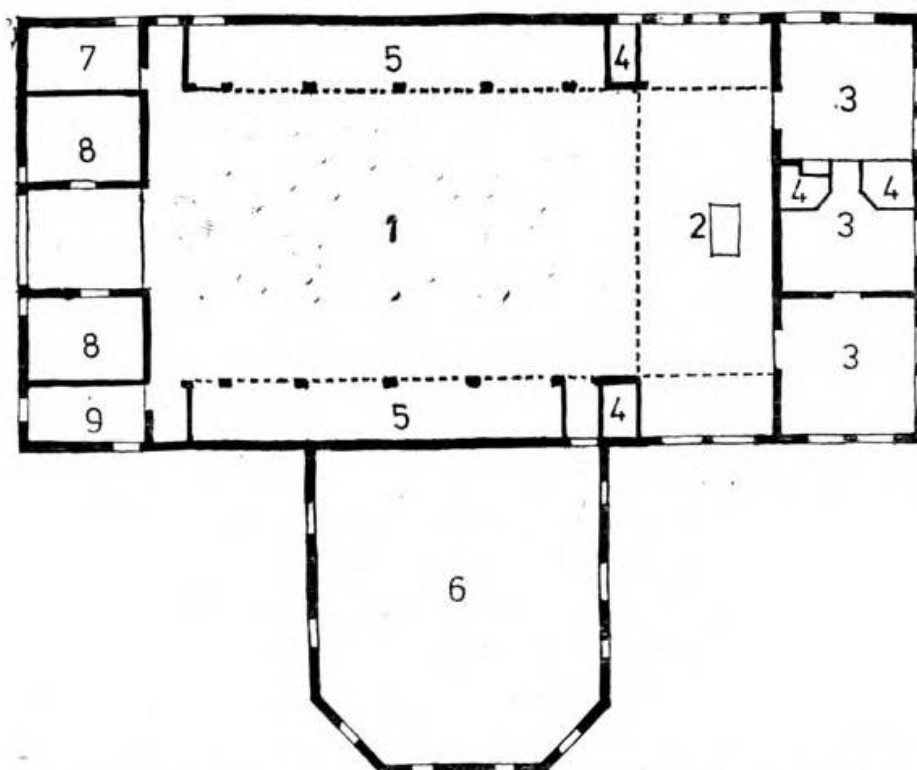
55. Casa veche a gospodăriei din Björnstad. Secțiune.

55. Casa veche a gospodăriei din Björnstad, Vaagaa, Norvegia :

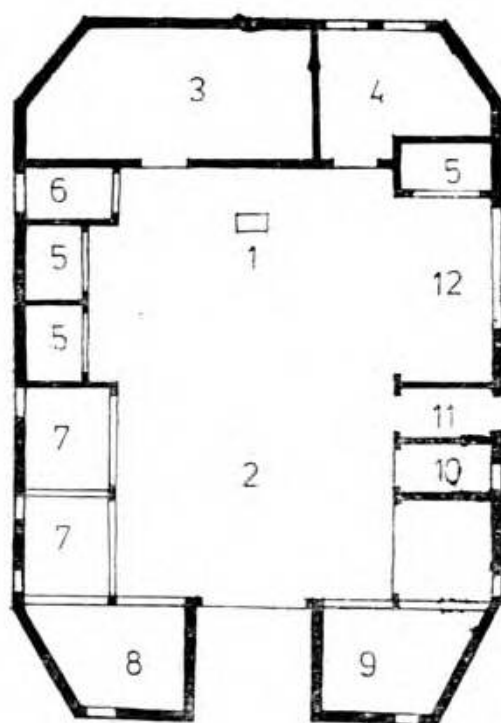
A — plan parter : 1 — pridvor ; 2 — camera activităților zilnice ; 3 — cameră pentru dormit ; B — plan etaj : 1 — pridvor ; 2 — cameră de oaspeți ; 3 — cameră pentru țesut și tors.

57. Gospodărie de țesător din Beltrum, Achterhoeck, Olanda :
 1 — aria ; 2 — bucătărie ; 3 — cameră pentru țesut ; 4 — grajd ; 5 — porcă ;
 6 — nișă pentru dormit.

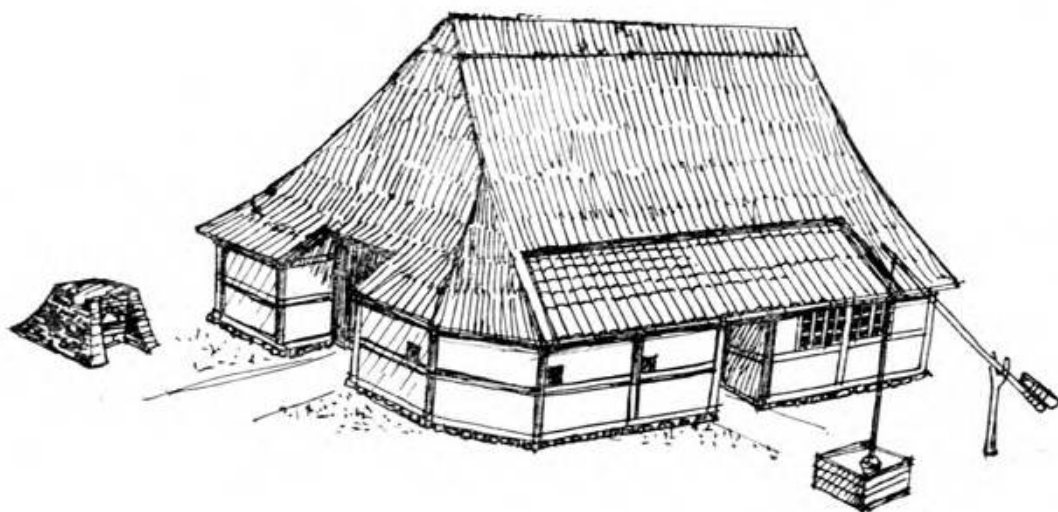

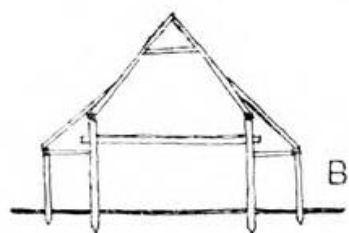
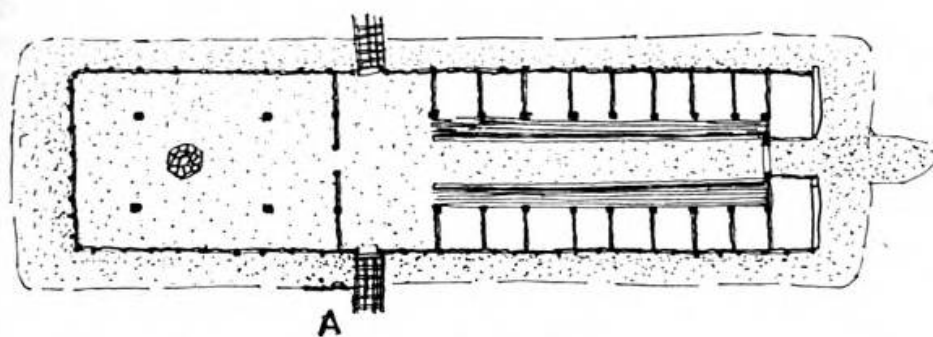
58. Gospodăria Hoffmann din Goldenstedt, Niedersachsen, R.F.G. Plan :
 1 — aria (podina) ; 2 — vatra ; 3 — camere ; 4 — nișe pentru dormit ;
 5 — vaci ; 6 — instalație de treierat (măcinat) „moară cu cai” ; 7 — camera
 slugilor ; 8 — cai ; 9 — lăptărie.

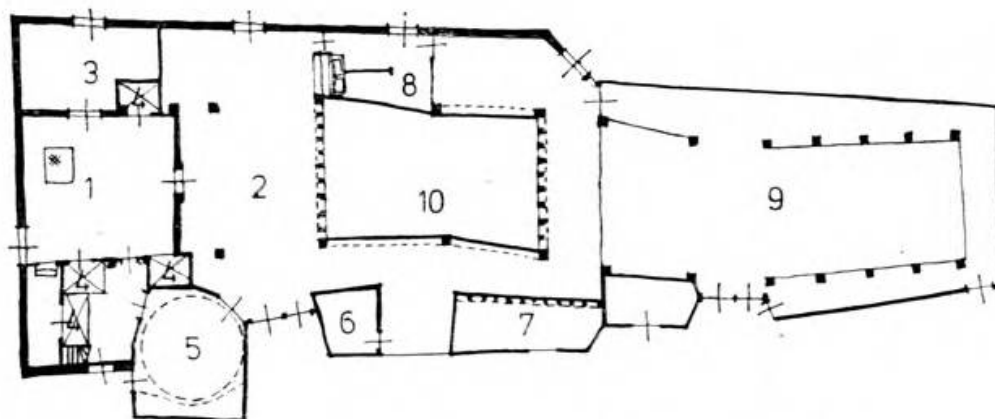
59. Casă din Hollenermoor, Niedersachsen, R.F.G. Plan :
 1 — vatra ; 2 — degajament, arie („podină“) ; 3 — cameră pentru fin ; 4 — cameră pentru țesut ; 5 — nișă pentru dormit ; 6 — lăptărie ; 7 — grajd pentru vaci ; 8 — porci ; 9 — grajd pentru cai ; 10 — spălătorie ; 11 — gang ; 12 — nișă pentru luat masa.

60. Casă din Hollenermoor. Vedere.

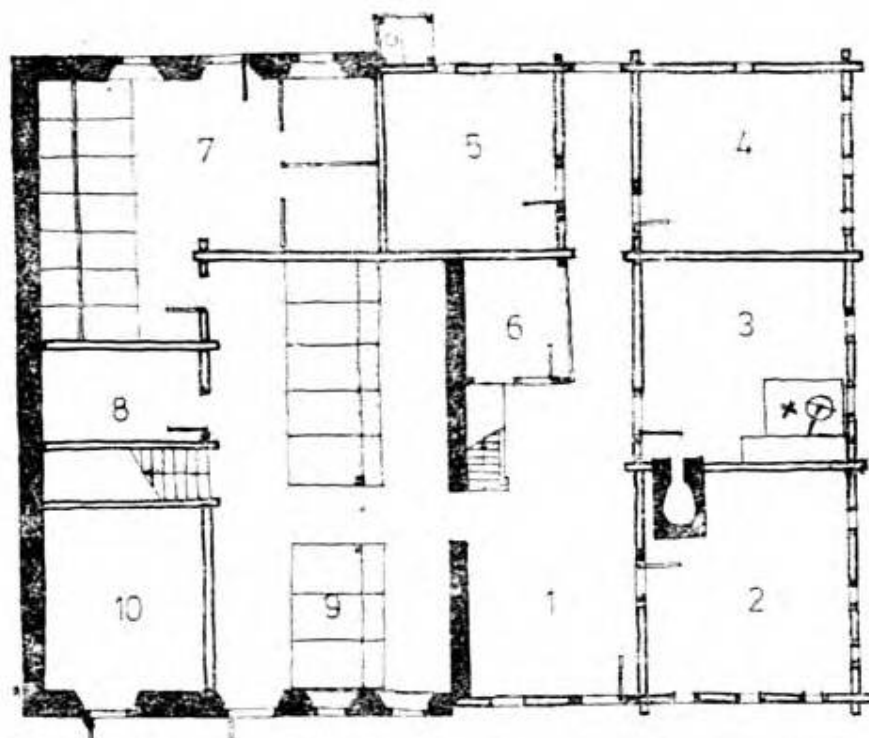

61. Casă de tip hală din epoca prefeudală în Niedersachsen :
A — plan ; B — secțiune transversală.

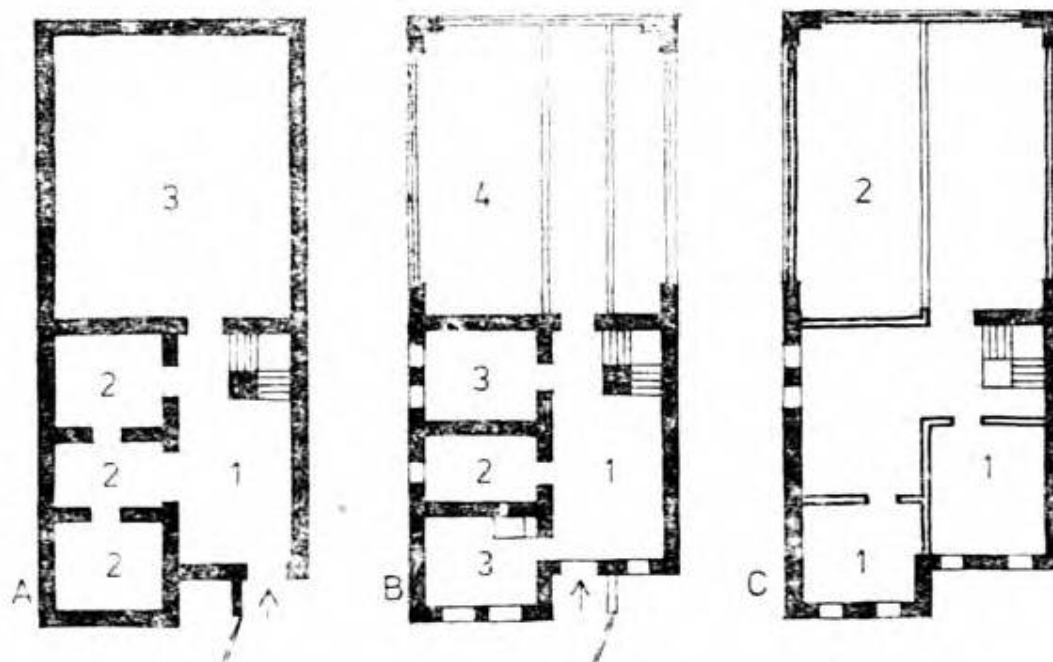

62. Fermă din Staphorst, Overijssel, Olanda. Plan :
1 — bucătărie ; 2 — degajament ; 3 — cameră ; 4 — nișe pentru dormit ;
5 — „moară cu cai” ; 6 — atelier ; 7 — grajd pentru viței ; 8 — grajd pentru
cai ; 9 — șură pentru fân ; 10 — grajd cu groapă pentru bălegar.

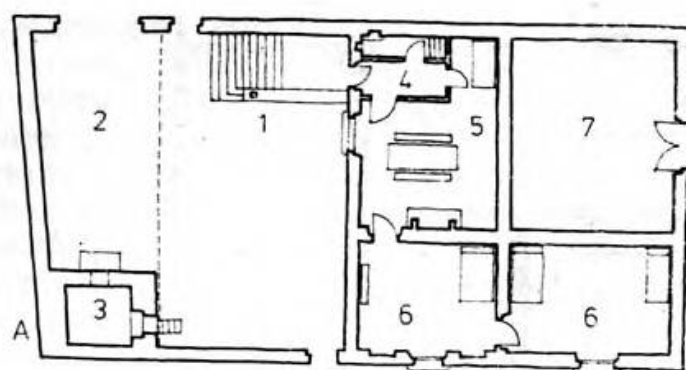
63. Gospodăria din Alpbach, Tirolul austriac. Planul la nivelul terenului.

1 — gang ; 2 — cameră ; 3 — bucătărie ; 4 — cameră ;
5 — atelier ; 6 — cămară ; 7 — vite tinere ; 8 — porci ;
9 — vaci ; 10 — cal.

64. Planul unei case din zona Engadine, Elveția :

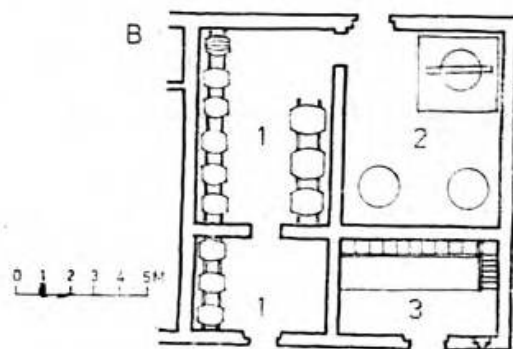
A — plan subsol : 1 — curte ; 2 — pivniță ; 3 — grajd ;
B — plan parter : 1 — curte ; 2 — bucătărie ; 3 — camere ;
4 — finar ; C — plan etaj ; 1 — camere ; 2 — finar.

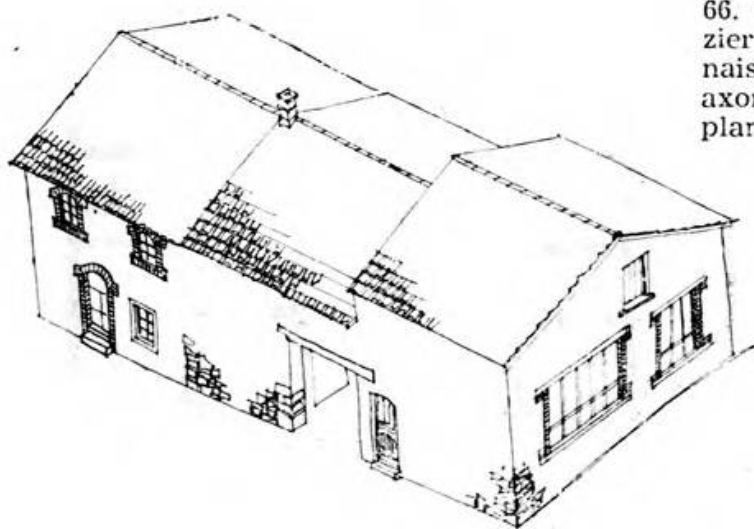
65. Gospodărie din
Cogny, Lyonnais,
Franța :

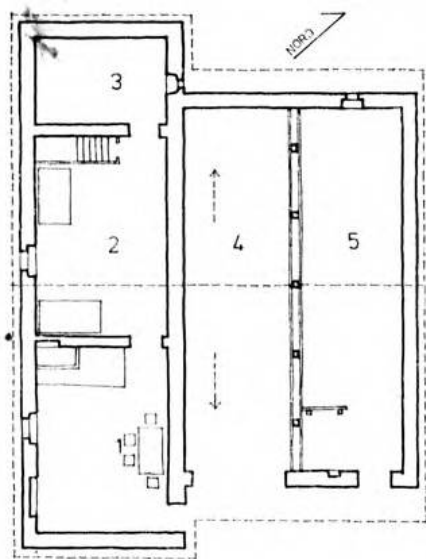
A — plan parter : 1 —
curte ; 2 — hangar ;
3 — cuptor pentru piine ;
4 — vestibul ; 5 — bucă-
tărie ; 6 — camere ;
7 — hambar ;

B — plan subsol : 1 — piv-
nițe pentru vin ; 2 — spa-
țiu de preparare ;
3 — grajd.

66. Gospodărie din Ro-
zier en Donzy, Lyon-
nais, Franța. Vedere
axonometrică. În prim
plan, atelierul de țesă-
torie.

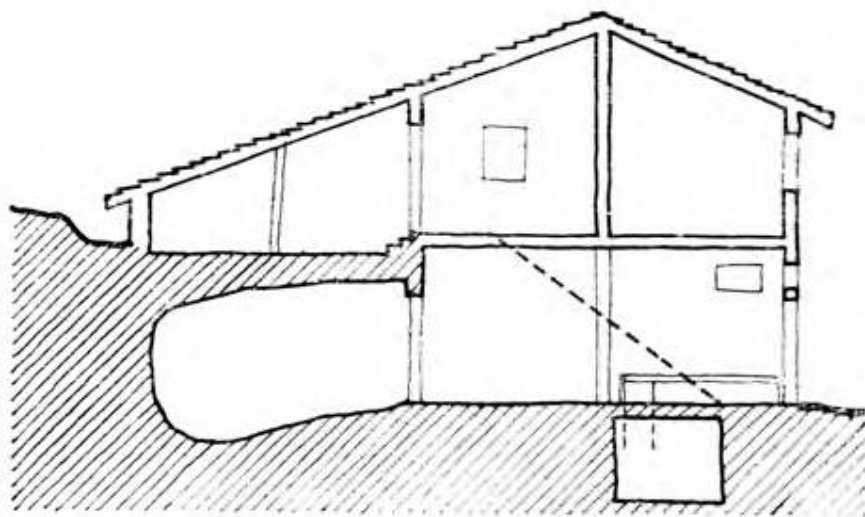
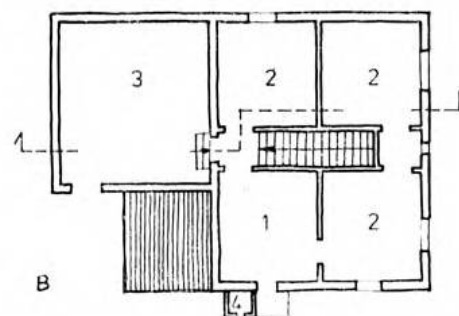
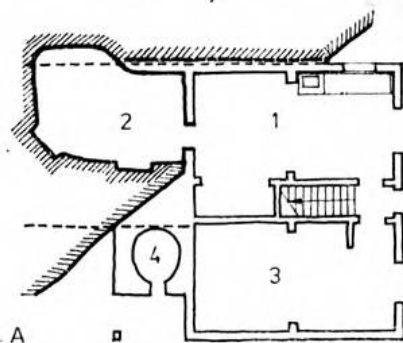
67. Gospodărie Ruffien en Valromey, Lyonnais, Franța. Planul casei :

1 — bucătărie ; 2 — cameră ; 3 — pivniță ; 4 — hambar ; 5 — grajd.

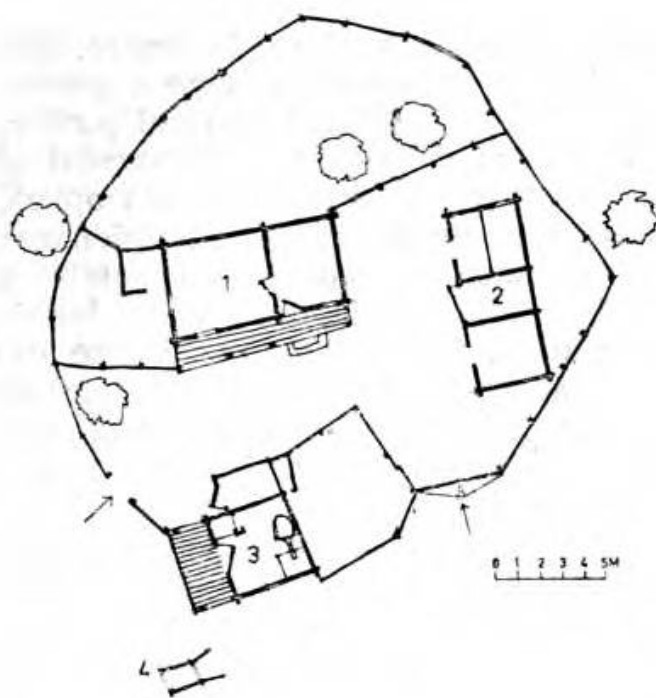
68. Casă etajată din Montefoscoli, Toscana, Italia :

A — plan parter : 1 — remiză ; 2 — pivniță escavată ; 3 — grajd ; 4 — cuptor pentru pine.

B — plan etaj : 1 — bucătărie ; 2 — camere ; 3 — grinar ; 4 — closet.

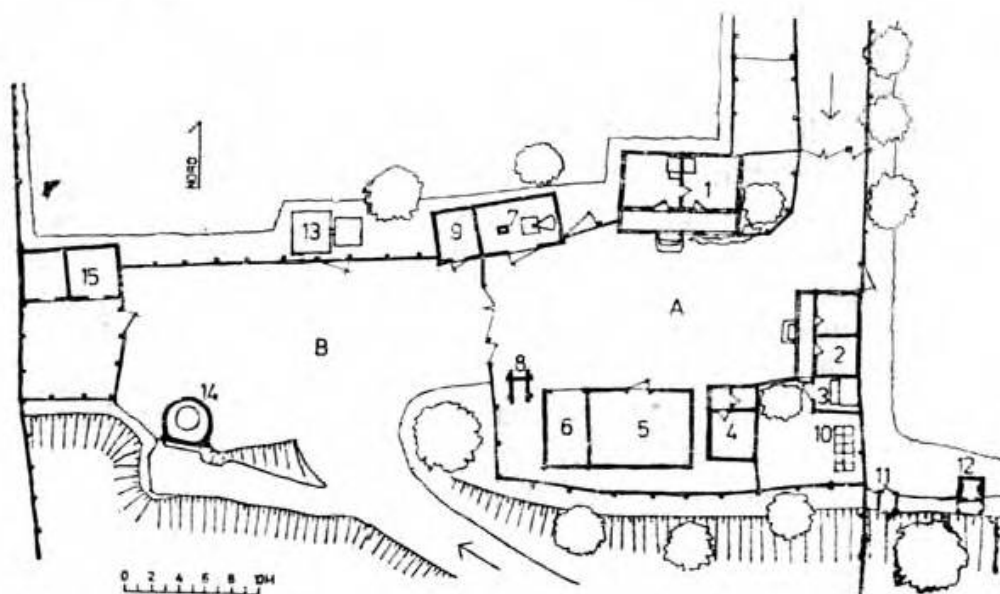

69. Casă etajată din Montefoscoli. Secțiune.

70. Gospodărie de fierar din Călinești, (M.T.P.), Maramureș. Gospodărie cu construcții independente, dispuse în jurul unei curți. Plan :

1 — casă cu tindă, cameră și pridvor ; 2 — șură cu arie și grajd ; 3 — fierărie și depozit ; 4 — jug pentru potcovit.

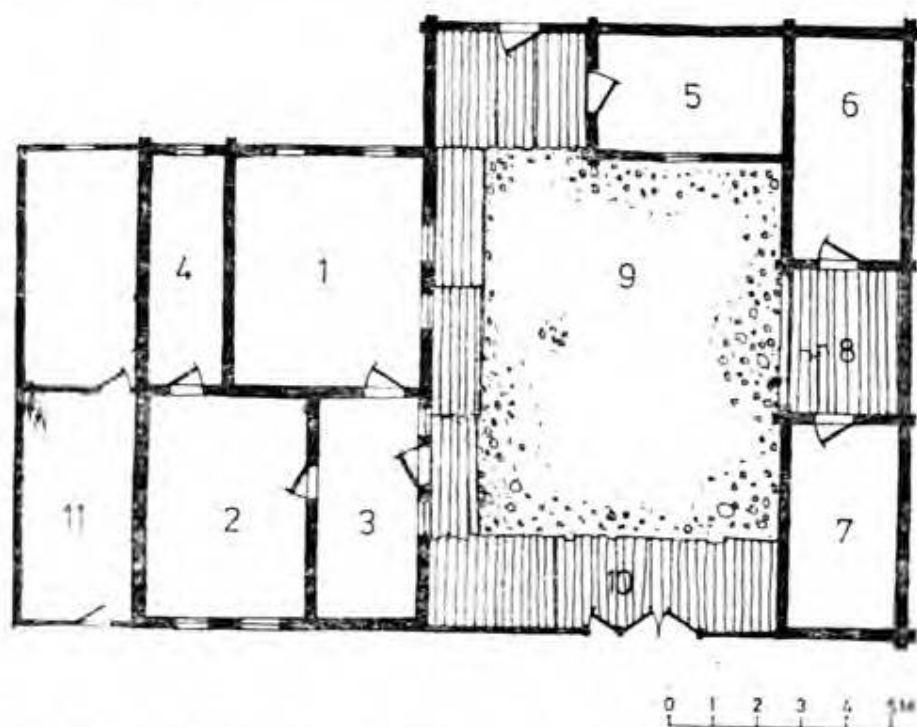

71. Gospodărie de fierar din Berislăvești, Vâlcea. Gospodărie cu construcții independente și două curți. Plan :

A — prima curte, „bătătura” ; B — a doua curte, „ocolul” ; 1 — casa veche ; 2 — căsuța nouă ; 3 — bucătărie de vară ; 4 — cămară de alimente și beci ; 5 — grajd ; 6 — șopron pentru car ; 7 — fierărie ; 8 — jug pentru potcovit ; 9 — coteț de porci ; 10 — stupi ; 11 — privată ; 12 — cuptor pentru uscat fructe ; 13 — groapă pentru var ; 14 — cuptor pentru uscat fructe ; 15 — grajd pentru vaci.

72. Gospodărie din Berbești, Maramureș, cu masă, grajd, colejnă pentru unelte și corfă pentru fin. Vedere.

73. Gospodărie cu ocol întărit, Măgura, Bran (M.T.P.),
Plan :

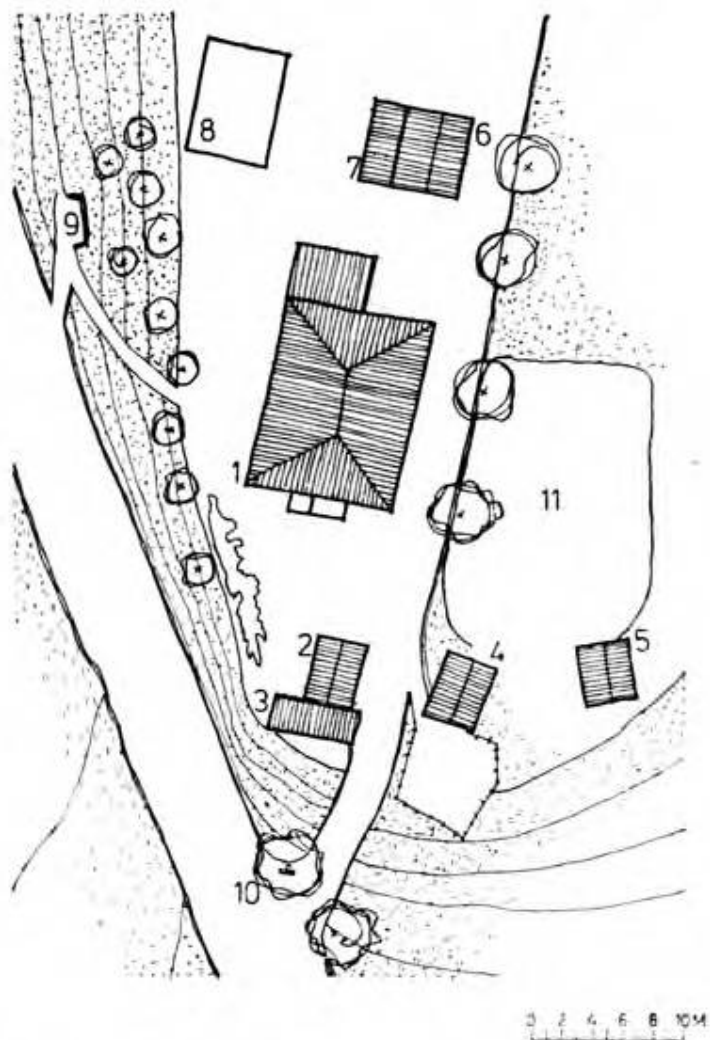
- 1 — casa mare ; 2 — căsuța ; 3 — tindă ; 4 — celar ;
5 — fierbătoare și pivniță ; 6, 7 — grajduri pentru vite ;
8 — șopron pentru car ; 9 — curte ; 10 — polatră ;
11 — crosnie (adăpost pentru oi).

74. Front spre stradă în Poplaca, Sibiu. Gospodăria tipică cu fronturi închise sau semiînchise.

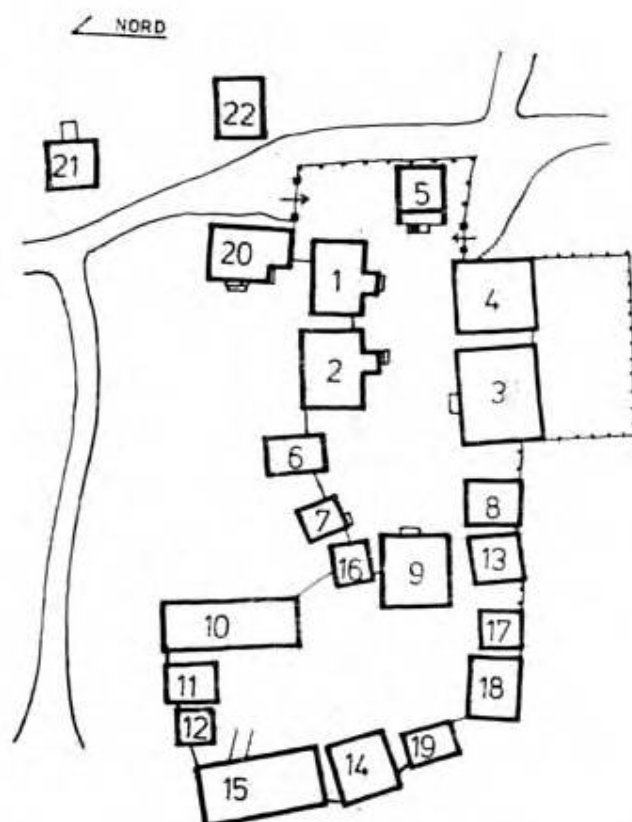

75. Gospodărie cu ocol întărit din Polana, Mărginimea Sibiului (M.T.P.). Construcțiile, deși legate între ele, păstrează volumetrii independente.

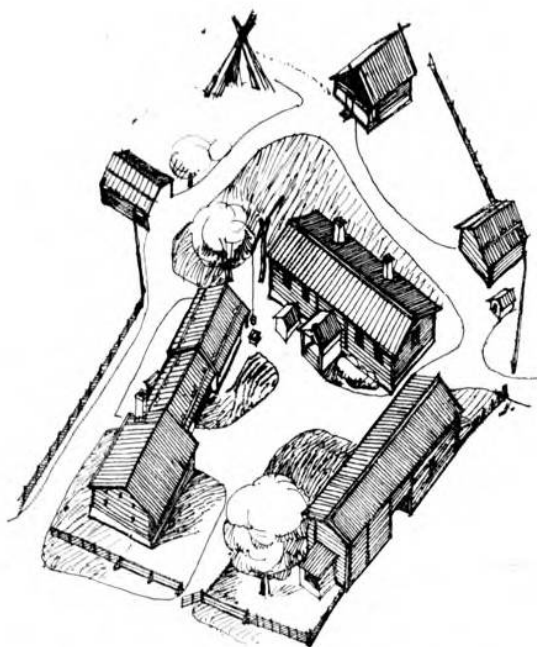
76. Gospodărie din regiunea litorală a Portugaliei. Plan :

- 1 — casă ; 2 — cuptor ; 3 — coteț pentru porci ; 4 — uscătorie ; 5 — colibă pentru arie ; 6 — remiză pentru căruță și finar ; 7 — pășări ; 8 — depozit ; 9 — pivniță escavată ; 10 — măslin cu troiță ; 11 — arie pentru treierat.

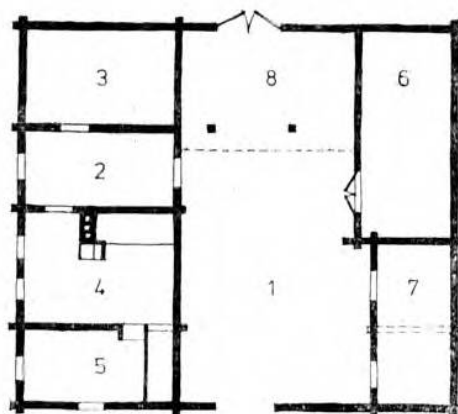

77. Gospodărie din Björnstad, Vaagaa, Norvegia. Plan :

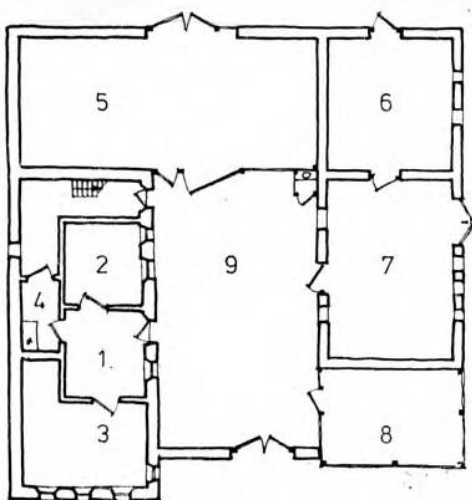
1 — casă cu cuptor ; 2 — locuință ; 3 — casă pentru slugi ; 4 — casa veche ; 5 — șopron ; 6, 7 — câmară de alimente ; 8 — magazie pentru porumb ; 9 — grajd pentru cai ; 10 — adăpost pentru oi ; 11, 12 — cotețe pentru porci ; 13 — adăpost pentru capre ; 14 — câmară ; 15 — hambar ; 16, 17, 18, 19 — depozite pentru nutreț ; 20 — atelier și brutărie ; 21 — uscătorie ; 22 — șopron pentru lemne.

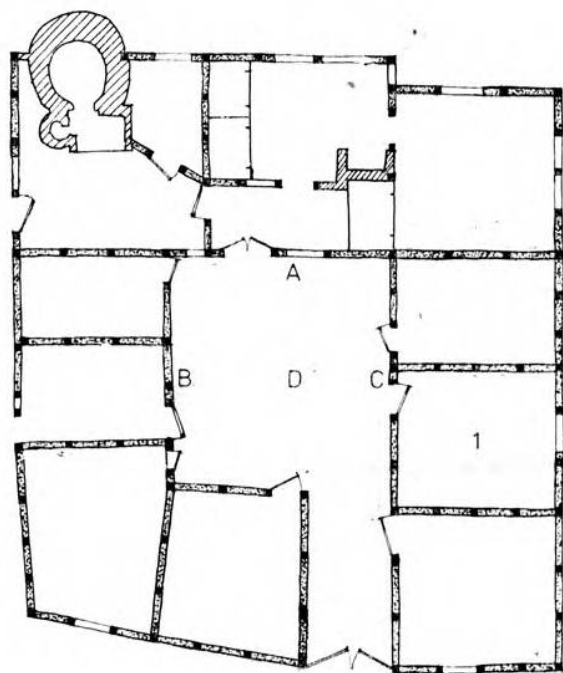
78. Gospodărie din Harjedalen, Suedia. Gospodărie tipică pentru nordul Scandinaviei. Vedere axonometrică.

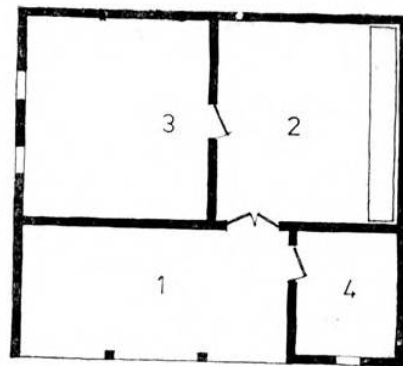
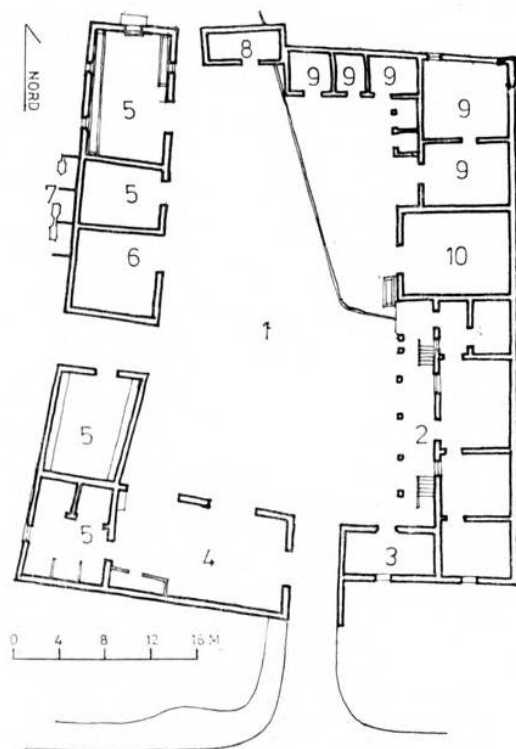
79. Gospodărie de tip „ocol întărit” în vestul Ucrainei. Plan :
1 — curte ; 2 — tindă ; 3 — cămară ; 4, 5 — camere ; 6 — hambar și arie ; 7 — grajduri ; 8 — spațiu acoperit și finar.

80. Gospodărie cu fronturi închise din Arbesbach, Austria inferioară. Plan :
1 — cameră de intrare ; 2, 3 — camere ; 4 — bucătărie ; 5 — hambar și arie ; 6 — adăpost pentru oi ; 7 — grajd pentru vite ; 8 — adăpost pentru găini ; 9 — curte.

81. Gospodărie cu fronturi închise, Kirkesby, Funen, Danemarca. Plan :
A — locuință ; B — zona grajdurilor ; C — zonă depozite și atelier ; 1 — atelier pentru confecționat saboți ; D — curte.

83. Locuință de tip arhaic din Macedonia, Iugoslavia. Plan :

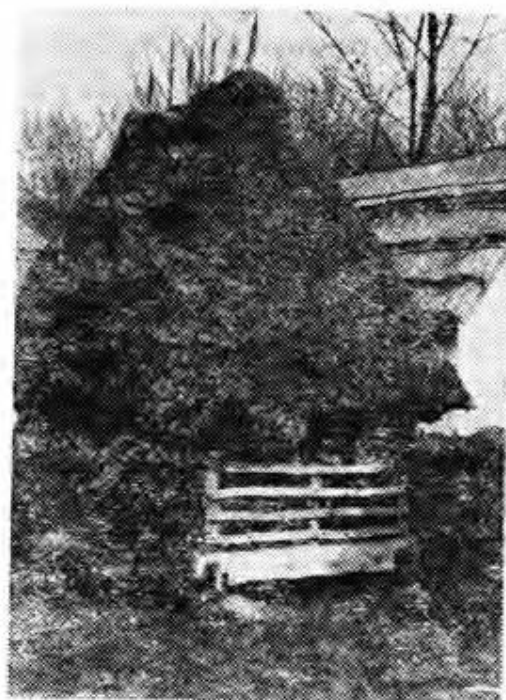
1 — pridvor larg ; 2 — grajd ; 3 — cameră de locuit ; 4 — cameră pentru țesut.

82. Gospodărie cu curte închisă din Montceaux, Lyonnais, Franța. Plan:

1 — curte ; 2 — locuință ; 3 — atelier ;
4 — arie ; 5 — grajduri ; 6 — hambar ;
7 — porcărie ; 8 — adăpost pentru găini ;
9 — depozite, pivniță ; 10 — remiză.

84. Cămară din Cerbia, Munții Metalici. Vedere.

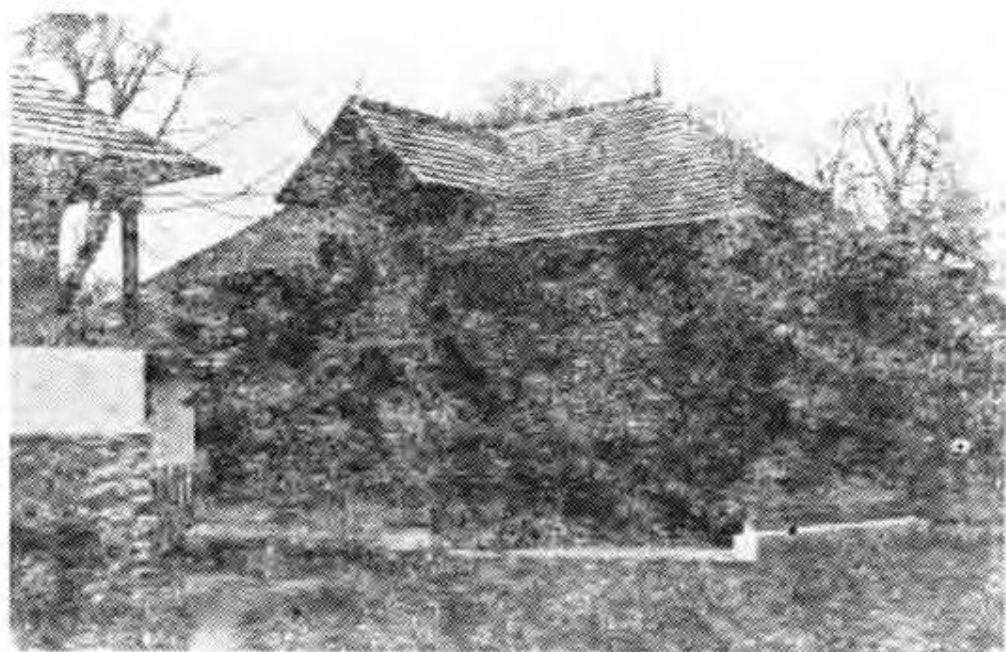
86. Cotețul gospodăriei din Șurdești, Maramureș. Vedere.

85. Cămară cu baci din Nereju-Mic, Vrancea.

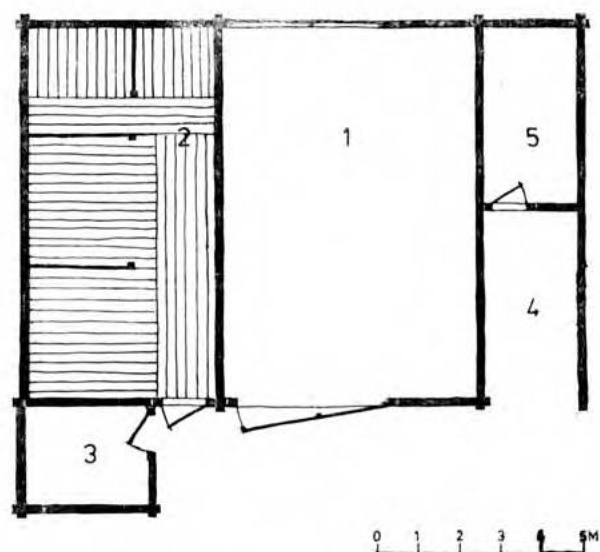
87. Șură cu grajd din Ghereluș, Arad, Vedere

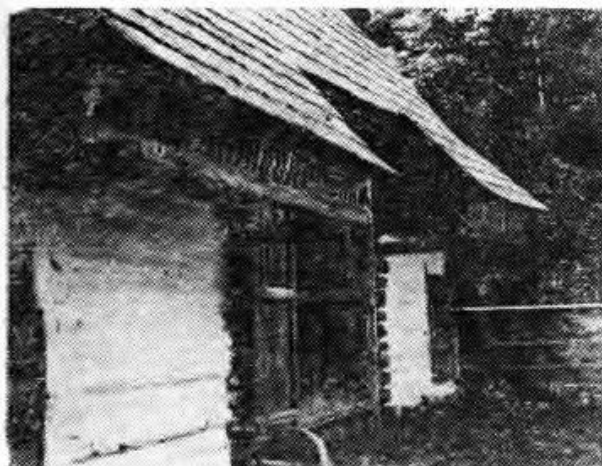
88. Anexă gospodărească cu grajd, remiză și finar din Stănești, Argeș.

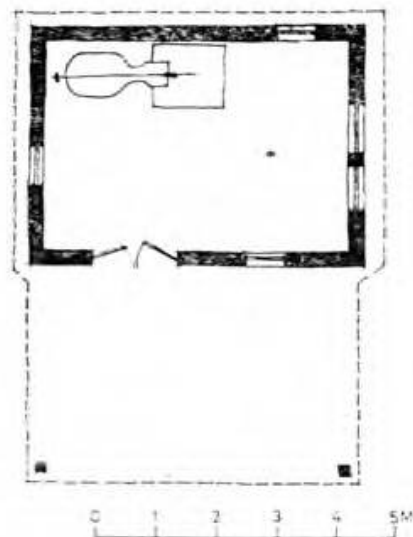
89. Șură poligonală din Obîrșia, Țara Zarandului. Vedere.

90. Șură din Bancu, Harghita. Plan :
1 — arie ; 2 — grajd ; 3 — depozit ; 4 — adăpost
pentru cărușă ; 5 — atelier.

91. Șura din Corund, Harghita.
Vedere.

92. Fierărie din Mănești,
Dâmbovița. Planul atelieru-
lui.

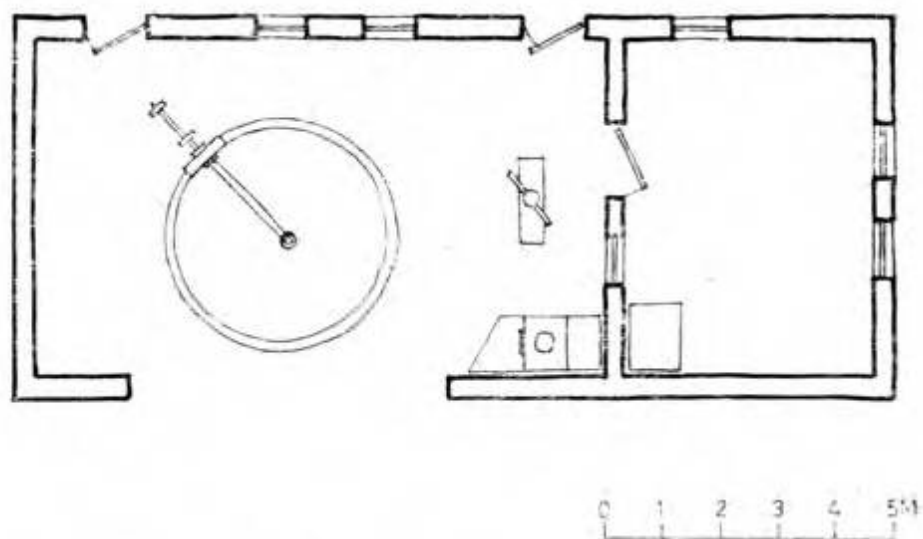
93. Fierărie din Mănești. Vedere.

94. Atelierul cioplitorului în piatră, de tip șopron deschis al gospodăriei din Almașul Mare, Munții Apuseni. Vedere.

95. Atelier de fierar din Călinești, Maramureș. Vedere.

96. Uleiniță cu piuă acționată cu forță animală din Streisîngeorgiu, Hunedoara. Plan.

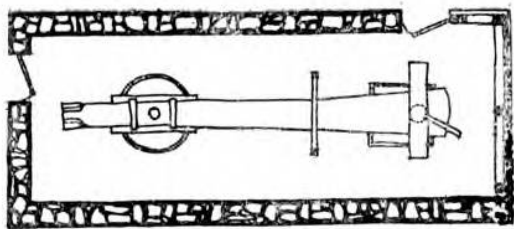
97. Uleiniță din Streisîngeorgiu. Vedere.

98. Gospodărie din Săsăuși, Sibiu, cuprinzând locuință, atelier de mă-sar, coteț și șura cu arie, grajd și atelier pentru împletit funii. Ve-dere de ansamblu.

99. Atelierul de măsar din cadrul gospodăriei din Săsăuși, Sibiu. Ve-dere.

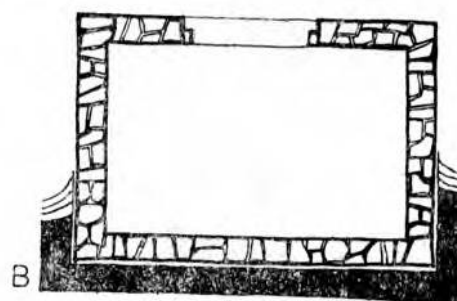
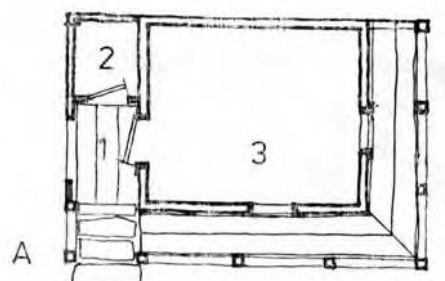
100. Teasc de bosnită din Sebeșul de Jos,
Sibiu. Plan.

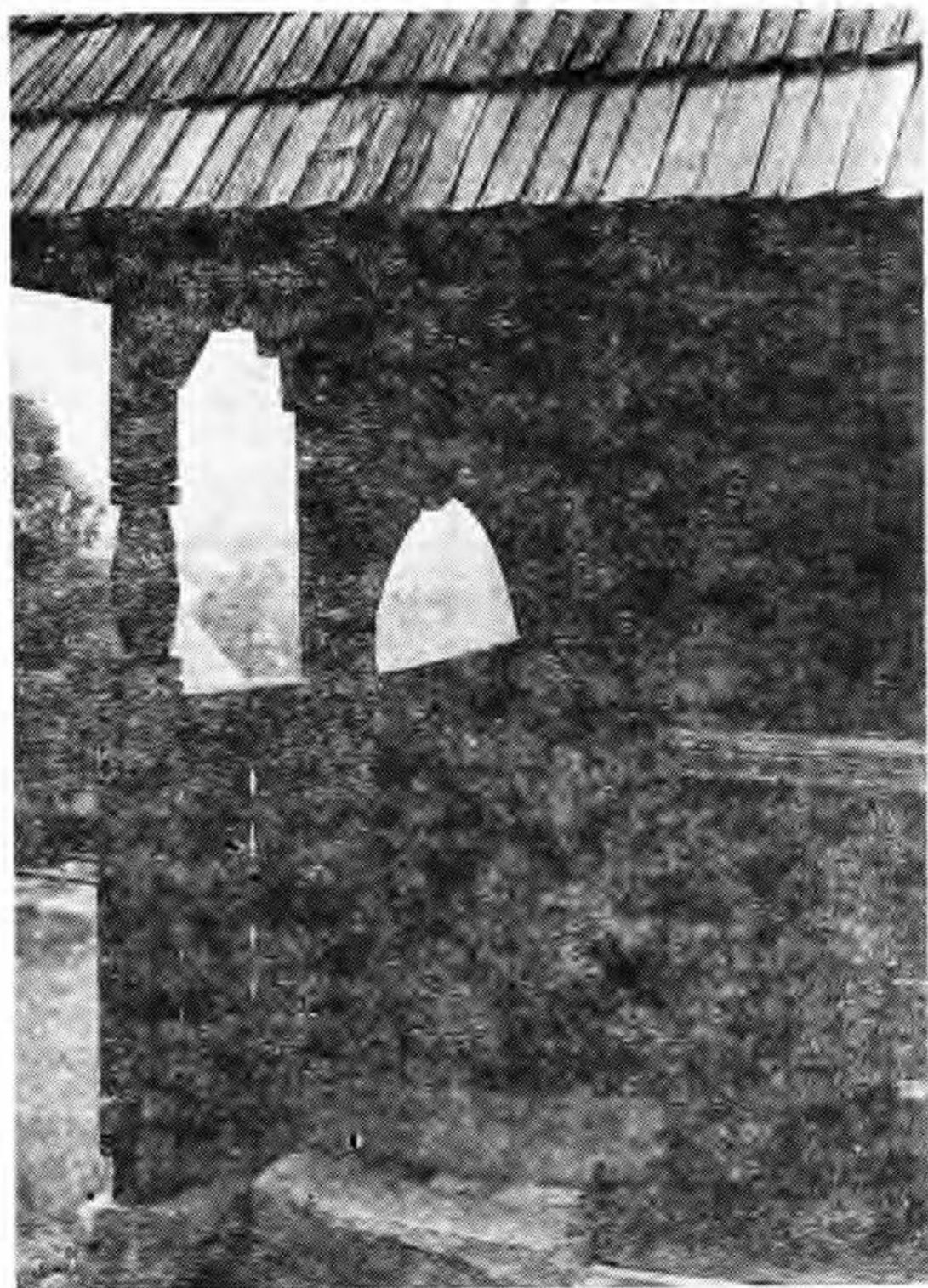
101. Teasc de boștină din Sebeșul de Jos.
Vedere.

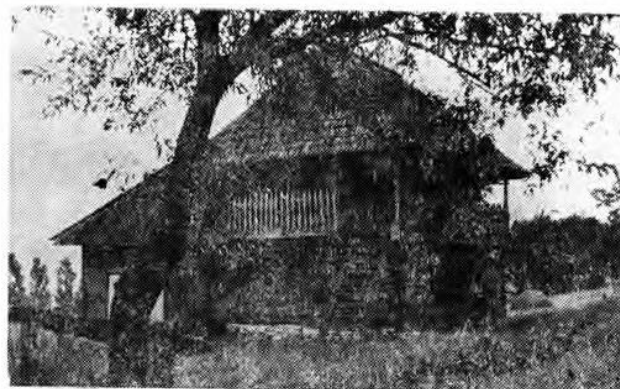
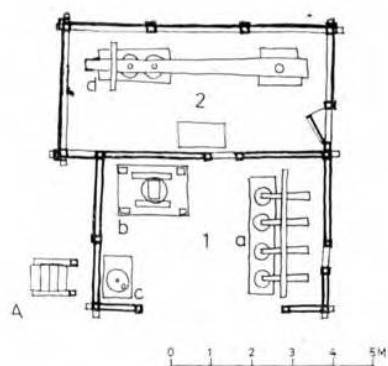
102. Cuptorul pentru ars oale din Corund, Harghita. Vedere.

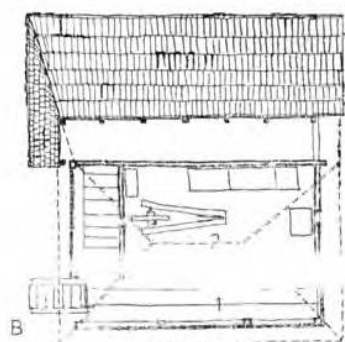
103. Rotărie din Ieud, Maramureș :
 A — planul atelierului : 1 — pridvor ;
 2 — depozit ; 3 — atelier ;
 B — planul beciului.

104. Hotărie din leud. Vedere de detaliu.

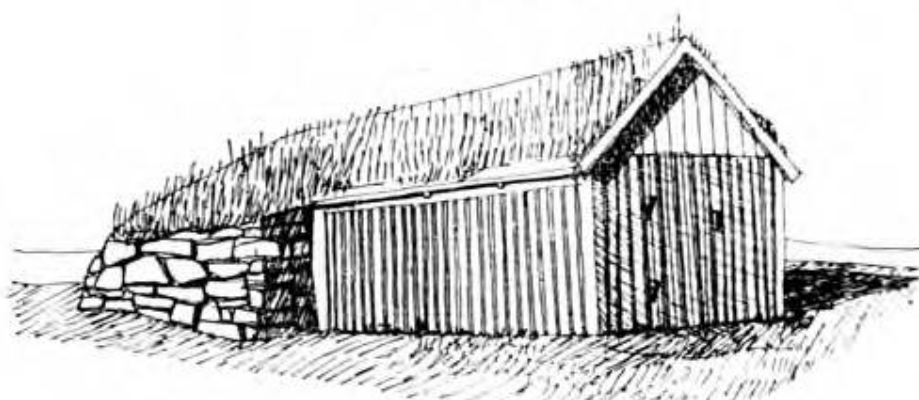
106. Complex meșteșugăresc din Preuteasa. Vedere.

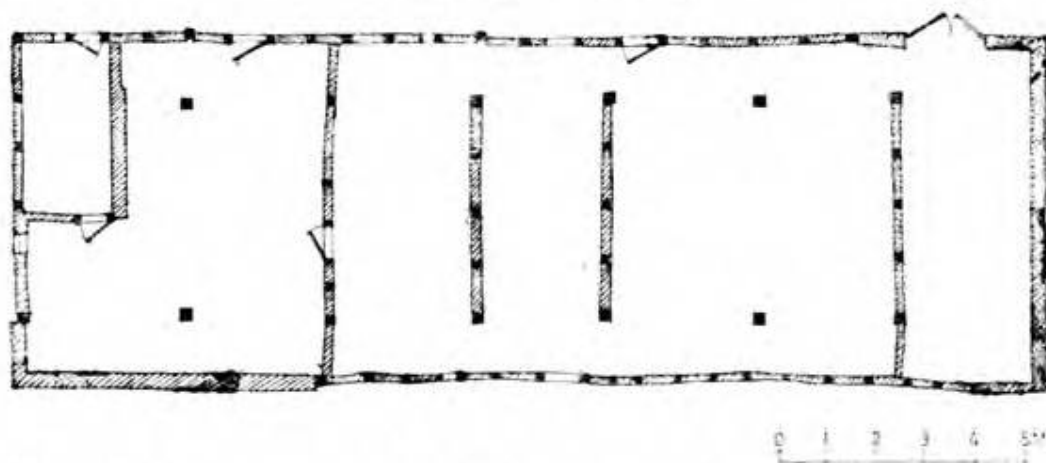
105. Complex meșteșugăresc din Preuteasa, Sălaj :
 A — plan parter : 1 — spațiu pentru zdrobit semințe cu piuă pentru piclor (a), moară de mină (b) și rișniță (c) ; 2 — încăperea teascului pentru ulei (d) ;
 B — plan etaj : 1 — pridvor ; 2 — atelier pentru cioplit lemn.

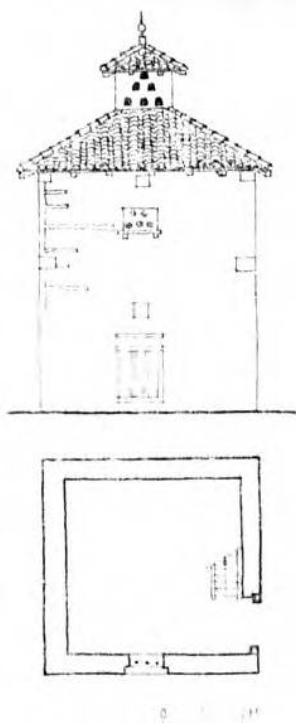
107. Hambarul gospodăriei din Åbro, Småland, Suedia. Vedere.

108. Uscătorie la vînt din Féroé, insula Viedr, Danemarca. Vedere.

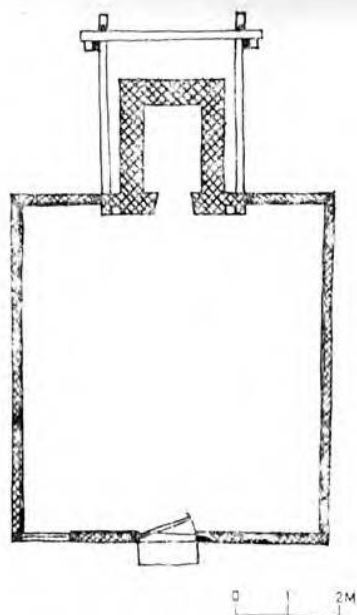
109. Hambarul gospodăriei din Vemb, Jutland, Danemarca. Planul.

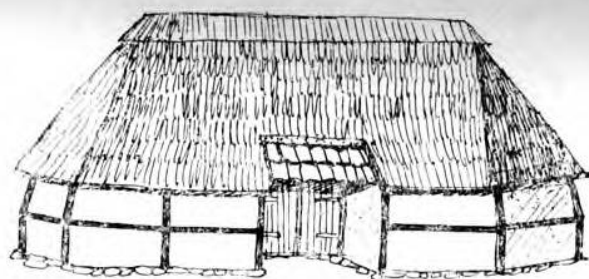
110. Hulubar din Montceaux aux, Lyonnais, Franța. Plan și fațadă.

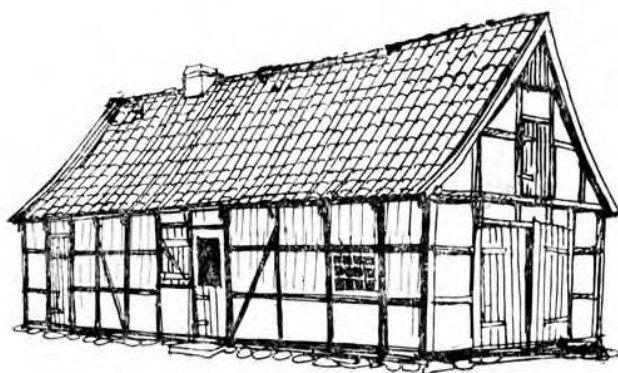
111. Hulubar din Hill Croome, Worcestershire, Anglia. Vedere.

112. Brutărie-afumătoare din Wehdel, Osnabrück, Saxonia Inferioară, R.F.G. Plan.

113. Adăpost pentru oi din Molbergen, Saxonia inferioară. Vedere.

114. Fierăria din Dalvers, Saxonia inferioară. Vedere.

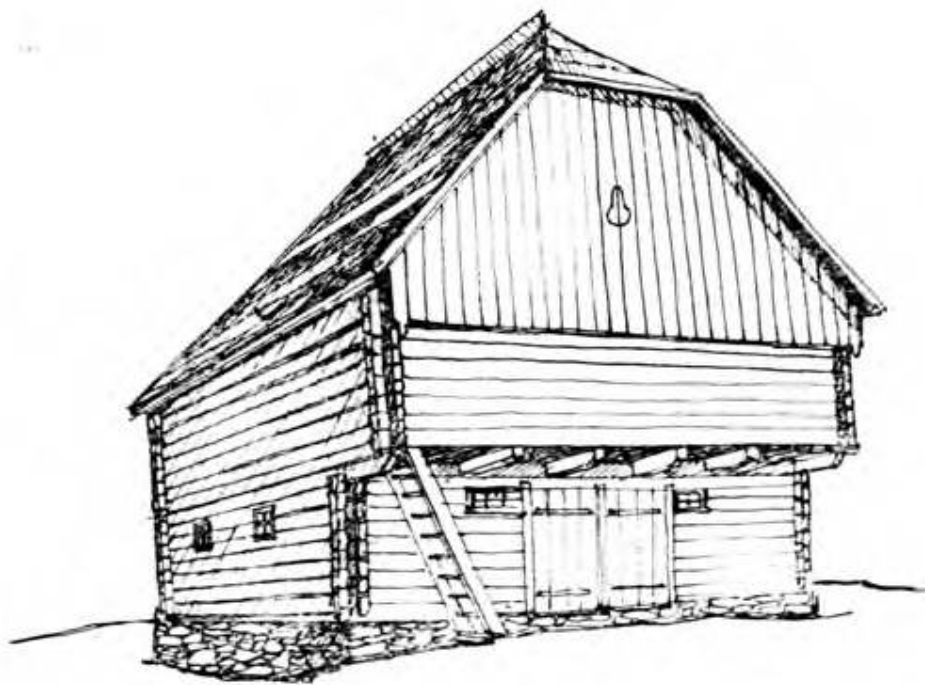
115. Atelier de strungărie în lemn din Markhausen,
Saxonia inferioară. Vedere.

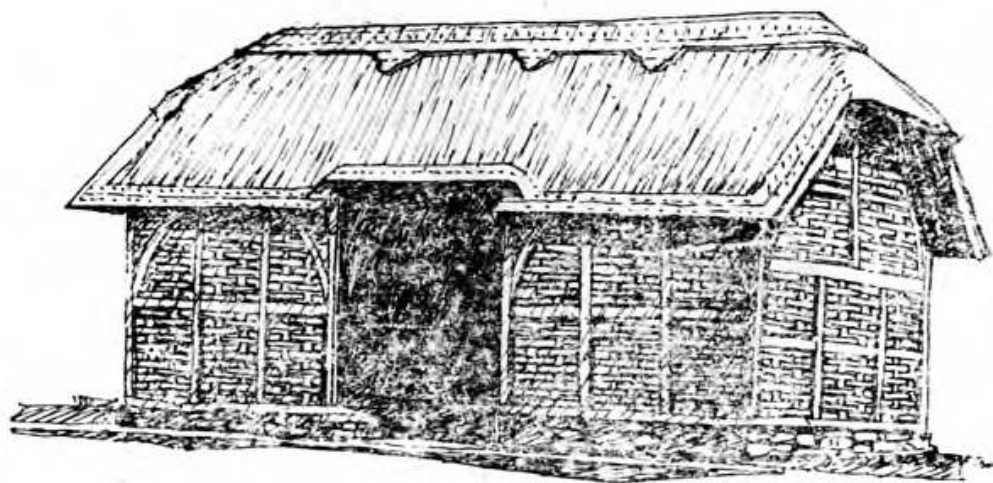
116. Cămară pentru alimente din Norddöllen, Saxonia inferioară.
Vedere.

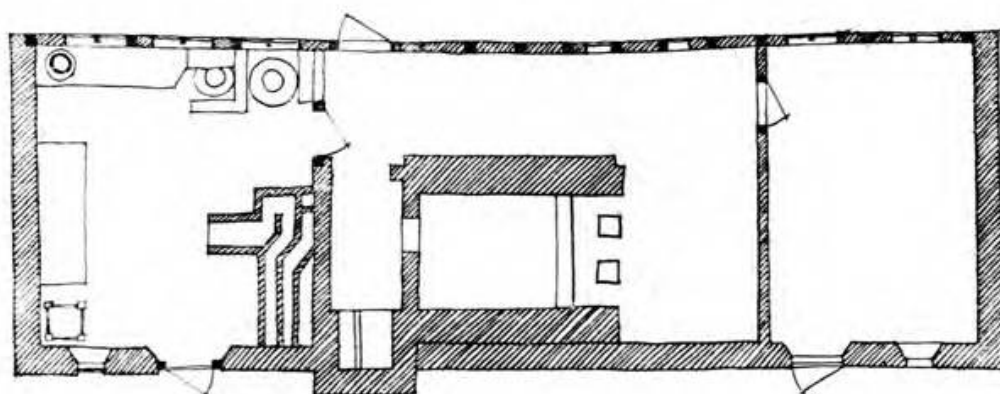
117. Pivniță etajată din Kalchberg, St. Bartholomä, Austria. Vedere.

118. Grajdul pentru cai din Bach, Öblarn, Austria.

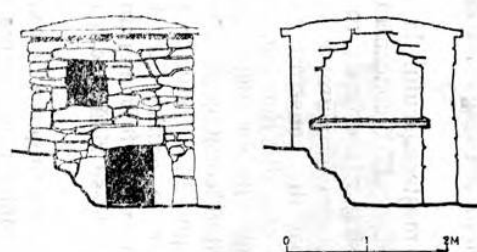
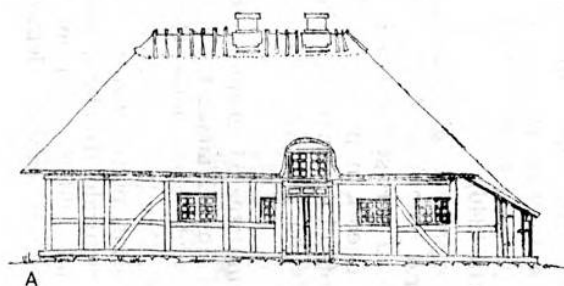

119. Hambarul fermei Cholstrey, Herefordshire, Țara Galilor.
Vedere.

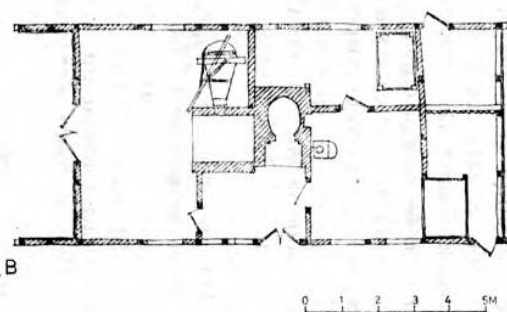

0 1 2 3 4 5 M

120. Atelier de olar din Sorving, Jutland, Danemarca. Plan.

122. Coteș din Idanha a Nova, Salvaterra, Portugalia.

121. Forja din Ørbaek, Funen, Danemarca:
A — fațada principală ; B — plan.

124. Steamp aurifer din Gura Cernel, Albrud. Vedere

125. Moară cu ciutură (ax vertical) din Toplet, Caraș-Severin, Vedere

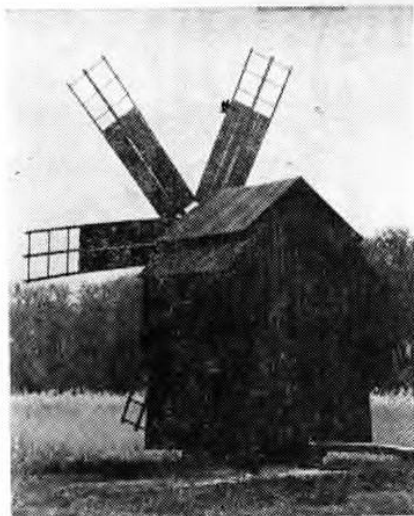
126. Moară cu trei ciuturi din Arcani, Gorj.

127. Moară cu ciutură din Svința, Mehedinți. Vedere

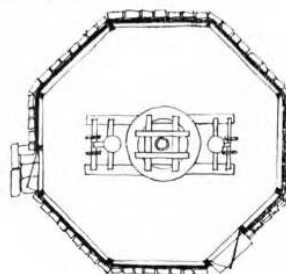
128. Ciutura și sistemul de admisie a apei „buton” la moară
din Svința. Detaliu.

129. Moară de vînt cu două nivele din Frecăței, Tulcea. Vedere.

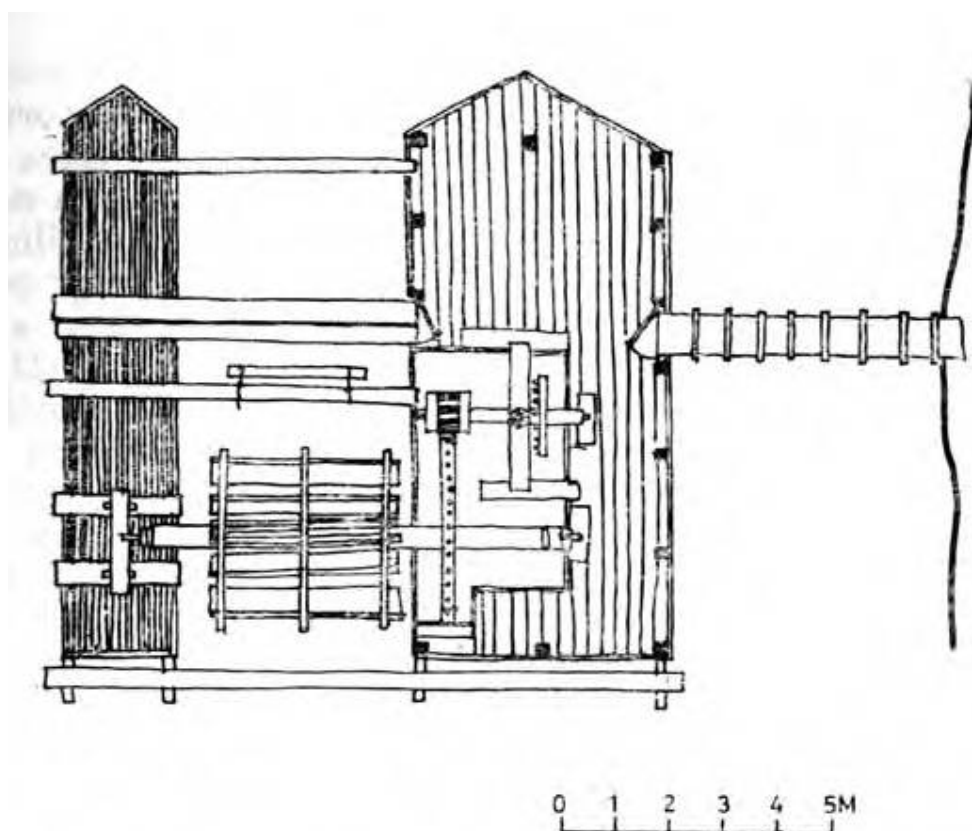

130. Moară de vînt cu pînze, pe soclu, din Curcani, Constanța. Vedere.

131. Moară de vînt căciulată din Beștepe, Tulcea. Plan.

0 1 2 3 4 m

132. Moară plutitoare din Lucăcești, Maramureș.
Plan.

133. Moară plutitoare din Lucăcești. Vedere.

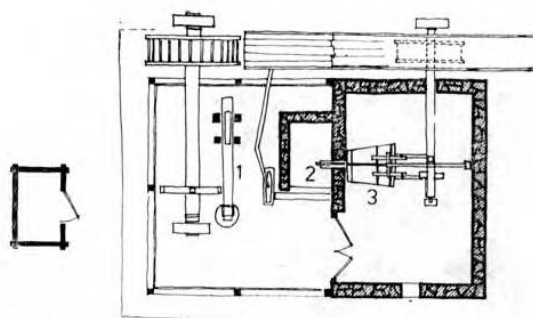
134. Moară en „dube” din Finațe, Bihor. Vedere.

135. Păuă din Tălmăcel, Sibiu. Vedere.

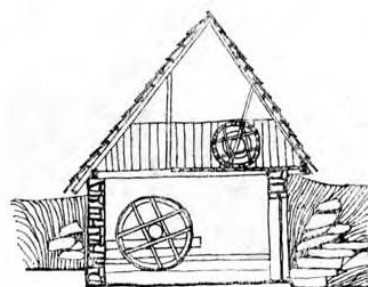
137. Piuă cu batere orizontală din Prigor, Caraș-Severin. Vedere.

136. Fierărie din Rimetea, Alba. Plan.

0 1 2 3 4 5M

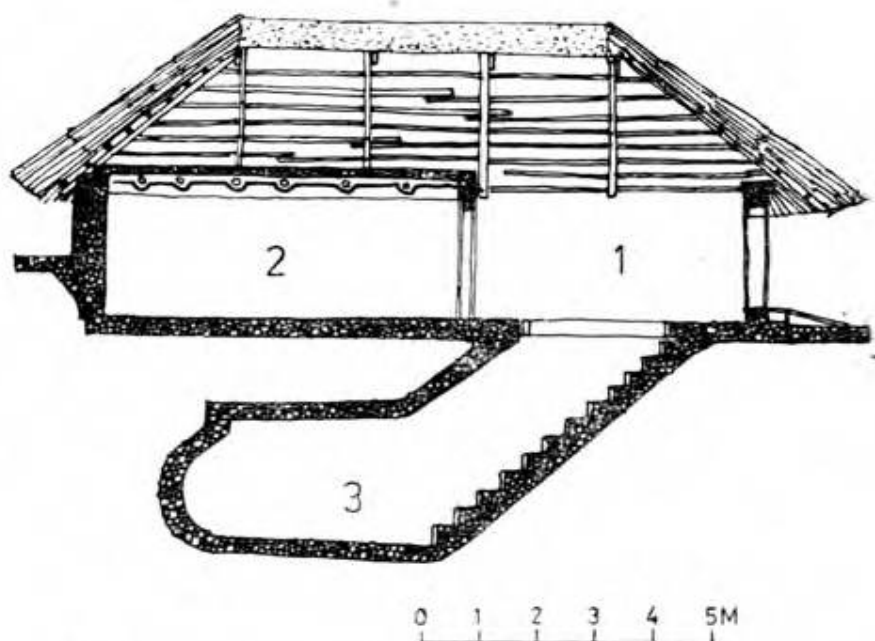
138. Dîrstă cu val din Românești, Vrancea. Secțiune.

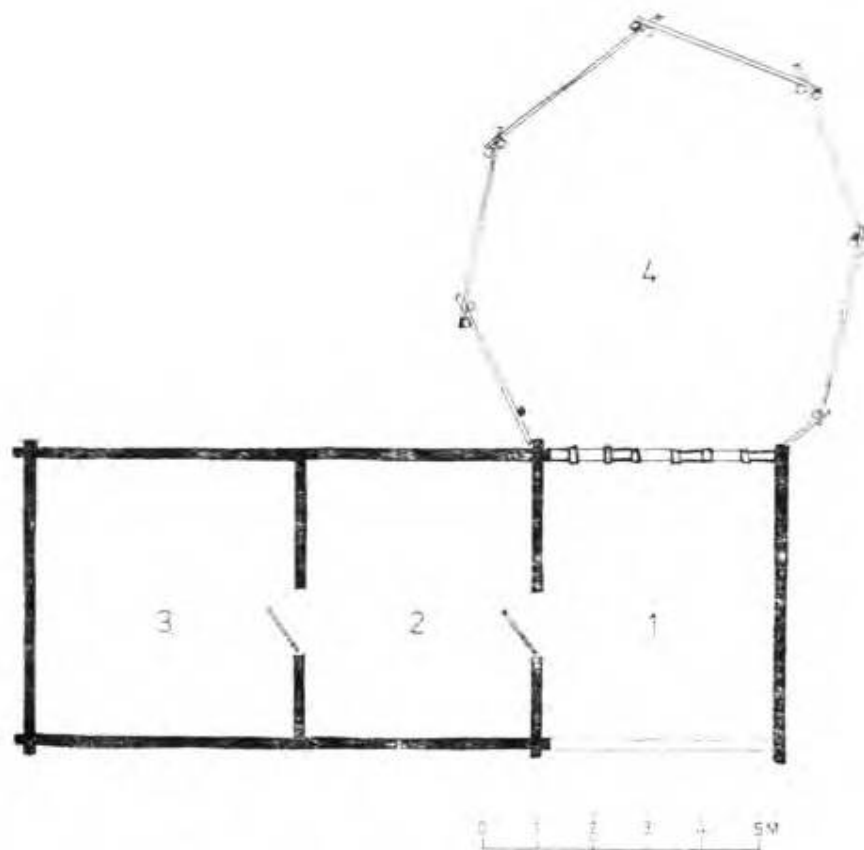
0 1 2 3 4 5M

139. Cramă din Bălănești, Gorj. Vedere.

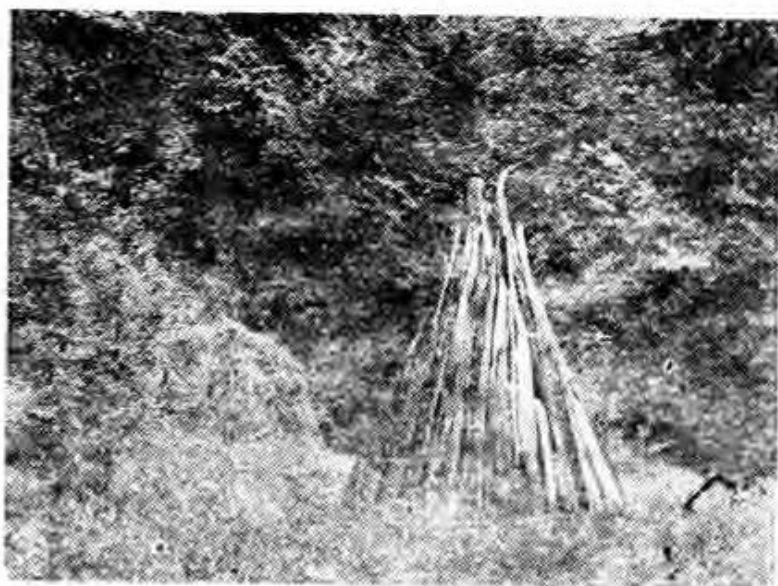
140. Cramă de vie din Corni, Vaslui. Secțiune :
1 — hora ; 2 — crama ; 3 — hruba (beci).

141. Stîna din Colții Giuvalei, Rucăr. Plan :
1 — comarnic ; 2 — fierbătoare ; 3 — celar ; 4 — strunga.

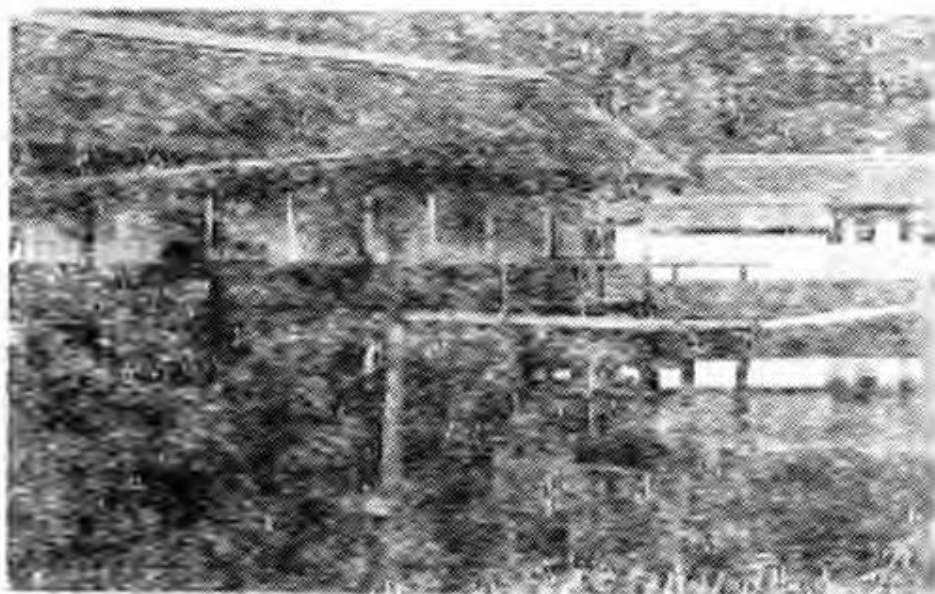
142. Adăpost în zona fînațelor din Sătic, Rucăr. Vedere.

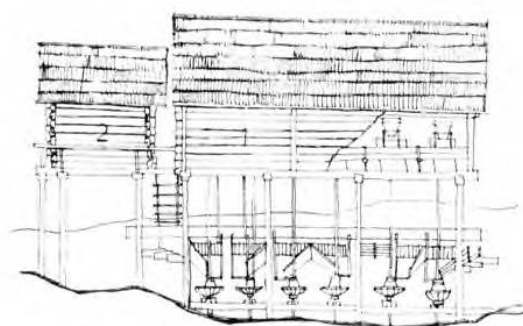
143. Surlă din Săile, Vedere.

144. Plyniță cu conac din dealul Glodenilor,
Gorj. Vedere (după arh. Andrei Pănoiu).

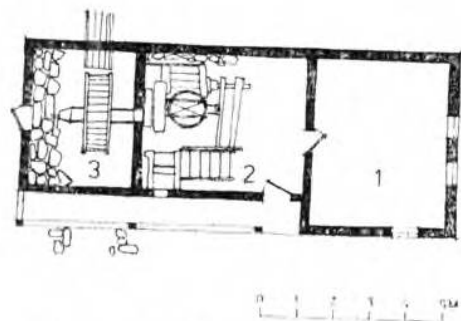
145. Cherhana din Malinudia, Tulcea, Vedere.

146. Meară cu șase ciuturi din Galeșoia, Gorj.
Sețiune:
1 — moară ; 2 — conac.

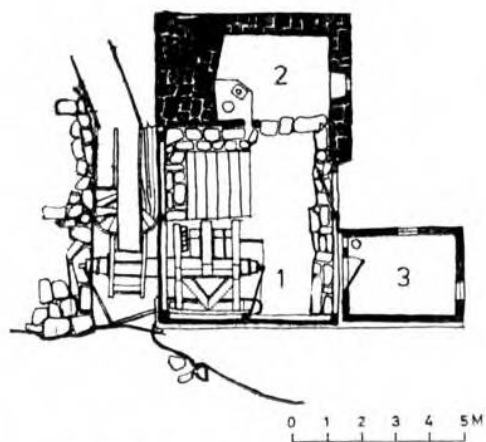
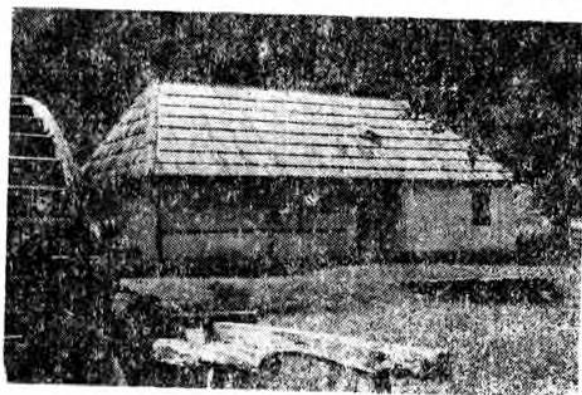
147. Moara din Galeșoia, Vedere.

148. Moară din Orșova, Mureș.

Plan :

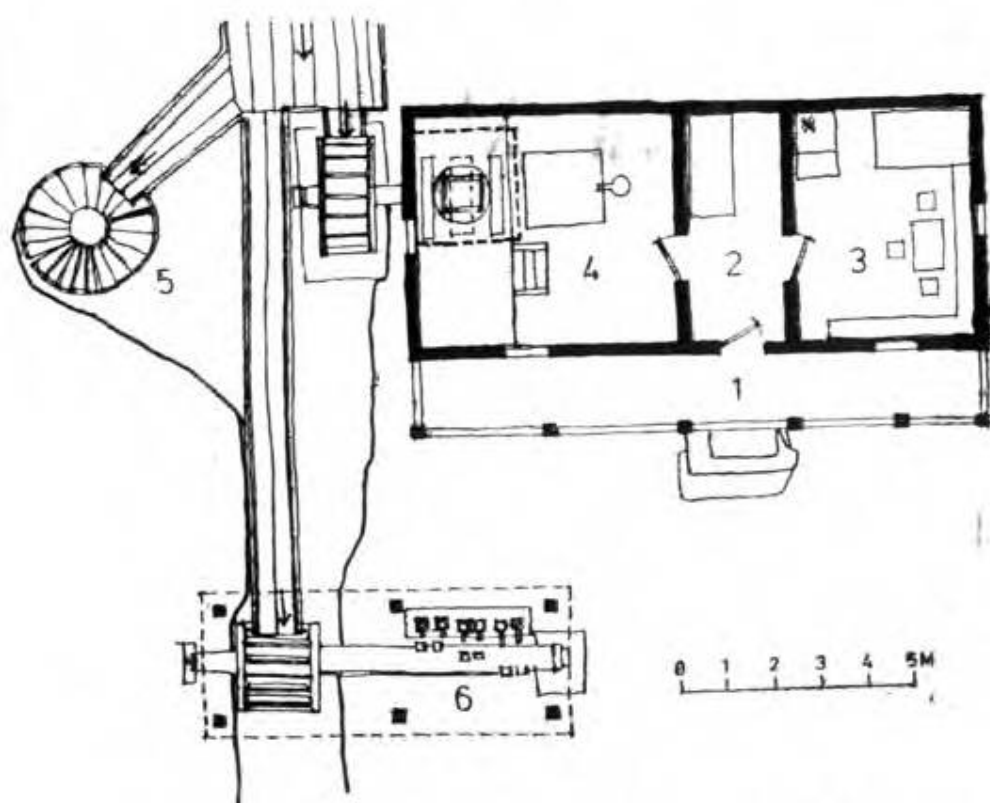
1 — casa morarului ; 2 — moara ; 3 — casa roșii.

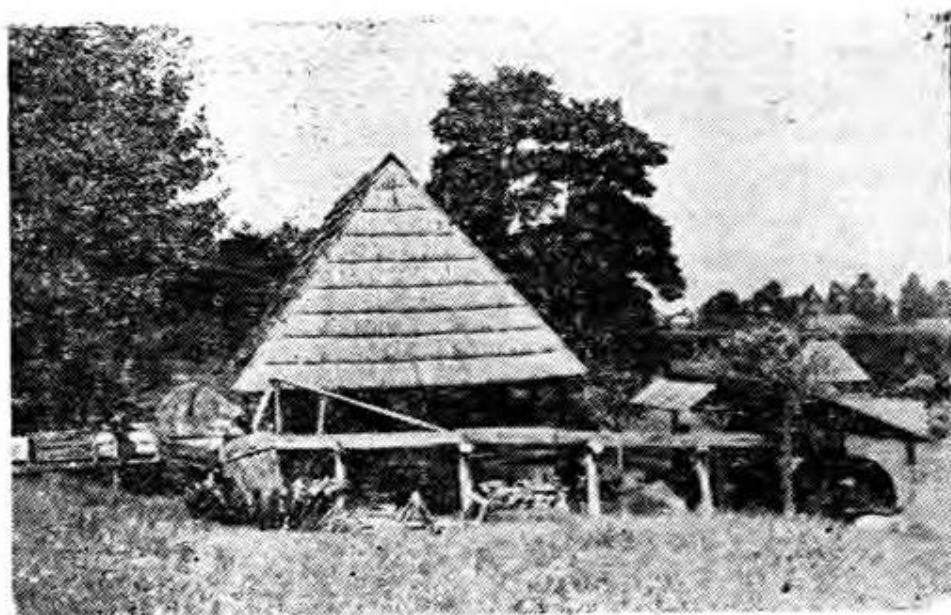
150. Piuă din Rod, Sibiu. Plan :

1 — casa pivei ; 2 — căsuța veche ;
3 — căsuța nouă.

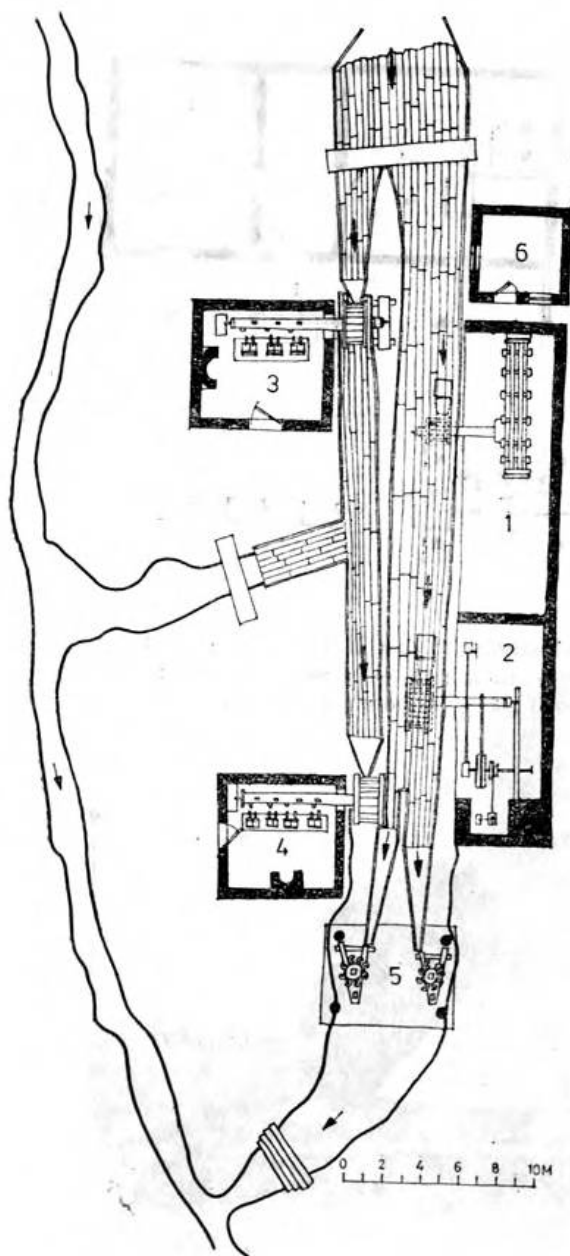
149. Moara din Orșova. Vedere.

151. Complex meșteșugăresc din Hărnicеști. Plan :
 1 — pridvor ; 2 — tindă ; 3 — casa morarului ;
 4 — casa morii ; 5 — vîltoare ; 6 — piuă.

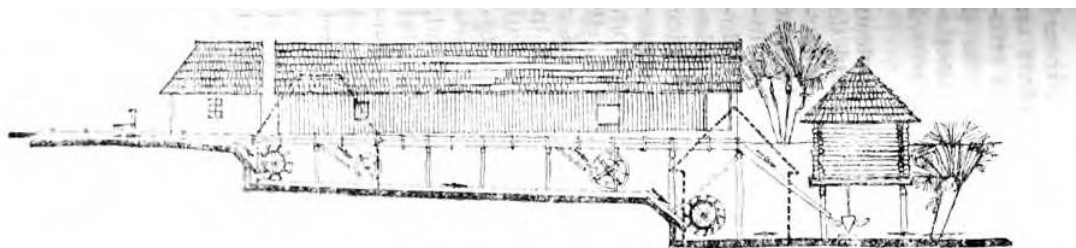

152. Complex meșteșugăresc din Hărnicеști. Vedere.

153. Complex meșteșugăresc din Polovragi, Gorj. Plan :

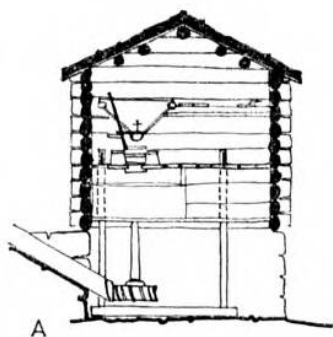
1 — joagăr ; 2 — circular ;
3, 4 — pive ; 5 — moară
cu două ciuturi ; 6 — adă-
póst.

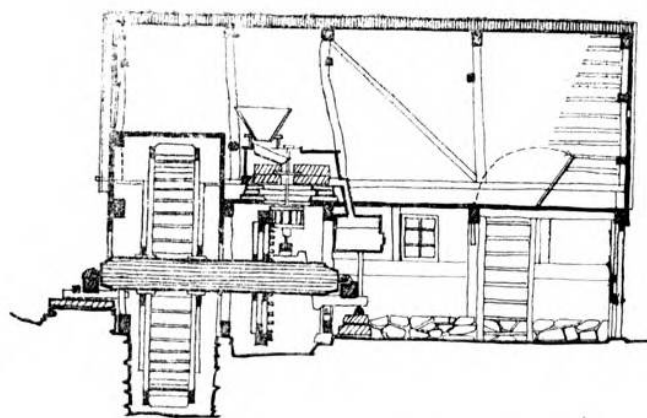
154. Complex meșteșugăresc din Polovragi.
Secțiune.

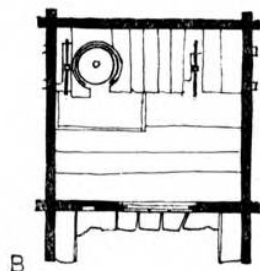
155. Complex meșteșugăresc din Polovragi.
Vedere.

A

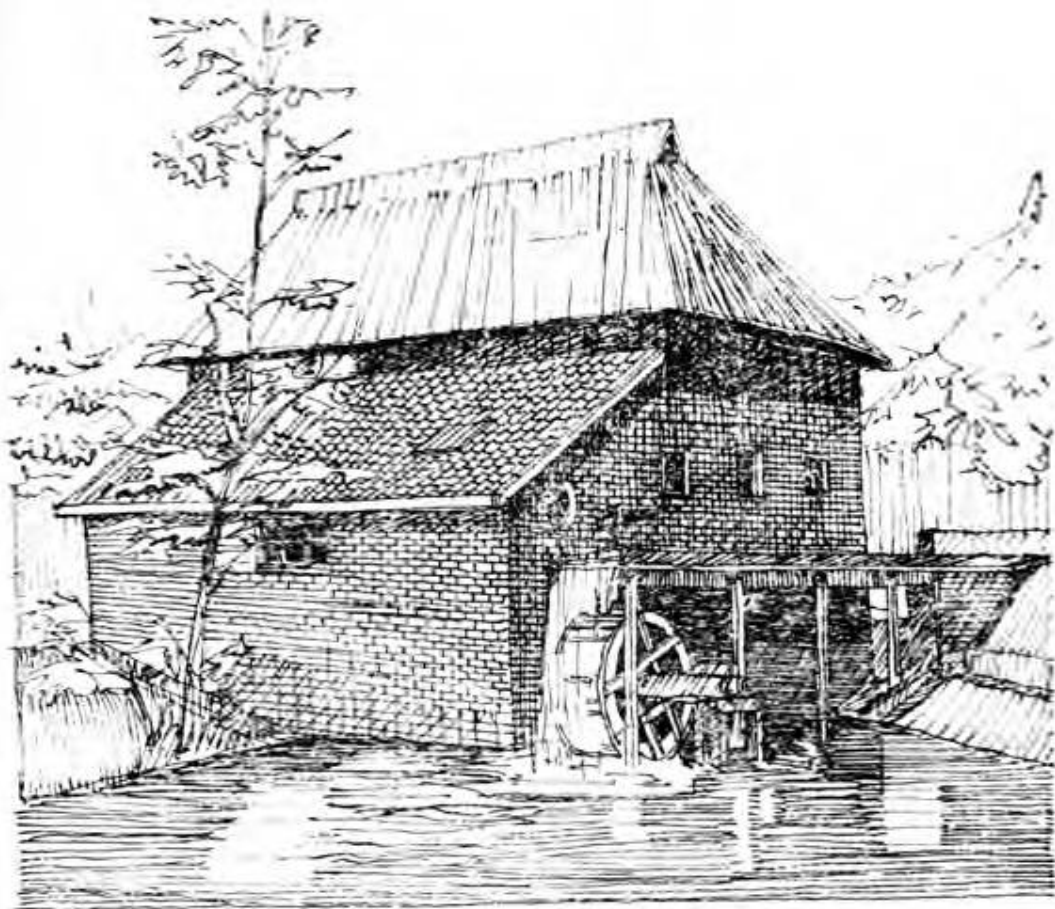

158. Moara din Padersker, Bornholm, Danemarca. Secțiune

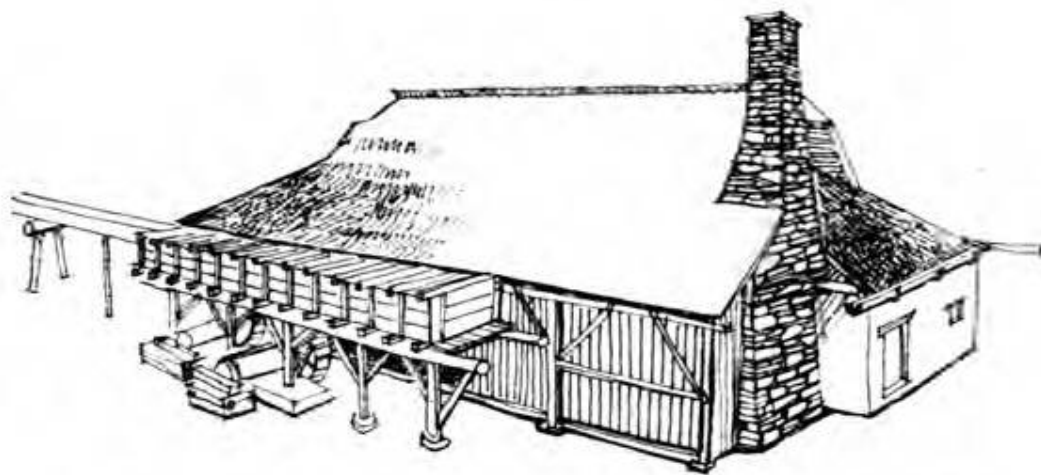

B

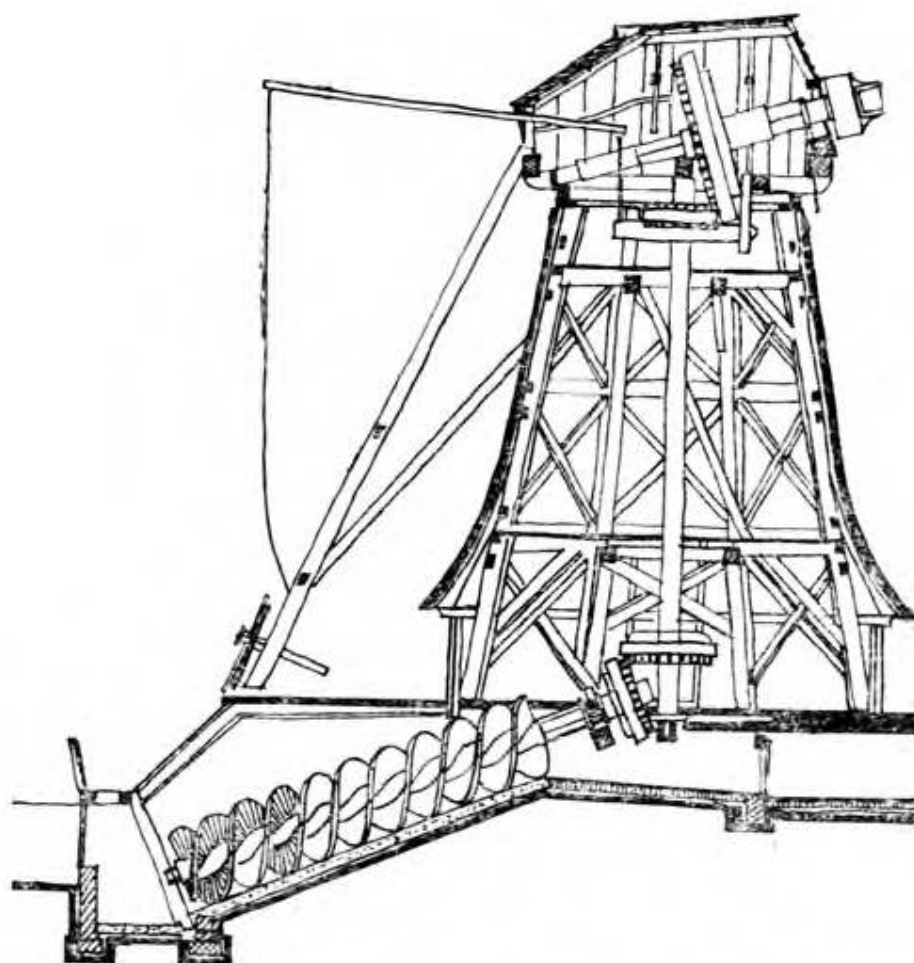
157. Moară din Bjørnstad, Vaagaa, Norvegia :
A — secțiune ; B — plan.

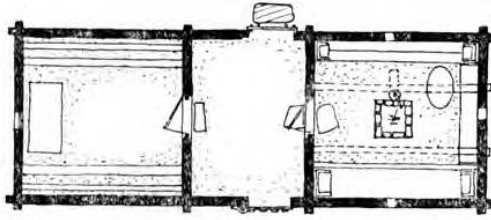
159. Moară pentru hîrtie din Veluwe, Olanda. Vedere.

160. Fierăria din Muran, regiunea Vienei, Austria. Vedere.

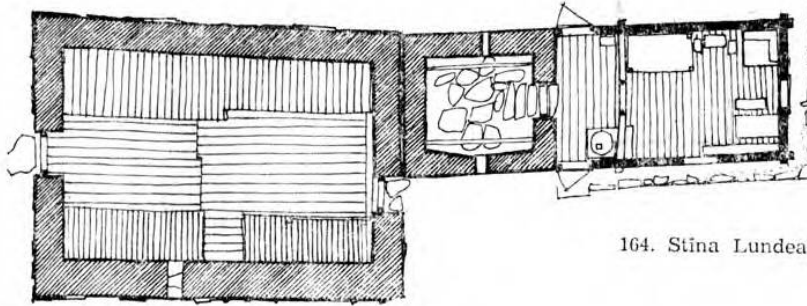
161. Moară de vînt pentru drenaj din Noordlaren,
Olanda. Secțiune.

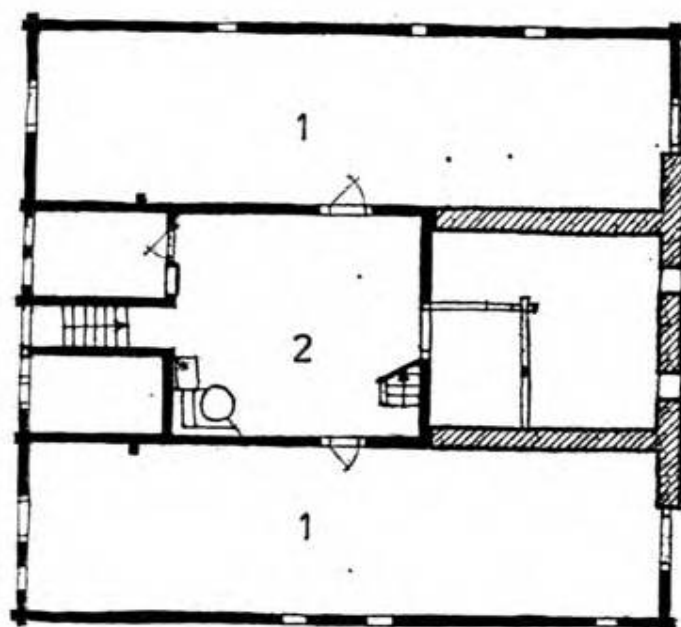
162. Stina Kleivalm, Vaagaa, Norvegia. Plan.

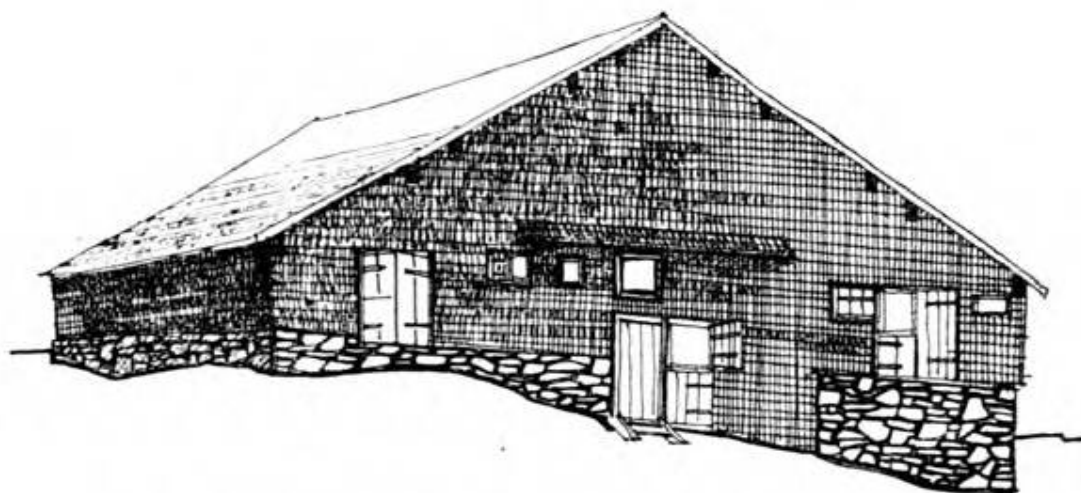
163. Stina Limneralm, Jhonsbach, Austria. Vedere.

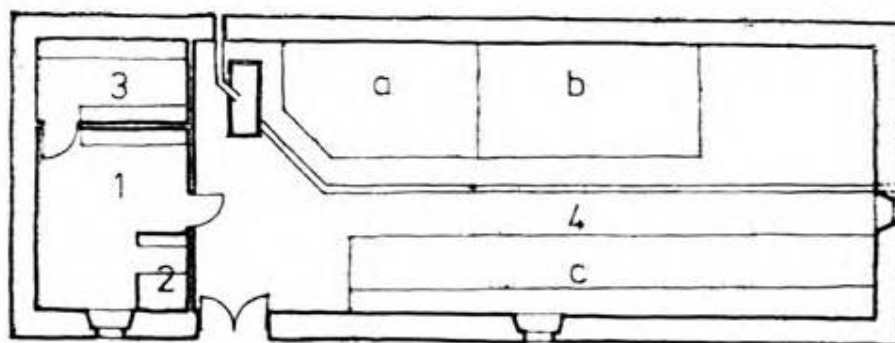
164. Stina Lundealm, Ringebu, Norvegia.
Plan.

165. Gospodărie de vară din Bregenzerwald. Alpii Austrieci. Plan :
1 — grajduri ; 2 — lăptărie.

166. Gospodărie de vară din Bregenzerwald. Vedere.

0 1 2 3 4 5m

167. Stîna din Champlose, Lyonnais, Franța. Planul primului nivel :

1 — sala comună ; 2 — nișă pentru dormit ; 3 — beci ;
4 — grajd : a — porci ; b — oi ; c — vaci.

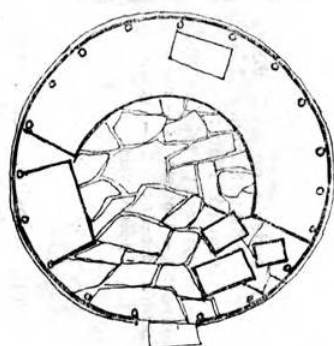
168. Gospodărie de vară din Astrup, Vechta, Saxonia Inferioară. Plan :

1 — degajament ; 2 — locul
vetrei ; 3 — lăptăria ; 4 — nișe
pentru dormit ; 5 — grajd
pentru vaci.

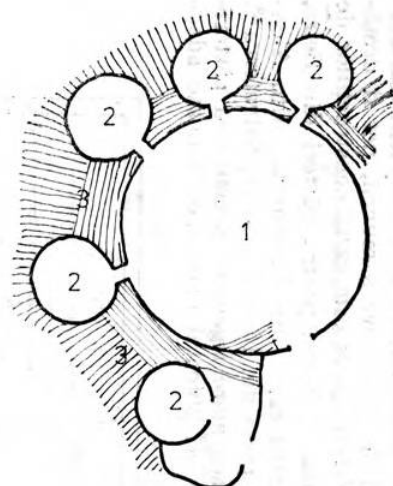

A

B

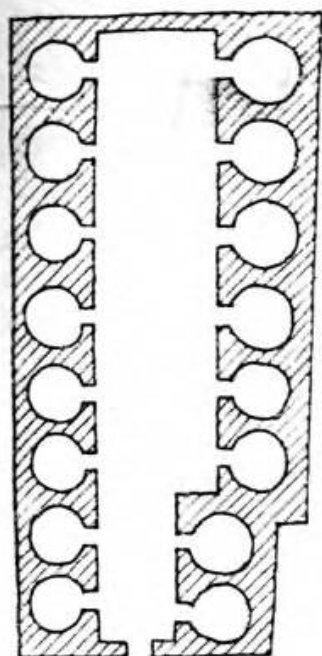

170. Adăpost pentru capre în Juro-
menha, Alto Alentejo, Portugalia.
Plan :

1 — ocol ; 2 — adăpost ; 3 — umbrar.

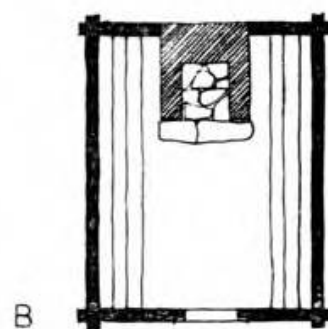
169. Adăpost pentru păstori din Beirã,
Marvão, Portugalia :

A — fațadă ; B — plan.

0 1 2 3 4 5M

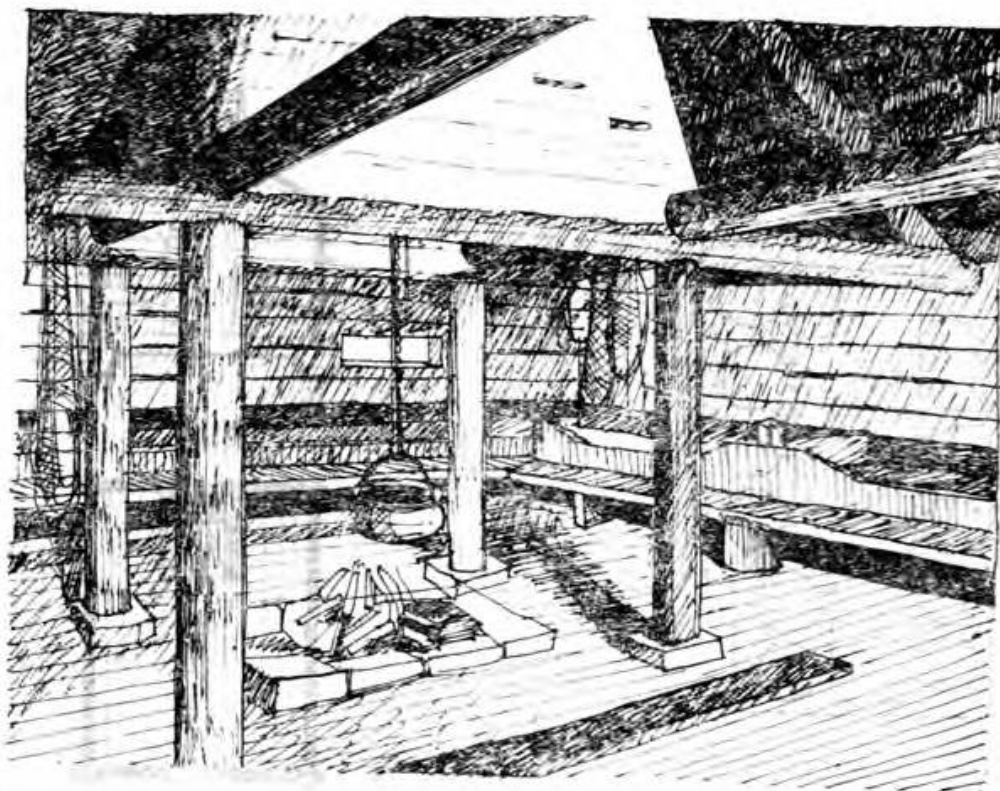
171. Adăpost pentru porci în Idanha a Nova, Salvaterra, Portugalia. Plan.

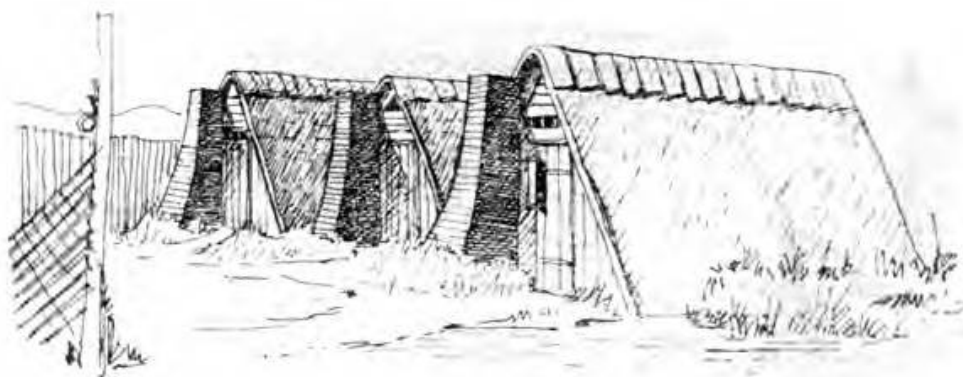
173. Cabană de vânătoare din Faaberg, Norvegia :
A — secțiune ; B — plan.

172. Adăpost pastoral din Sernancelha, Mangualde, Portugalia. Vedere.

174. Adăpost comun pentru pescari din Faaberg, Norvegia. Vedere interioară.

175. Cabane individuale de pescari din Nymindegab, Lønne, Danemarea. Vedere.